

درس اول

منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

۱- گونه های مختلف منابع تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفوی را نام ببرید؟

الف- منابع غیر نوشتاری

ب- مراجع و منابع نوشتاری

۲- منابع غیر نوشتاری تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفوی را ذکر کنید.

الف: مَحَوِّطه‌ها و بناهای تاریخی ب: دست ساخته‌های انسانی پ: آثار شفاهی

۳- مراجع و منابع نوشتاری تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفوی را ذکر کنید.

الف) کتاب‌های تاریخی: شامل تاریخ‌های عمومی - تاریخ‌های محلی - تاریخ نگاری سلسله‌ای - تک نگاری - تاریخ‌های منظوم

ب) سفرنامه‌ها ج) نوشته‌های جغرافیایی د) ادبیات و متون ادبی

۴- مَحَوِّطه‌ها و بناهای تاریخی به چه آثاری می‌گویند با ذکر مثال توضیح دهید؟

آثار برجای مانده از انسان‌ها و جوامع گذشته از جمله مهم‌ترین شواهدی است که به مورخان این امکان را می‌دهد تا از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی گذشتگان آگاهی یابند.

مانند: مکان‌های تاریخی مثل غار خرا، کوه اُخُد و یا دشت چالدران و بناهای تاریخی نظیر میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد و به طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر، کاخ‌ها، کاروانسراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب‌انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها، روستاها و شهرهای قدیمی.

۵- دست ساخته‌های انسانی چه نوع منابعی هستند؟ مثال بزنید.

این دسته از آثار نیز برای مورخان به نوبه خود از منابع بسیار موثق محسوب می‌شوند.

نظیر: انواع پوشاک، انواع جوهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه‌ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ‌افزارها، وسایل خانگی و در مجموع تمام دست ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته.

۶- آثار شفاهی را با ذکر مثال توضیح دهید؟

مطالعه روشمند افسانه‌ها و اساطیر قومی دوره‌های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، گونه‌های مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان‌های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی، رمزی، تمثیلی، تخیلی و طنزآلود، گونه‌های مختلف متل‌ها، لطیفه‌ها، انواع شعر، نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی

۷- مهم‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌های عمومی را شرح دهید؟

تاریخ نگاری عمومی یکی از شاخه‌های تاریخ نگاری در ایران است که از قرن چهارم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجاریه تداوم یافت.

مولفان این دسته از آثار تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و با شرح و توضیح زندگی حضرت آدم و پیامبران، به روایت تاریخ اساطیری ایران می‌پرداختند و از کیومرث آغاز می‌کردند و به دوره ساسانیان ختم و سپس رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند.

۸- مهم‌ترین تاریخ‌های عمومی همراه با نویسندگان آن را ذکر کنید؟

۱- از مهم‌ترین و مشهورترین تاریخ‌های عمومی می‌توان به تاریخ طبری تألیف محمدبن جریر طبری اشاره کرد.

۲- بعدها در عهد سامانیان زیر نظر ابوعلی بلعمی، یکی از وزرای فرهنگ دوست ایشان، «تاریخ بلعمی» (ترجمه و تألیف ۳۵۲ ق) بر پایه تاریخ طبری به زبان فارسی تدوین شد که بنا به نظر محققان از کهن‌ترین تاریخ‌های عمومی فارسی شمرده می‌شود.

۳- «جامع التواریخ» تألیف خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی که در حوالی سال ۷۱۰ ق در عهد ایلخانان نگارش آن به پایان رسید اشاره کرد.

۴- تاریخ «روضه الصفا فی سیره الانبیاء والملوک والخلفاء» تألیف محمدبن خاوند شاه معروف به میرخواند (۸۷۳ یا ۹۰۳ یا ۹۰۴ ق).

۵- قاضی احمد غفاری در سال ۹۷۲ ق کتاب «تاریخ جهان آرا» در دوره صفویه را تألیف کرده است.

۹- تاریخ های محلی چیست؟

تاریخ های محلی یکی از مهم ترین گونه های تاریخ نگاری و یکی از گنجینه های مهم، اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است.

۱۰- هدف از نوشتن تاریخ های محلی را بنویسید.

کسب افتخارات محلی و منطق های و ثبت و ضبط رویدادهای مهم منطقه موردنظر مورخ و نیز ماندگار کردن مفاخر و شخصیت های محلی از انگیزه های اصلی مورخان این گروه از آثار تاریخی است.

۱۱- معروف ترین آثاری که در زمینه ی تاریخ های محلی به رشته تحریر در آمده را ذکر کنید.

«تاریخ سیستان» از مؤلفی ناشناخته، در موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ ق، «تاریخ رویان» تألیف اولیاءالله آملی به زبان فارسی درباره تاریخ رویان از قدیمی ترین ایام تا ۷۶۴ ق و کتاب «فرسنامه» ابن بلخی در تاریخ و جغرافیای فارس.

۱۲- تاریخ نگاری سلسله ای به چه نوع تاریخ نگاری می گویند؟

یکی دیگر از گونه های تاریخ نگاری است. حکومت های بزرگ و کوچک به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود معمولاً افراد ادیب و دانشمندی را تشویق به تدوین این رویدادها می کردند. بعدها با گسترش این نوع تاریخ نویسی در میان سلسله های محلی، این نوع تاریخ نویسی با تاریخ نویسی محلی پیوستگی یافت.

۱۳- معروف ترین آثاری که در زمینه ی تاریخ های سلسله ای نوشته شده را ذکر کنید.

کتاب «التاجی فی اخبار الدوله الدیلمیه» ابواسحاق صابی (۳۱۳ ۳۸ ق) در تاریخ آل بویه - دو کتاب «تاریخ بیهقی» اثر ابولفضل بیهقی و «الیمینی» از عتبی، هر دو در تاریخ غزنویان - کتاب «عالم آرای عباسی» تألیف اسکندر بیک ترکمان در تاریخ صفویان

۱۴- تک نگاری چیست؟

این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموری به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ نگاری مؤلفان عموماً به اشاره سلطان تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می دادند.

۱۵- مشهورترین تک نگاری ها را ذکر کنید.

«عجائب المقدور فی نوائب تیمور» تألیف ابن عربشاه درباره تیمور و «فتوحات شاهی» از امینی هروی درباره شاه اسماعیل.

۱۶- تاریخ های منظوم چه نوع تاریخ نگاری است؟

این سبک از تاریخ نگاری از دوره مغولان رایج شد. مورخان رویدادهای تاریخی را به نظم کشیده و به صورت متون منظم به صورت شعر تحریر و تألیف می کردند.

۱۷- نمونه هایی از تاریخ منظوم را نام ببرید.

کتاب «ظفرنامه» حمدالله مستوفی و «شاه اسماعیل نامه» قاسمی حسینی گنابادی درباره فتوحات مؤسس سلسله صفوی شاه اسماعیل. از برجسته ترین منظومه های حماسی و تاریخی، اثر گرانسنگ و بلند آوازه شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی

۱۸- در سفرنامه ها چه اطلاعاتی به چشم می خورد؟ نمونه هایی از سفرنامه ها را ذکر کنید.

سفرنامه ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می شوند. بسیاری از جهان گردان گنجینه ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین هایی را که دیده اند از جمله ایران به صورت سفرنامه ارائه داده اند.

سفرنامه های افرادی مانند: ناصر خسرو در قرن پنجم هجری قمری، ابن بطوطه در قرن هشتم و شاردن و پیترو دلاواله در عصر صفویه.

۱۹- متون جغرافیایی چه نوع اطلاعاتی از گذشته ارائه می دهند.

نوشته های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، و راه ها، کالاها، قلعه ها، برج ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین ها و حکومت های محلی ارائه می دهند.

۲۰- مهم ترین متون جغرافیایی که اطلاعات تاریخی ارائه می دهند را بنویسید.

کتاب هایی با عنوان مشترک «المسالک و الممالک» تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه، «صوره الارض» ابن حوقل قرن چهارم، «حدود العالم من المشرق الی المغرب» از نویسنده ای ناشناس، «احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم» اثر مقدسی بشاری (۳۳۶-۳۸۰ ق)، و از همه معروف تر و مهم تر دایره المعارف جغرافیایی بزرگ «عجم البلدان» اثر یاقوت حموی (۶۲۶ ق).

۲۱- چرا متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می شوند؟

زیرا رویدادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، عقاید دینی، فلسفی رایج در هر عصری به صورت طبیعی در شعر شاعران و نوشته های ادبی منشور نویسندگان آن عصر انعکاس می یابند. همچنین برخی از اشعار شعراً دقیقاً و یا به صورت غیرمستقیم بیانگر دیدگاه های فکری و مسلکی آنها بود نظیر ناصر خسرو قبادیانی و شاه قاسم انوار و برخی اشعار هم مانند قصیده «نامه اهل خراسان» از شاعر معروف، انوری مستقیماً اوضاع سیاسی و اجتماعی زمانه را مورد انتقاد قرار می دهد.

۲۲- نمونه های دیگری از منابع نوشتاری را ذکر کنید.

طبقات و انساب- اسناد برجای مانده از دیوان های حکومتی سلسله ها نظیر فرمان ها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی و فرهنگی و منشآت (نامه ها)- متون تقویمی و گاه شماری، متون فلسفی و کلامی و فقهی و سایر تألیفات علمی- نوشته های روی سکه ها

۲۳- نمونه هایی از طبقات و انساب را بنویسید.

«الطبقات الکبری» از ابن سعد کاتب واقدی، «انساب الاشراف» اثر بلاذری، «تاریخ بغداد» از خطیب بغدادی و کتاب «عیو نالانباء فی طبقات الاطباء» اثر ابن ابی اصیبه (۶۰۰ ۶۶۸ ق).

۲۴- تاریخ نگاری عمومی یکی از شاخه های تاریخ نگاری در ایران است که از قرن آغاز و تا اواخر تداوم یافت.

سوم هجری قمری - عصر قاجار

۲۵- از مهم ترین و مشهورترین تاریخ های عمومی می توان به تألیف (۲۲۴ - ۳۱۰ ق) اشاره کرد.

تاریخ طبری - محمد بن جریر طبری

۲۶- کتاب جامع التواریخ تألیف که در حدود سال ۷۱۰ ق در عهد نگارش آن به پایان رسید.

خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی - ایلخانان

۲۷- کدام یک جزو تاریخ های محلی به شما رنمی آید؟

الف) تاریخ سیستان (ب) تاریخ رویان (ج) فارسنامه ابن بلخی (د) جامع التواریخ

۲۸- از برجسته ترین آثار تاریخ های سلسل های می توان به کتاب التاجی فی اخبار الدوله الدیلمیه از (۳۱۳ - ۳۷۲ ق) در تاریخ آل بویه اشاره کرد.

ابواسحاق صابی

۲۹- از مشهورترین تک نگاری ها می توان به عجائب المقدور فی نوائب تیمور (زندگی شگفت آور تیمور) تألیف درباره تیمور و کتاب فتوحات شاهی از درباره شاه اسماعیل صفوی اشاره کرد.

ابن عربشاه - امینی هروی

۳۰- سرودن منظومه های حماسی و تاریخی از چه دوره ای در ایران رواج و رونق بسیاری یافت؟

الف) دوره مغولان (ب) دوره تیموریان (ج) دوره صفویه (د) دوره قاجار

۳۱- کدام سفرنامه مربوط به قرن هشتم هجری می باشد؟

الف) سفرنامه ناصر خسرو (ب) سفرنامه ابن بطوطه (ج) سفرنامه شاردن (د) سفرنامه پیترو دلاواله

۳۲- نویسندگان کتاب های زیر را با یکدیگر مطابقت دهید.

گروه الف	گروه ب
۱- المسالک و الممالک	الف) نویسنده ای ناشناس
۲- صورة الارض	ب) مقدسی
۳- العالم من المشرق الى المغرب	ج) یاقوت حموی
۴- التّقسیم فی معرفه الاقالیم	د) ابن حوقل
	ث) ابن خردادبه

۳۳- کتاب سیاست نامه اثر وزیر مقتدر عصر سلجوقی می باشد.

خواجه نظام الملک توسی

درس دوم

روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

۱- معیارهای سنجش اعتبار یک خبر تاریخی چیست؟

برخی از مورخان در گذشته و امروز وقتی با یک خبر و روایت تاریخی که از کتابی نقل می شود روبه رو می شوند آن را اعتبار سنجی می کنند و به اصطلاح به نقد آن می پردازند.

۲- نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبار سنجی و بررسی اصالت خبر محسوب می شود به چند گونه صورت می گیرد؟

الف - سنجش اعتبار و نقد روایت کننده

ب - سنجش اعتبار و نقد اصل خبر و منابع تاریخی

۳- اعتبار روایت کننده خبر چگونه مورد سنجش قرار می گیرد؟

در این روش، پژوهشگران و نقادان تاریخ موضوعاتی نظیر، ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایشات فکری و مذهبی سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می دهند. همچنین پژوهشگران سعی می کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند. یکی از مسائلی که مورخان در نقد روایت کننده خبر مورد توجه قرار می دهند فاصله زمانی و مکانی نقل کننده خبر با اصل خبر است.

۴- اعتبار اصل خبر و منابع تاریخی چگونه مورد سنجش قرار می گیرند؟

در این روش، پژوهشگران و نقادان تاریخ موضوعاتی نظیر، ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایشات فکری و مذهبی سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می دهند. همچنین پژوهشگران سعی می کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند. یکی از مسائلی که مورخان در نقد روایت کننده خبر مورد توجه قرار می دهند فاصله زمانی و مکانی نقل کننده خبر با اصل خبر است.

۵- یکی از مهم ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک خبر یا گزارش تاریخی چیست؟

بررسی مغایرت و یا عدم مغایرت آن با عقل است. یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی، ابن اسفندیار و بسیاری از مورخان مغایرت یک روایت و منبع تاریخی را با عقل، دلیل بر بطلان و نادرستی آن می دانند.

۶- مقایسه و تطبیق اخبار و روایات ذکر شده با سایر منابع و شواهد چگونه صورت می گیرد؟

مقایسه و مطابقت اخبار و روایات ذکر شده در منابع با سایر منابع و اخبار موازی یکی از روش های مطلوب در اعتبارسنجی اخبار است. برخی از مورخان مسلمان برای تعیین اصالت یک خبر ابتدا آنها را با قرآن و احادیث نقل شده از پیامبر و یا روایت های دیگر تطبیق می دادند و در صورت مغایرت، اصالت آن را تأیید نمی کردند. به ویژه در مورد اقوامی که در قرآن در مورد آنها به صراحت اشاره شده بود و یا برخی از حوادث تاریخ اسلام.

۷- بهترین روش سودمند در جهت تعیین اعتبار اخبار و اسناد چیست؟

مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتب تاریخی و یا برخی منابع موازی نظیر نسب نامه ها، سفرنامه ها، دیوان های اشعار، متون اخلاقی، فتوت نامه ها، سیاست نامه ها و امثال آن.

۸- چرا بعضی مورخان دست به مشاهده مستقیم می زنند؟

برخی از مورخان به هنگام سنجش یک خبر، دو معیار دست اول بودن و شاهد بودن راوی خبر را مد نظر قرار می دهند. زیرا مشاهدات عینی فرد روایت کننده بسیار متفاوت است تا ذکر روایت دیگران. از نظر مسعودی مؤلف کتاب های «التنبیه و الاشراف» و «مروج الذهب»، سفر و مشاهده وقایع و آثار از وظایف مورخان است. لذا امروزه یکی از معیارهای سنجش خبر دست اول بودن، ناظر بودن و شاهد بودن مورخی است که خبر را روایت کرده است.

۹- مستندات آثار تاریخی چه تأثیری در تأیید مندرجات و اخبار کتب تاریخی دارد؟

در سال های اخیر مطالعات و پیشرفت های دانش باستان شناسی بسیاری از مندرجات و اخبار کتب تاریخی را تأیید و یا در مواقعی رد کرده و به چالش کشیده است. توجه به مندرجات روی سکه ها نیز یکی از معیارهایی است که از طریق آن می توان اطلاعات بسیار مفیدی درباره تاریخ مذهبی، سیاسی، فرهنگی، هنری، اقتصادی و اجتماعی به دست آورد. مطابقت اطلاعات برآمده از نقوش و متن

پشت و روی سکه ها، آثار هنری نظیر تابلوهای نقاشی، که انعکاسی از شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر و زمانه خود هستند، روش مفید و مؤثری برای سنجش روایات تاریخی مندرج در کتاب ها به شمار می آیند. بناهای تاریخی، کتیبه های نصب شده در مساجد، قلعه ها، بازارها و پل ها نیز در این زمره قرار دارد.

۱۰- چرا عدم توجه به زمان در ذکر اخبار تاریخی از اصالت و اعتبار لازم برخوردار نیست؟

زمان یکی از مهم ترین ارکان تاریخ است. هیچ رویدادی بدون زمان، یک رویداد تاریخی نیست. از طرفی اگر یک خبر یا واقعه تاریخی در منابعی ذکر شده باشد که به لحاظ زمانی، مطابقت دقیقی بین حادثه و زمان ذکر شده در خبر وجود نداشته باشد، خبر از اصالت و اعتبار لازم برخوردار نیست.

۱۱- کدام یک از مورخان به مطالعه سالشمارها و کتب تقویمی گوناگون پرداخته و روایات و اخبار مندرج در کتب مورخان پیشین را مورد نقد و بررسی قرار داده اند؟

حمزه اصفهانی، مسعودی و گردیزی از جمله مورخانی بودند که با استفاده از تطبیق روایات با داده های تقویمی و گاهشماری به اشتباهات و خطاهای مورخان پیش از خود، پی برده اند.

۱۲- یعقوبی و طبری چه خبری نادرست و بی اعتماد می دانند؟

برخی از مورخان نظیر یعقوبی و طبری معتقد بودند خبری که بر سر آن اتفاق نظری وجود ندارد، نادرست است و نمی توان به آن اعتماد کرد.

۱۳- مقدسی چه خبری را جزو استوارترین خبرها می دانند؟

مقدسی خبری را که اکثر مورخان و راویان درباره آن اجماع دارند را جزء استوارترین اخبار و سندها ذکر می کند.

۱۴- چه ویژگی هایی باعث می شود که مورخان درک و استنباط تاریخی درستی داشته باشند؟

گاهی مورخان با تکیه بر دانش عمیق و تسلط بر حوزه های مختلف علمی به درجه ای از کمال دست می یابند که می توانند به فهم درست اخبار متون قدیمی تاریخی و درک محتوای آنها نایل شوند. میزان دانش و عمق اطلاعات مورخ سبب می شود وی بتواند در میان اخبار متعدد اخبار صحیح را تشخیص دهد و بر سایر اخبار و منابع نادرست خط بطلان بکشد.

۱۵- دستاوردهای علوم جدید چه تأثیری در تعیین اصالت برخی از شواهد و مدارک تاریخی دارد؟

امروزه با به کارگیری دانش های تجربی در تعیین اصالت برخی از شواهد و مدارک تاریخی و استفاده از ابزارهای نوین در سالیابی آثار باستانی و انجام مطالعات دقیق هیجان انگیز در دانش پزشکی و شاخه های آن بر روی اجساد و استخوان های برجای مانده، دستاوردهای قابل اطمینانی در باره مردمان گذشته به دست آمده است.

۱۶- کدام علوم انسانی مورخان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می دهند؟

جامعه شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، باستان شناسی، دیرینه شناسی، اسطوره شناسی، زبان شناسی، خط شناسی، نسخه شناسی، نشانه شناسی، مردم شناسی، بوم شناسی و برخی از رشته های دیگر دستاوردهای ارزشمندی را پیش روی مورخان قرار می دهند.

۱۷- انواع روش های تاریخ نگاری را ذکر کنید؟

۱- تاریخ نگاری روایی

۲- تاریخ نگاری ترکیبی

۳- تاریخ نگاری تحلیلی

۱۸- تاریخ نگاری روایی چه نوع تاریخ نگاری است؟

تاریخ نگاری روایی به نوعی تاریخ نگاری گفته می شود که شخص مورخ روایت های مختلف و متعددی را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می کند.

۱۹- ویژگی های تاریخ نگاری روایی را بنویسید.

از مهم ترین ویژگی این نوع تاریخ نگاری این بود که تاریخ نگاران هیچ گونه دخل و تصرفی در روایت ها نمی کردند و عیناً آنها را ذکر می کردند. این نوع تاریخ نگاری در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان به کار گرفته شد ولی بعدها برای ثبت وقایع دوران های بعدی نیز از این روش استفاده شد.

۲۰- برجسته ترین تاریخ نگار روایی و ویژگی های تاریخ نگاری وی را بنویسید.

از برجسته ترین چهره های تاریخ نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور «محمد بن جریر طبری» (۲۲۴-۳۱۰ ق) است. او برای تألیف کتاب خود اخبار فراوانی را جمع آوری کرده و در این راه رنج فراوانی برده است. او سعی داشت تعیین صحت و سقم مطالب را به خواننده واگذار کند. شاید یکی از معایب این سبک از تاریخ نگاری این بود که نویسندگان به دور از هر گونه نقد و انتقاد، هیچ نظری درباره درستی و نادرستی خبر ارائه نمی دادند. اما برخی آن را امتیازی بزرگ می دانند، زیرا مورخان بعدی با مجموعه ای از اخبار گوناگون، درباره یک موضوع روبه رو می شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد کافی درباره اصل خبر قضاوت می کنند.

۲۱- تاریخ نگاری ترکیبی چه نوع تاریخ نگاری است و مهم ترین آثار در این زمینه را نام ببرید.

در این روش مورخ به جای ذکر همه روایات درباره یک موضوع، با بررسی و مطالعه آنها و ایجاد نوعی مشابهت و همانندی میان آنها یک گزارش واحد از آنها تنظیم می کند و از بیان ذکر سلسله اسناد و اخبار دیگر خودداری می نماید. طبیعی است در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه های حادثه از چشم او دور بماند. از اواخر قرن سوم هجری این نوع تاریخ نویسی متداول شد. از برجسته ترین چهره های این سبک از تاریخ نویسی می توان به بلاذری (متوفای ۲۷۹ ق) صاحب کتاب «فتوح البلدان» و دینوری (متوفای ۲۹۰ ق) نویسنده کتاب «اخبار الطوال» اشاره کرد.

۲۲- ویژگی های تاریخ نگاری تحلیلی را توضیح داده و مهم ترین آثار در این زمینه را بنویسید.

در این روش مورخان ضمن ارائه و جمع بندی ترکیبی از اخبار و روایت درباره یک رویداد، خود نیز به بررسی و تبیین علل و عوامل ظهور آن حادثه می پردازند. طبیعی است که مورخ برای بررسی علل و عوامل حوادث به نقد منابع و روایت های خود پرداخته و بعضاً منابع و گزارشات خام و نادرست را کنار بگذارد. از برجسته ترین آثار در این حوزه از تاریخ نگاری می توان به کتاب «تجارب الامم» ابوعلی مسکویه (متوفای ۴۲۱ ق) و «تاریخ بیهقی» و «مروج الذهب» مسعودی اشاره کرد.

۲۳- دسته بندی تاریخ براساس سالشماری و موضوع را توضیح دهید؟

در روش سالشماری حوادث بر اساس ترتیب زمانی مرتب می شوند. مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ ق وقایع محرم و عاشورا را گزارش می کند.

در روش موضوعی، سال محور و اساس نگارش تاریخ نیست. بلکه موضوع و یک حادثه محور تاریخ نگاری است. مثلاً موضوع می توانست یک شهر، جنگ ها یا طبقاتی از مردم مثل شعرا یا اطباء باشند. یکی از نمونه های تاریخ نگاری براساس موضوع محوری کتاب «الکامل» نوشته ابن اثیر است.

۲۴- کدام مورخ برای بررسی درستی و یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش های تاریخی به مسافرت می رفت و از نزدیک مکان رویدادها را مورد مطالعه قرار می داد؟

الف) ابوریحان بیرونی ب) مسعودی پ) طبری ت) بلعمی

۲۵- نوعی از تاریخ نگاری که مورخ روایت های مختلف و متعدد را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می کند، تاریخ نگاری گفته می شود؟

تاریخ نگاری روایی

۲۶- کتاب جامع التواریخ تألیف که در حدود سال ۷۱۰ ق در عهد نگارش آن به پایان رسید.

خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی - ایلخانان

۲۷- از برجسته ترین چهره های تاریخ نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور است.

الف) محمد بن جریر طبری ب) ابوعلی بلعمی پ) ابوالفضل بیهقی ت) بلاذری

۲۸- نویسنده کتاب اخبار الطوال است که از چهره های سبک تاریخ نگاری است.

دینوری - تاریخ نگاری ترکیبی

۲۹- کدام یک از آثار برجسته سبک تاریخ نگاری تحلیلی به شمار نمی روند؟

الف) تجارب الامم ب) تاریخ بیهقی پ) فتوح البلدان ت) مروج الذهب

۱- شبه جزیره عربستان در آستانه ظهور اسلام را توضیح دهید؟

شبه جزیره پهناور عربستان با آب و هوایی گرم و خشک در جنوب و جنوب غربی فلات ایران قرار دارد. این شبه جزیره مسکن دیرینه اعراب است که شاخه مهمی از اقوام سامی را تشکیل می دهند.

۲- پیشینه تمدنی عربستان را شرح دهید.

مطالعات مورخان و کاوش های باستان شناسان در سده های ۱۹ و ۲۰ م. نشان داد که پیش از میلاد حضرت مسیح علیه السلام، فرهنگ و تمدن مهمی در سرزمین یمن، واقع در جنوب شبه جزیره عربستان وجود داشته است و فرمانروایانی بر آنجا حکومت می کرده اند. پس از آن که این تمدن باستانی دچار انحطاط و زوال شد، عده زیادی از ساکنان آن سرزمین به دیگر نواحی آن شبه جزیره مهاجرت کردند.

۳- جامعه عربستان در آستانه ظهور اسلام را توضیح دهید؟

در آستانه ظهور اسلام، ساکنان شبه جزیره عربستان را قبیله ها و طایفه های گوناگون عرب تشکیل می دادند و هر یک از آنها بر پایه نسب نامه هایی که سینه به سینه منتقل شده بود، خود را به یکی از دو دسته قحطانی (جنوبی) و عدنانی (شمالی) منسوب می کردند. در آن زمان، زندگی چادرنشینی و نظام قبیله ای در سرتاسر این سرزمین رواج داشت؛ حتی در معدود شهرهایی مانند مکه، طائف و یثرب نیز با وجود سکونت مردم در خانه های ساخته شده از سنگ و گل، نظام قبیله ای همچنان استوار و محکم بود.

۴- ویژگی های زندگی قبیله ای در شبه جزیره عربستان را بنویسید.

قبیله، یک واحد اجتماعی و سیاسی مستقل به حساب می آمد و شامل تمامی مردمی می شد که دارای نیای مشترک بودند و با یکدیگر پیوند خونی داشتند. افرادی که پیوند قبیله ای آنان به هر دلیلی قطع می شد، پستوانه اجتماعی خود را از دست می دادند. از جمله شاخص ترین سنن و ارزش های حاکم بر نظام قبیله ای، افتخار به حسب و نسب، احترام به روابط خونی و خویشاوندی، اطاعت بی چون و چرا از رئیس یا شیخ قبیله و پشتیبانی بی قید و شرط از هم قبیله گان در هر شرایطی بود. وابستگی شدید اعراب به قبیله خود، موجب به وجود آمدن تعصب یا عصبیت قبیله ای شده بود. تعصب قبیله ای، نقش زیادی در بروز جنگ و خونریزی های پی در پی در شبه جزیره عربستان داشت.

۵- صفات اخلاقی مردم شبه جزیره عربستان را بنویسید.

ساکنان شبه جزیره عربستان در دوران پیش از اسلام به داشتن برخی صفات و خصلت های اخلاقی مانند مهمان نوازی، شجاعت، سخاوت، مروت و استقامت در برابر مشکلات و سختی های زندگی معروف بودند.

۶- وضعیت زنان در عربستان دوران جاهلیت را بنویسید.

یکی از ویژگی های نظام اجتماعی عربستان در دوران پیش از اسلام، مقام و منزلت پایین زن بود. در جامعه ای که ارزش به قوت بازو و نیروی جنگاوری بود، بسیاری از پدران و خانواده ها آرزو داشتند که فرزندشان پسر باشد تا بتواند بر پشت اسبان بجنگد و از راه جنگ و راهزنی، غنیمت به چنگ آورد.

۷- حکومت در عربستان در آستانه ظهور اسلام چگونه بود؟

به طور کلی هنگام ظهور اسلام، قبیله های عرب پراکنده بودند و حکومت فراگیر و قدرتمندی در عربستان وجود نداشت. البته برخی از آنها مانند قبیله قریش به سبب در اختیار داشتن اداره کعبه و تجارت با سرزمین های دور و نزدیک، قدرت و نفوذ سیاسی قابل توجهی بر قبایل دیگر داشتند که نمی توان آن را به منزله حکومت پایدار برشمرد؛ زیرا این نفوذ و قدرت متکی به تشکیلات سیاسی، اداری و نظامی منظم و منسجمی نبود و ثبات لازم را نداشت.

۸- اقتصاد و معیشت در شبه جزیره عربستان را توضیح دهید؟

وضعیت اقتصادی شبه جزیره عربستان به شدت متأثر از موقعیت جغرافیایی و شرایط طبیعی و اقلیمی آن بود. بخش عمده این شبه جزیره را صحراها و صخره های خشک و سوزان تشکیل می دهند و قبایلی که در این بخش پراکنده بودند، اغلب از طریق دامداری و پرورش معدودی بز و شتر زندگی خود را تأمین می کردند. در برخی از مناطق این شبه جزیره به دلیل وجود منابع محدود آب، کشاورزی نیز اندک رونقی داشت.

تجارت یکی دیگر از فعالیت اقتصادی رایج در سرزمین عربستان بود که به صورت محدود انجام می گرفت. در آستانه ظهور اسلام، بخش عمده ای از تجارت داخلی و خارجی این سرزمین در اختیار قبیله قریش بود و بزرگان این قبیله با به راه انداختن کاروان های تجاری، ثروت هنگفتی اندوخته بودند.

۹- علم و فرهنگ در شبه جزیره عربستان را شرح دهید؟

ساکنان شبه جزیره عربستان از نظر فرهنگی و تمدنی با جوامع متمدن دنیای آن روز قابل مقایسه نبودند. اعراب در دوران پیش از اسلام به علم و دانش توجه چندانی نداشتند و در سراسر عربستان از مراکز علمی خبری نبود. آنان از نظر تمدنی نیز فاقد دستاوردهای قابل توجهی بودند و ویژگی های زندگی صحرانشینی بر شهرنشینان نیز غلبه داشت. برجسته ترین دستاورد فرهنگی اعراب در دوران جاهلیت شعر و شاعری بود.

۱۰- ادیان معروف شبه جزیره عربستان را نام ببرید.

بت پرستی - حنفاء (پیروان حضرت ابراهیم) - یهود - مسیحیت - مانوی

۱۱- بیشترین مردم عربستان به چه دینی اعتقاد داشتند؟

هم زمان با ظهور اسلام، بیشتر ساکنان شبه جزیره عربستان به ویژه اهالی شهر مکه بت پرست بودند. با این حال، از آیین حضرت ابراهیم، اعتقاد به الله به عنوان آفریننده جهان به کلی از دل بت پرستان محو نشده بود، و مردم مکه به «الله» به عنوان خدای بزرگ اعتقاد داشتند.

یکی دیگر از مشخصات آیین بت پرستی بی اعتقادی به جهان پس از مرگ بود.

۱۲- حنفاء چه کسانی بودند؟

در کنار بت پرستان، معدودی از اعراب بودند که به پیروی از حضرت ابراهیم، از پرستش بت ها کناره گیری می کردند و از گوشت قربانی آنها نمی خوردند. اینان به حنفاء معروف شدند

۱۳- جایگاه یهودیت و مسیحیت در عربستان را بنویسید.

در آستانه ظهور اسلام، افراد تعدادی از قبیله های عرب به دین های یهودیت و مسیحیت گرویده بودند. برخی قبیله های یهودی ساکن یثرب و معدود قبیله های مسیحی مستقر در نجران از آن جمله اند.

۱۴- مهم ترین ویژگی اعراب از نظر قرآن را توضیح دهید؟

به طور کلی، زمانه و اجتماعی که حضرت محمد در میان آن به مقام پیامبری رسید، دارای ویژگی خاصی بود که قرآن از آن با صفت «جاهلی» یاد کرده است. جاهلی و جاهلیت در اینجا مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست، بلکه دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه جویی دارد که از خلق و خوی تند و سرکش اعضای آن اجتماع سرچشمه می گرفت و تعصب قبیله ای و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله، جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود.

۱۵- پیامبر پیش از بعثت در کجا بیشتر به عبادت خدا می پرداخت؟

گفته شده که حضرت محمد صلی الله علیه و آله پیش از بعثت، اوقاتی از سال به ویژه ماه رمضان را در غار حِرا بر بلندی کوهی در نزدیکی مکه، به تنهایی می گذراند و به عبادت و راز و نیاز به درگاه خداوند می پرداخت.

۱۶- صفات پیامبر در آستانه بعثت را بنویسید.

در آن زمان، ایشان به داشتن صفات و خصلت هایی همچون امانت داری، راستگویی، درستکاری، خردمندی، خوش رویی و خوش خلقی در میان مردم مکه معروف بود.

۱۷- چگونگی مبعوث شدن پیامبر را توضیح دهید؟

در ۲۷ رجب و یا به قولی در رمضان سالی که آن حضرت به چهل سالگی رسیده بود، در حالی که در غار حِرا به تفکر و تأمل می پرداخت، فرشته وحی بر ایشان فرود آمد و با نزول نخستین آیات سوره علق، پیام الهی را بدو رساند. نزول این آیات به منزله پیامبری و آغاز رسالت الهی حضرت محمد صلی الله علیه و آله بود.

۱۸- ارکان دعوت پیامبر در ابتدا چه بود؟

پیامبر در آغاز به صورت محدود و تا حدودی پنهانی، افراد را به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز دعوت کرد.

۱۹- نخستین ایمان آورندگان به پیامبر چه کسانی بودند؟

طبیعی است که آن حضرت دعوتش را از خانواده خویش آغاز کرده باشد. به همین دلیل، حضرت خدیجه، حضرت علی علیه السلام که در آن هنگام پیامبر سرپرستی او را برعهده داشت و نیز زید بن حارثه، فرزندخوانده رسول خدا به عنوان نخستین ایمان آورندگان به اسلام شناخته شده‌اند. روایات دیگری ابوبکر را اولین مسلمان خوانده‌اند و این روایات با روایات پیشین منافاتی ندارند؛ زیرا خدیجه، علی بن ابی طالب و زید از اعضای خانواده پیغمبر بودند و ابوبکر نخستین کس بیرون از خانواده رسول خدا بود که اسلام آورد.

۲۰- پیامبر در دعوت آشکار چه کسانی را دعوت نمود؟

ایشان نخست خویشاوندان و سپس عموم مردم را به قبول اسلام فرا خواند.

۲۱- عکس العمل قریش در مقابل دعوت پیامبر چگونه بود؟

سران قریش دعوت حضرت محمد را نپذیرفتند و اعلام کردند که ما از آیین، آداب و سنت های پدران و اجداد خویش، پیروی می کنیم. سران مشرک که در ابتدای دعوت اسلامی، مخالفت و دشمنی شدیدی با رسول خدا ابراز نمی داشتند؛ با گسترش دعوت و گرایش جوانان و مستضعفان به اسلام، درصدد برآمدند که با پیامبر و مسلمانان مقابله کنند.

۲۲- علل و عوامل دشمنی با پیامبر و مقابله با اسلام را بنویسید.

۱- مشرکان مکه از آن بیم داشتند که در صورت پیروی از اسلام، موقعیت تجاری و مرکزیت دینی شهرشان متزلزل شود و بازرگانان قریش از سود هنگفتی که در تجارت با سرزمین های شمال و جنوب عربستان کسب می کردند، محروم بمانند.

۲- علاوه بر آن، رقابت های قبیله ای و حسادت طایفه ای را نیز نمی توان در دشمنی با رسول خدا در مکه نادیده گرفت. برخی از طایفه های قریش مخصوصاً بنی امیه از اینکه فردی از طایفه بنی هاشم به پیامبری رسیده، سخت حسادت می کردند.

۲۳- چرا دشمنی و درگیری مشرکان با اشخاصی مانند پیامبر راحت نبود؟

زیرا، ممکن بود به برانگیخته شدن تعصبات طایفه ای و قبیله ای و بروز جنگ و خونریزی بینجامد. از این رو، سران مشرک تصمیم گرفتند که هر طایفه، از مسلمان شدن اعضای خود جلوگیری نماید و با افرادی از طایفه خود که اسلام آورده بودند، برخورد کند.

۲۴- مهمترین راه مشرکان برای مخالفت با پیامبر چه بود و چه نتیجه ای داشت؟

پس از آنکه سران قریش در جلب رضایت ابوطالب برای دست برداشتن از حمایت رسول خدا ناکام ماندند، تصمیم گرفتند بنی هاشم را تحت محاصره اجتماعی و اقتصادی قرار دهند. هدف مشرکان مکه این بود که ابوطالب و طایفه او ناگزیر شوند، پیامبر را تنها گذارند، از این رو، معاهده ای نوشتند که براساس آن هرگونه مرادده اجتماعی از قبیل ازدواج و ارتباط اقتصادی مانند خرید و فروش کالا با بنی هاشم ممنوع شد. بنی هاشم برای کاهش آثار مخرب این معاهده به شعب ابی طالب در اطراف مکه پناه بردند. آنان حدود سه سال در آنجا ماندند و مشکلات و سختی های فراوانی تحمل کردند.

۲۵- تحریم اقتصادی و اجتماعی مسلمانان در چه سالی به پایان رسید؟

سال دهم بعثت.

۲۶- چرا در سال دهم بعثت دعوت اسلامی در مکه با موانع اساسی روبه رو گردید؟

در سال دهم بعثت، حضرت خدیجه و ابوطالب دو حامی بزرگ حضرت محمد به فاصله کوتاهی از دنیا رفتند و اندوه سنگینی بر دل پیامبر و یارانش نشست. با رحلت ابوطالب، جسارت و آزار سران قریش نسبت به رسول خدا بیشتر شد.

۲۷- چرا پیامبر به تنهایی راهی طائف شد؟

با تشدید آزار مشرکان، دعوت اسلامی در مکه با موانع اساسی روبه رو گردید و به بن بست رسید. در نتیجه شکل گیری چنین شرایطی بود که اندیشه هجرت از مکه به ذهن پیامبر و مسلمانان راه یافت. از این رو، رسول خدا در جست و جوی یافتن مردمانی که دل هایشان آمادگی بیشتری برای پذیرش اسلام داشته باشند، به تنهایی راهی طائف شد.

۲۸- شبه جزیره پهنای عربستان با آب و هوایی در فلات ایران قرار دارد.

گرم و خشک - جنوب و جنوب غربی

۲۹- در سده های ۱۹ و ۲۰ م. نشان داد که پیش از میلاد حضرت مسیح علیه السلام، فرهنگ و تمدن مهمی در سرزمین واقع در شبه جزیره عربستان وجود داشته است.

یمن - جنوب

۳۰- وابستگی شدید اعراب به قبیله خود، موجب به وجود آمدن تعصب یا قبیله ای شده بود.

عصبیت

- ۳۱- در دوران پیش از اسلام، قبیله های عرب شبه جزیره عربستان به صورت می زیستند و حکومت در آن شبه جزیره وجود نداشت.
- پراکنده و جدا از هم - فراگیر و قدرتمندی
- ۳۲- به طور کلی، زمانه و اجتماعی که حضرت محمد در میان آن به مقام پیامبری رسید، دارای ویژگی شاخصی بود که قرآن از آن با صفت یاد کرده است.
- «جاهلی»
- ۳۳- حضرت محمد صلی الله علیه و آله پیش از بعثت، اوقاتی از سال به ویژه ماه..... را در..... بر بلندی کوهی در نزدیکی مکه، به تنهایی می گذراند و به عبادت و راز و نیاز به درگاه خداوند می پرداخت.
- رمضان - غار حرا
- ۳۴- پیامبر در آغاز به صورت محدود و تا حدودی پنهانی، افراد را به و دعوت کرد.
- پرستش خدای یگانه - ایمان به روز رستاخیز
- ۳۵- پیامبر اکرم سال پس از بعثت، به فرمان خداوند دعوت خود را آشکار و عمومی کرد.
- سه
- ۳۶- با رحلت، جسارت و آزار سران قریش نسبت به رسول خدا بیشتر شد.
- ابوطالب

امت و حکومت نبوی در مدینه

درس چهارم

- ۱- مهم ترین نتیجه هجرت پیامبر به یثرب چه بود؟
- مدینه یا مدینه النبی پیش از هجرت پیامبر به آن شهر، یثرب نام داشت. هجرت رسول خدا و پیروانش از مکه به یثرب یکی از رویدادهای سرنوشت ساز تاریخ اسلام به شمار می رود. در نتیجه این رویداد، زمینه و شرایط مناسبی برای برپایی امت و حکومت اسلامی فراهم آمد.
- ۲- ویژگی های شهر یثرب را بنویسید.
- ۱- شهر یثرب را تعدادی محله مسکونی تشکیل می دادند که کشتزارها و نخلستان ها میان آنها فاصله انداخته بود. این محله ها بیشتر به دهکده هایی شباهت داشتند که در هر یک از آنها اعضای یک قبیله یا طایفه زندگی می کردند.
- ۲- ساکنان شهر یثرب در دوران جاهلیت، شامل دو گروه یهود و عرب بودند.
- ۳- قبیله ها و طایفه های یهودی و عرب ساکن یثرب نیز از نظر سیاسی پراکنده و مستقل از یکدیگر بودند.
- ۴- این شهر فاقد یک مرکز و مکان مشورت و تصمیم گیری عمومی مانند دارالندوه در مکه بود.
- ۵- از آنجایی که مرجع سیاسی قدرتمندی در یثرب وجود نداشت تا به اختلاف ها رسیدگی و مانع دشمنی و نزاع شود، هرگاه جنگی میان دو یا چند قبیله پیش می آمد، برای مدت طولانی ادامه می یافت.
- ۶- یثرب از نظر اقتصادی شهر ثروتمندی به شمار نمی رفت و جایگاه برجسته ای در اقتصاد شبه جزیره عربستان نداشت.
- ۳- شغل های مردم یثرب در آستانه هجرت پیامبر را شرح دهید؟
- اغلب مردم آن شهر به کشاورزی اشتغال داشتند و از درآمد و رفاه اقتصادی بالایی برخوردار نبودند. همچنین فعالیت های تجاری یثربیان خیلی گسترده نبود و برخلاف مکیان، روابط تجاری و سیاسی گسترده ای با قبایل و ساکنان دیگر شهرها و مناطق عربستان و کشورهای همسایه نداشتند.
- ۴- اوضاع اعتقادی و دینی مردم را بیان نمایید؟
- به لحاظ اعتقادی و دینی، اکثر اعضای قبیله های عرب ساکن شهر یثرب پیرو آیین بت پرستی بودند. حضور یهودیان در آن شهر، سبب شده بود که بت پرستان، اخبار و آگاهی مختلفی درباره تاریخ پیامبران الهی کسب نمایند.
- ۵- مردم یثرب برای از بین بردن اختلافات چه راه حلی در پیش گرفتند؟

مردم یثرب که از تفرقه و جنگ به ستوه آمده بودند، اندکی پیش از هجرت، در صدد برآمدن شخصی به نام عبدالله بن ابّی را به ریاست خویش برگزینند تا پراکندگی آنان را از میان برداشته و امور شهرشان را نظم و سامان دهد؛ اما این تصمیم، هرگز عملی نشد.

۶- مردم یثرب ابتدا چگونه با پیامبر خدا آشنا شدند؟

حضرت محمد صلی الله علی هوالّه در سال ۱۱ بعثت، شش نفر از مردم یثرب را که برای انجام مراسم حج به مکه رفته بودند، به اسلام دعوت کرد. آنان مسلمان شدند و پس از بازگشت به شهر خود به تبلیغ اسلام پرداختند.

۷- پیمان‌های عقبه اول و دوم را توضیح دهید.

سال بعد، ۱۲ مرد یثربی، هنگام مراسم حج در مکانی موسوم به عقبه در مِنا، با پیامبر بیعت کردند که در تاریخ به پیمان عقبه اول معروف شده است. در مراسم حج سال سیزدهم بعثت نیز، ۷۳ مرد و دو زن از اهالی یثرب در عقبه با رسول خدا پیمانی را بستند که به عقبه دوم مشهور است.

۸- چرا پیمان عقبه دوم، عمق نفوذ و گسترش اسلام را در یثرب نشان می‌دهد؟

زیرا شمار قابل توجهی از اعضای قبیله‌های مختلف به ویژه اوس و خزرج در آن حضور داشتند و به احتمال فراوان آنان نماینده عده دیگری نیز بوده اند. این درحالی بود که ساکنان یثرب تا آن زمان ارتباط چندانی با شخص پیامبر نداشتند و نمایندگان آنان نیز تنها ملاقات کوتاهی با آن حضرت داشتند.

۹- کدام پیمان پایگاه امن و مطمئنی را برای اسلام و مسلمانان در یثرب ایجاد کرد؟

پیمان عقبه دوم

۱۰- بعد از کدام پیمان رسول خدا به مسلمانان فرمان داد که به یثرب هجرت کنند؟

عقبه دوم

۱۱- چگونه هجرت پیامبر به مدینه را توضیح دهید؟

پیامبر نیز پس از آنکه از دسیسه مشرکان در دارلندوه برای کشتن خود آگاه شد، با فداکاری علی علیه‌السلام مخفیانه از مکه خارج و به سوی یثرب حرکت کرد.

۱۲- پیامبر و مهاجران پس از هجرت به مدینه چگونه در آن‌جا ساکن شدند؟

انصار (مسلمانان اهل مدینه) به گرمی از رسول خدا و دیگر مهاجران استقبال کردند و در منازل خویش پذیرای آنان شدند. پیامبر اندکی پس از ورود به مدینه، قطعه زمینی را که از آن دو یتیم بود برای بنای مسجد خریداری کرد. مسلمانان همگی با اشتیاق فراوان در ساخت مسجد مشارکت ورزیدند. این مسجد بسیار ساده و از سنگ و گل ساخته شده بود. رسول خدا، اتاق‌های کوچکی را در کنار آن برای سکونت خویش در نظر گرفت. آن حضرت همچنین زمین‌هایی را که صاحب نداشت، به مهاجران داد که برای خود خانه بسازند و این غیر از زمین‌هایی بود که انصار به مهاجران بخشیده بودند. برخی از مهاجران بی‌بضاعت نیز در مسجد اقامت گزیدند و به اهل صُفه مشهور شدند. اینان به دلیل همجواری با محل سکونت پیامبر، ارتباط نزدیک‌تری با آن حضرت برقرار کردند و همانند نگهبانان ویژه ایشان به شمار می‌رفتند.

۱۳- علت انجام اقدامات پیامبر پس از هجرت به مدینه چه بود؟

در پی سکونت پیامبر و مهاجران در مدینه، اجتماعی از مسلمانان در این شهر به وجود آمد. اعضای این اجتماع شامل قبیله‌ها و طایفه‌های گوناگونی بودند که برخی از آن‌ها کینه و دشمنی طولانی با هم داشتند. همچنین علاوه بر مسلمانان، پیروان آیین‌های دیگری مانند یهودیان و بت پرستان نیز در آنجا می‌زیستند.

از این رو، رسول خدا، به منظور ایجاد همبستگی میان مهاجران و انصار، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز تمام ساکنان مدینه و تأمین نظم و امنیت در آن شهر، اقدام‌های مهمی انجام داد.

۱۴- مهم‌ترین اقدامات پیامبر پس از هجرت به مدینه را ذکر کنید؟

۱- پیوند برادری، تحکیم وحدت دینی

۲- پیمان‌نامه عمومی مدینه

۱۵- هدف پیامبر از پیوند برادری بین مسلمانان پس از هجرت به مدینه چه بود؟

پیامبر اکرم در نخستین ماه‌های پس از هجرت به هدف ایجاد هم‌دلی و وحدت دینی میان پیروانش به آنان دستور داد که هر فرد بدون در نظر گرفتن قبیله یا طایفه خود با فرد دیگری پیوند برادری برقرار نماید.

۱۶- پیامبر پیوند برادری را بین چه کسانی برقرار کرده بود؟

این پیوند گاه میان دو نفر از مهاجران و اغلب بین یکی از انصار و یکی از مهاجران برقرار گردید. سیره‌نویسان اسامی اشخاصی را که در نتیجه فرمان رسول خدا با یکدیگر برادر شدند، ثبت کرده‌اند؛ از جمله نوشته‌اند که پیامبر، علی علیه‌السلام را به عنوان برادر خویش برگزید.

۱۷- اهداف پیامبر از پیمان‌نامه عمومی مدینه چه بود؟

۱- وجود قبیله‌ها و طایفه‌های پراکنده با عقاید دینی گوناگون و پیشین‌های آکنده از اختلاف و درگیری، همواره تهدیدی جدی برای آرامش و امنیت مدینه به شمار می‌رفت. ۲- از سوی دیگر، این شهر به عنوان پایگاه اسلام، با خطر جدی حمله دشمنان خارجی و به خصوص مشرکان مکه روبه‌رو بود. از این رو، رسول خدا در صدد برآمد مدینه را از نظر سیاسی و نظامی متحد سازد و نظم و امنیت را در آنجا برقرار نماید.

۱۸- مهم‌ترین اقدام پیامبر برای تأسیس نظام اجتماعی و سیاسی منسجمی در چارچوب دین اسلام چه بود؟

پیمان‌نامه عمومی یا به قول امروزی‌ها قانون اساسی مدینه

۱۹- محتوای پیمان‌نامه عمومی مدینه چه بود؟

این پیمان‌نامه، حقوق و مسئولیت‌های هر یک از گروه‌های مسلمان و غیرمسلمان و چگونگی ارتباط آن‌ها را با یکدیگر مشخص می‌کرد.

۲۰- مهم‌ترین مخالفان اقدامات پیامبر در مدینه چه کسانی بودند؟

سرآمد آنان، منافقان و یهودیان بودند. علاوه بر آن، برخی از بت‌پرستان نیز از دستورات پیامبر سرپیچی کردند و مانع اسلام آوردن اعضای قبیله و طایفه خود شدند.

۲۱- سردسته منافقان مدینه که بود؟ علت مخالف او با پیامبر چه بود؟

سردسته آنان عبدالله بن ابیّ بود که پیش از هجرت گروه‌هایی از مردم یثرب قصد داشتند او را به ریاست شهرشان برگزینند. او که در میان قوم خویش جایگاه رفیعی داشت، پس از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر به ظاهر مسلمان شد؛ اما ردپای او در بسیاری از فتنه‌ها و آشوب‌ها آشکار است.

۲۲- عبدالله بن ابیّ در چه جریاناتی به فتنه و آشوب پرداخت؟

هنگامی که رسول خدا برای محاصره یهودیان بنی‌نضیر حرکت کرد، وی، آنان را به مقاومت در برابر مسلمانان ترغیب نمود و وعده یاری به آنها داد، اما به وعده خود عمل نکرد. سردسته منافقان همچنین می‌کوشید که انصار را علیه مهاجران تحریک نماید. او حتی در غزوهای اُحُد و تبوک، به همراه طرفدارانش از سپاه اسلام جدا شد و در نبرد شرکت نکرد.

۲۲- اقدامات یهودیان در تقابل با مسلمانان و پیامبر چه بود؟

اگرچه رسول خدا با قوم یهود در مدینه پیمان صلح و اتحاد بسته بود، اما برخی از سران یهودی به خصوص رؤسای سه قبیله بزرگ آنان پیمان شکستند و با پیامبر و مسلمانان همکاری نکردند. حتی تعدادی از مردان سرشناس آنان با رسول خدا درشتی و جدل می‌نمودند. یهودیان از هیچ کوششی برای زنده کردن کینه و دشمنی میان مسلمانان دریغ نمی‌کردند. یکی از شاعران یهودی اشعاری درباره جنگ بُعث سرود که چنانچه پیامبر دخالت نمی‌کرد، تبدیل به فتنه‌ای بزرگ میان اوس و خزرج می‌شد. به هر حال، با دسیسه‌گری‌های یهودیان علیه مسلمانان، کانون خطری در برابر اسلام و حاکمیت آن در مدینه به شمار می‌رفت.

۲۳- اقدامات پیامبر در مقابل دسیسه‌های یهود چه بود؟

پیامبر ناگزیر از برخورد با قبیله‌های پیمان شکن و توطئه‌گر یهودی شد و طی سه لشکرکشی و محاصره نظامی به حضورشان در مدینه پایان داد. علاوه بر آن، تغییر قبیله مسلمانان از بیت المقدس به سوی مکه، یکی دیگر از اقداماتی بود که به فرمان الهی و در پی بهانه جویی یهودیان انجام گرفت.

۲۴- چرا در سال نخست هجری، رسول خدا تصمیم به تشکیل نیروی دفاعی گرفت؟

پس از هجرت پیامبر و یارانش به مدینه، مشرکان قریش همچنان بزرگترین و سرسخت‌ترین دشمنان دعوت اسلامی باقی ماندند. قریش همچنین با بسیاری از قبیله‌های شبه جزیره عربستان و به طور خاص منطقه حجاز روابط سیاسی و تجاری داشت و می‌توانست آنها را علیه مسلمانان تحریک کند.

۲۵- مهم‌ترین اهداف عملیات‌های پیامبر در مقابل مشرکان چه بود؟

یکی از اهداف این عملیات‌ها، تهدید مسیر تجارت مشرکان مکه به شام و کسب غنیمت بود؛ زیرا آنان اموال مهاجران مسلمان را تصرف کرده بودند. در نتیجه تداوم سیاست تعقیب کاروان‌های تجاری قریش توسط مسلمانان، سرانجام در سال دوم هجرت جنگ بزرگی میان سپاه اسلام و لشکریان مشرک در مکانی موسوم به بدر صورت گرفت.

۲۶- در مورد جنگ بدر و نتیجه‌ی آن توضیح دهید؟

در نتیجه تداوم سیاست تعقیب کاروان‌های تجاری قریش توسط مسلمانان، سرانجام در سال دوم هجرت جنگ بزرگی میان سپاه اسلام و لشکریان مشرک در مکانی موسوم به بدر صورت گرفت.

در این جنگ، حدود ۳۰۰ رزمنده مسلمان بر ۹۵۰ جنگجوی قریشی پیروز شدند. غزوه بدر ضربه سنگین و جبران‌ناپذیری بر قریش وارد آورد و قدرت و موقعیت آنان را در منطقه حجاز تضعیف کرد. پس از آن، ساکنان آن منطقه گرایش بیشتری به رسول خدا و اسلام نشان دادند.

۲۷- نتایج جنگ احد و خندق را بنویسید؟

در سال‌های سوم و پنجم هجرت، سپاهی بزرگ از جنگجویان قبیله قریش و قبیله‌های هم‌پیمان آن، به قصد جبران شکست بدر و نابودی اسلام راهی مدینه شدند. فرماندهی سپاه قریش در این لشکرکشی‌ها به عهده ابوسفیان یکی از سران مشرک مکه بود. مشرکان در غزوه احد به موفقیتی نسبی دست یافتند، اما در جنگ خندق یا احزاب با وجود اینکه تمام نیرو و امکانات مادی و معنوی خود را بسیج کرده بودند، ناکام ماندند.

۲۸- مهم‌ترین پیامدهای جنگ خندق را بیان نمایید.

عقب‌نشینی قریش در جنگ خندق و کاهش فعالیت‌های نظامی آنان علیه اسلام، زمینه مساعدی را برای رسول خدا به وجود آورد که نفوذ خود را بر قبیله‌های اطراف مدینه و منطقه حجاز گسترش دهد. در نتیجه اقدامات تبلیغی و تحرکات نظامی مسلمانان، اسلام به مناطق خارج از مدینه نفوذ کرد و محدوده حکومت پیامبر وسعت بیشتری یافت.

۲۹- علت صلح حدیبیه چه بود و بین چه کسانی صورت گرفت؟

در ذی‌القعدة سال ششم هجری، پیامبر به همراه جمعی از مسلمانان لباس احرام پوشید و برای انجام مراسم حج راهی مکه شد. مشرکان قریش مانع ورود آن حضرت و پیروانش به مکه شدند، اما در حدیبیه با پیامبر پیمان صلحی بستند که به مدت ده سال میان دو طرف جنگ و خونریزی نباشد.

۳۰- قرآن از صلح حدیبیه به چه نام اشاره کرده و در چه سوره‌ای به آن اشاره شده است؟

قرآن این صلح را فتح و پیروزی آشکار برای اسلام معرفی کرده و گفته شده که سوره فتح در باره این رویداد تاریخی نزول یافته است.

۳۱- نتایج صلح حدیبیه را بنویسید.

پس از پیمان صلح حدیبیه، نفوذ و گسترش اسلام در منطقه حجاز و سرتاسر شبه جزیره عربستان به طور قابل توجهی افزایش یافت و مسلمانان در موقعیت برتری قرار گرفتند. در چنین شرایط تاریخی بود که حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله، سران امپراتوری‌ها و دولت‌های بزرگ را به اسلام دعوت کرد.

۳۲- دعوت سران کشورها در چه سالی اتفاق افتاد و چه کسانی به دین اسلام دعوت شدند؟

برخی از منابع تاریخی نوشته‌اند که دعوت جهانی پیامبر از سال ششم هجری و پس از پیمان صلح حدیبیه آغاز گردید. از جمله گفته شده که در همین سال، سفیران رسول خدا، نامه‌های آن حضرت را به پادشاهان ایران، روم، غسان، مصر و حبشه و رؤسای برخی قبیله‌های بزرگ عرب رساندند.

۳۳- دعوت سران کشورها چه نتایجی داشت؟

طی سالهای هفتم و هشتم هجری تعدادی از حاکمان محلی در گوشه و کنار شبه جزیره عربستان مانند عمان، بحرین، نجران، یمن و ... یا به اسلام گرویده و یا از طریق پیمان‌های سیاسی و پرداخت جزیه، تابع حکومت مدینه شدند.

۳۴- علت اقدام پیامبر برای فتح مکه چه بود؟

حدود دو سال پس از پیمان حدیبیه، قریش و یکی از قبیله‌های هم‌پیمان، پیمان صلح حدیبیه را شکستند و تعدادی از افراد قبیله‌هایی را که هم‌پیمان مسلمانان بود، به قتل رساندند.

۳۵- پیامدهای فتح مکه را بیان نمایید؟

پس از آن قبیله‌های اطراف آن شهر نیز به تدریج اسلام را پذیرفتند. مورخان سال نهم هجری را سال وفود یا سال اسلام آوردن قبیله‌ها نامیده‌اند. در این سال هیئت‌های نمایندگی قبیله‌های مختلف عرب از هر سو به مدینه آمدند و ضمن پذیرش اسلام، فرمانبرداری خود را از رسول خدا اعلام نمودند.

۳۶- سال وفود چه سالی است؟

پس از فتح مکه قبیله‌های اطراف آن شهر نیز به تدریج اسلام را پذیرفتند. مورخان سال نهم هجری را سال وفود یا سال اسلام آوردن قبیله‌ها نامیده‌اند. در این سال هیئت‌های نمایندگی قبیله‌های مختلف عرب از هر سو به مدینه آمدند و ضمن پذیرش اسلام، فرمانبرداری خود را از رسول خدا اعلام نمودند.

۳۷- چرا پیامبر در حجه‌الوداع جانشین خود را انتخاب نمود؟ و چه کسی را به عنوان جانشین خود معرفی کرد؟

در آن زمان عمده نگرانی آن حضرت مربوط به آینده امت اسلامی بود. از این رو، رسول خدا در پایان مراسم حج و پیش از آنکه حجاج از هم جدا شوند، در مکانی به نام غدیر خم، طی خطبه‌ای طولانی، مهم‌ترین وصیت خود را ایراد کرد. آن حضرت در این خطبه ضمن معرفی علی علیه‌السلام به جانشینی خویش، ختم نزول آیات قرآن و اتمام رسالت خود را اعلام کرد.

۳۸- پیامبر در چه تاریخی و در کجا رحلت نمودند؟

حضرت محمد صلی الله علیه و آله، سرانجام در ۲۸ صفر سال ۱۱ در مدینه از دنیا رفت و در یکی از اتاق‌های منزلش به خاک سپرده شد.

۳۹- روش حکومتداری پیامبر را توضیح دهید؟

- ۱- حکومتی را که پیامبر در مدینه بر پایه امت اسلامی بنیان نهاد، بسیار ساده و فاقد تشکیلات و سلسله مراتب گسترده بود.
- ۲- رسول خدا، کاخ و نگهبان شخصی نداشت و در دوران زمام‌داری او از تشریفات و تجملات مرسوم در دربار پادشاهان و سایر فرمانروایان خبری نبود.
- ۳- آن حضرت مسجدالنبی در مدینه را مرکز حکومتی خویش قرار داد و از آن جا به اداره امور می‌پرداخت. مسجد، مرکز عبادت، آموزش و انجام امور سیاسی، اداری و نظامی به شمار می‌رفت.
- ۴- پیامبر، در خیلی از مسائل حکومتی به ویژه جنگ و صلح، پس از مشورت با اصحاب و بر پایه خرد جمعی تصمیم‌گیری می‌کرد و از خودکامگی و استبداد اجتناب می‌ورزید. برای مثال، پیش از جنگ احد، با یارانش درباره چگونگی مقابله با مشرکان به مشورت پرداخت. با وجود آنکه نظر پیامبر بر آن بود که در مدینه با دشمن روبه رو شوند، اما تسلیم نظر اکثریت جوانی شد که می‌خواستند در بیرون از شهر با سپاه دشمن بجنگند.

۴۰- ویژگی‌های سپاه و مدیریت امور نظامی پیامبر را بنویسید؟

۱. در حکومت پیامبر، جهاد و دفاع وظیفه تمام مسلمانی بود که توانایی انجام آن را داشتند. مسلمانان به خاطر حضور در سپاه و شرکت در جنگ حقوق نمی‌گرفتند، اما از غنیمت‌های جنگی سهم خود را دریافت می‌کردند.
۲. هزینه تأمین جنگ‌افزارهای نظامی مانند سلاح، اسب و سایر تجهیزات جنگی نیز به عهده جنگاوران بود.
۳. رسول خدا، همواره به نظم و آمادگی رزمی مسلمانان اهمیت می‌داد و بر تمرین‌های نظامی سپاه نظارت دقیق داشت.
۴. ایشان در تنظیم لشکر، شیوه متعارف آن عصر را به کار می‌بست و نیروهای نظامی را به پنج گروه: مقدمه، قلب، میمنه (سمت راست)، میسرّه (سمت چپ) و ساقه (عقبه) تقسیم می‌کرد.

۴۱- اقدامات پیامبر در زمینه تعلیم و تربیت را بنویسید.

۱. اسلام تأکید فراوانی بر کسب علم و دانش دارد. رسول خدا نیز توجه خاصی به تعلیم و تربیت داشت و آن را در اولویت امور قرار داده بود.
۲. آن حضرت پس از جنگ بدر، شرط آزادی هر یک از اسیران باسواد را آموزش خواندن و نوشتن به ده تن از مسلمانان تعیین کرد.
۳. پیامبر مرتب معلمانی را برای تعلیم قرآن و احکام اسلام به سوی شهرها و قبایل مختلف می‌فرستاد.
۴. همچنین احادیثی از رسول خدا درباره لزوم کسب و علم و دانش نقل شده است.

۴۲- منابع مالی و شیوه گردآوری و توزیع آنها توسط پیامبر را بنویسید.

۱. زندگی اقتصادی مسلمانان در زمان رسول خدا، ساده بود و پیامبر با منابع مالی محدودی که در اختیار داشت به اداره امور می پرداخت. از جمله این منابع، غنایم جنگی، زکات (صدقات) و جزیه بودند.
۲. پیامبر برای گردآوری، حفظ و توزیع منابع فوق افرادی را برمیگزید. چهار پنجم جنگی میان جنگاوران تقسیم می شد و یک پنجم آن (خمس)، به خدا، رسول، خویشان او و یتیمان، فقیران و در راه ماندگان تعلق داشت.
۳. جزیه، مالیات سرانه ای بود که به مردان بالغ اهل کتاب (یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان) که به لحاظ مالی توانایی پرداخت آن را داشتند، تعلق می گرفت. زکات را مسلمانان می بایستی پرداخت نمایند.
۴. پیامبر پس از آنکه مناطق یهودی نشین خیبر، فدک و تیماء را به جنگ گشود، به یهودیان ساکن آن مناطق اجازه داد، همچنان بر روی زمین های آنجا کشاورزی کنند و نیمی از محصول سالانه را به حکومت اسلامی بپردازند؛ اما حق تصرف در آن زمین ها از آن رسول خدا بود.

۴۳- خلق و خوی و ویژگی های اخلاقی رسول خدا را بیان نمایید.

۱. پیامبر در زندگی همدم و معاشر دیگران بود و هیچ گاه ادعای رفتارهای خارق عادت و برخلاف سیر طبیعی جهان را نداشت.
۲. تنها یک ویژگی ایشان را از دیگر مردم متمایز می ساخت و آن این بود که پروردگار او را برگزیده و وحی خویش را بر قلب آن حضرت نازل گردانیده بود.
۳. رسول خدا چهره ای گشاده و خنده رو و قلبی مهربان داشت. زیاد سخن نمی گفت و زبان به نفرین و دشنام و بدگویی نمی گشود. شنیده نشد که مسلمانی را لعن و نفرین کند.
۴. هرگز همسر یا اعضای خانواده خود را نیاززد و کم ترین بهانه را در عذرخواهی برای گذشت از خطا و گناه دیگران می پذیرفت.
۵. او بر دشمنان اسلام تاخت، اما پس از تسلیم شدن، با آنان به ملایمت رفتار کرد و در صدد انتقام جویی بر نیامد.
۶. زندگی پیامبر از جمله خوراک، پوشاک و مسکن او بسیار ساده بود.
۷. رسول خدا در کارهای خانه کمک می کرد و علاقه و رغبتی فراوان به پاکیزگی و نظافت داشت.

درس پنجم تثبیت و گسترش اسلام در دوران خلفای نخستین

۱- چگونگی انتخاب ابوبکر و شکل گیری خلافت را شرح دهید؟

ماجرای سقیفه و انتخاب ابوبکر به خلافت: هنگامی که علی علیه السلام و بنی هاشم مشغول برگزاری مراسم تدفین پیامبر بودند، گروهی از انصار در مکانی موسوم به سقیفه بنی ساعده در مدینه گرد هم آمدند تا در باره تعیین جانشین رسول خدا تصمیم بگیرند. ابوبکر، عمر و ابوعبیده جراح از گروه مهاجران به سرعت خود را به آن جمع رساندند. سرانجام، پس از گفت و گو و بحث هایی که در آن جلسه صورت گرفت، نخست عمر و ابوعبیده و سپس تعدادی از انصار حاضر در سقیفه با ابوبکر به عنوان خلیفه و جانشین پیامبر بیعت کردند.

۲- مرتدان (از دین برگشتگان) به چه کسانی می گفتند؟

پس از رحلت پیامبر و آغاز خلافت ابوبکر، تعداد زیادی از قبیله های بادیه نشین عربستان، دین اسلام را ترک کردند و و سر به شورش برداشتند. این گروه به مُرتدان یا از دین برگشتگان معروف شدند.

۳- گروه های مرتدان (از دین برگشتگان) پس از رحلت پیامبر را ذکر کنید؟

۱- اعضای این قبیله ها در سال های پایانی زندگانی رسول خدا و صرفاً به علت گسترش قدرت مسلمانان، اسلام آورده بودند و با تعالیم آن انس و آشنایی نداشتند.

۲- علاوه بر مُرتدان، چند تن نیز به دروغ ادعای پیامبری کردند و با گرد آوردن افرادی به دور خود، با حکومت مدینه به مخالفت برخاستند.

۳- گروه دیگری از شورشیان را افراد و قبیله هایی تشکیل می دادند که نسبت به خلافت ابوبکر معترض بودند و ایشان را به عنوان خلیفه پیامبر به رسمیت نمی شناختند و از پرداخت زکات به نمایندگان وی خودداری کردند.

۴- اقدام ابوبکر برای مقابله با مرتدان (از دین برگشتگان) را توضیح دهید؟

ابوبکر پس از استقرار بر مسند خلافت، سپاهی را گرد آورد و به مقابله با مرتدان، پیامبران دروغین و دیگر معترضان فرستاد. این سپاه همه شورش‌ها و نافرمانی‌ها را فرونشاند و حاکمیت مدینه را دوباره بر شبه جزیره عربستان برقرار کرد.

۵- عمر چگونه به خلافت رسید؟

خلیفه اول (ابوبکر) اندکی بیش از دو سال خلافت کرد. او در واپسین لحظات زندگی، طی وصیت نامه مکتوبی، عُمر بن خطاب را که در سال ششم بعثت اسلام آورده بود، به جانشینی خود معرفی و منصوب کرد.

۶- مهم‌ترین رویدادهای خلافت عمر را بنویسید؟

از مهم‌ترین رویدادهای دوران خلیفه دوم (ح ۱۳ - ۲۳ ق)، فتوحات مسلمانان در سرزمین‌های اطراف شبه جزیره عربستان بود.

۷- عثمان چگونه به خلافت رسید؟

خلیفه دوم پیش از مرگ، شورایی شش نفره تشکیل داد و اعضای آن را مأمور کرد که از میان خود یک نفر را به عنوان خلیفه برگزینند. گفت وگوها و رایزنی‌های اعضای آن شورا، به گونه‌ای پیش رفت که سرانجام عثمان بن عفان از خاندان بنی امیه به عنوان خلیفه سوم (ح ۲۳ - ۳۵ ق) انتخاب شد.

۸- روش خلافت عثمان را توضیح دهید؟

عثمان که مردی نرم خو و خویشاوند دوست بود، روش متفاوتی نسبت به خلفای پیش از خود در پیش گرفت. خلیفه سوم، مروان بن حکم و پدرش را که پیامبر از مدینه رانده بود، به آن شهر بازگرداند. او همچنین خویشاوندان خود از بنی‌امیه را بر سر کار آورد و دست آنان را در اداره امور خلافت باز گذاشت. برخی از صحابه پیامبر همچون ابوذر غفاری، عمار یاسر، نسبت به رفتار عثمان و منصوبان وی انتقاد و اعتراض کردند. خلیفه که تحت تأثیر اطرافیان و مشاوران خود از جمله مروان حکم قرار داشت، انتقادکنندگان را تنبیه و تبعید نمود.

۹- سرانجام خلافت عثمان را شرح دهید؟

مردم از مناطق مختلف مانند عراق و مصر برای رساندن صدای اعتراض خویش به گوش عثمان، به مدینه آمدند. علی علیه‌السلام میان مردم و خلیفه میانجی‌گری کرد. خلیفه پذیرفت که روش خود را تغییر دهد، اما اطرافیانش مانع این کار شدند. به همین دلیل، معترضان خشمگین سرانجام به خانه خلیفه ریختند و او را به قتل رساندند.

۱۰- چرا سران قریش و به ویژه اشراف بنی‌امیه از بیعت با امام علی (ع) خودداری کردند؟

پس از عثمان، مردم در مدینه به اصرار از علی علیه‌السلام خواستند که خلافت و بپذیرد و با آن حضرت بیعت کردند. امام مصمم بود که مطابق کتاب خدا و سنت پیامبر عمل نماید.

۱۱- مخالفان امام علی (ع) چه کسانی بودند و علت مخالفتشان چه بود؟

از جمله معاویه پسر ابوسفیان که توسط علی علیه‌السلام از حکومت شام برکنار شده بود، به بهانه خونخواهی عثمان، به سرکشی پرداخت. معدودی از بزرگان قریش مانند طلحه و زبیر نیز که بیعت کرده بودند، چون امام با تقاضایشان برای به دست گرفتن حکومت برخی شهرها و مناطق موافقت نکرد، بیعت خود را شکستند و به صف مخالفان پیوستند.

۱۲- روش امام علی (ع) برای مقابله با مخالفان چه بود؟

نصیحت‌ها و کوشش‌های مسالمت‌آمیز امام علی علیه‌السلام برای بازداشتن مخالفان از سرکشی و جلوگیری از جنگ داخلی میان مسلمانان، به نتیجه نرسید و آن حضرت ناگزیر به دفع سرکشی‌ها و آشوب‌گری‌هایی شد که اشراف بنی‌امیه نقش مهمی در ایجاد آن داشتند. بدین منظور امام مرکز خلافت را از مدینه به کوفه منتقل و در سه جنگ جمل، صفین و نهروان با دشمنان مقابله کرد.

۱۳- روش خلافت ابوبکر و عمر را توضیح دهید؟

پس از رحلت پیامبر، به خصوص در پی اختلافی که میان مسلمانان بر سر جانشینی پیامبر در سقیفه بنی ساعده به وجود آمد، اتحاد امت اسلامی آسیب دید. با این حال، ابوبکر و عمر در دوران زمام‌داری خویش تا حدودی مراقب بودند که عدالت را میان افراد و گروه‌های مختلف مسلمان رعایت کنند و از هر دو گروه مهاجر و انصار افرادی را به سمت‌های فرماندهی سپاه و حکومت شهرها و نواحی مختلف قلمرو خلافت برمی‌گزیدند.

۱۴- سیاست دوران خلافت عثمان را شرح دهید؟

سیاست خویشاوندگرایی عثمان، علاوه بر ایجاد نارضایتی در میان مسلمانان، باعث تشدید اختلافات و اوج گرفتن مجدد تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای در درون جامعه اسلامی شد.

۱۵- روش خلافت امام علی(ع) را توضیح دهید؟

علی علیه السلام در دوران حکومتش قصد داشت با عمل به تعالیم اسلام و سنت رسول خدا، برادری و یگانگی دینی را به امت اسلامی بازگرداند، اما در نتیجه اختلاف های سیاسی و جنگ های داخلی که پیش آمد، تفرقه و چنددستگی میان مسلمانان بیشتر شد. این جنگ ها به دشمنی و درگیری های طایفه ای و قبیله ای دامن زد و حتی باعث به وجود آمدن رقابت منطقه ای بین عراق و شام شد که تا سال ها پس از آن ادامه داشت.

۱۶- درآمدهای دوران خلافت عمر و عثمان از چه طریقی به دست آمد؟

در دوران خلافت عمر و عثمان درآمدهای فراوانی از سرزمین های ثروتمندی که فتح شده بود به خزانه مسلمانان در مدینه سرازیر شد.

۱۷- نحوه توزیع درآمدهای دوران خلافت عمر چگونه بود؟

خلیفه دوم این درآمدها را به عنوان عطایا میان مسلمانان توزیع کرد. نحوه توزیع عطایا توسطه خلیفه دوم، اگرچه برپایه مساوات اسلامی نبود، اما ساده زیستی و سختگیری ایشان نسبت به کارگزاران خلافت و بزرگان قریش، از ثروت اندوزی و تجمّل گرایی آنان جلوگیری کرد.

۱۸- نحوه توزیع درآمدهای دوران خلافت عثمان چگونه بود؟

در دوران عثمان بذل و بخشش های فراوانی از بیت المال مسلمانان به بستگان و حامیان خلیفه، به خصوص خاندان بنی امیه صورت گرفت. وی محدودیت هایی را که عمر برای ثروت اندوزی سران قریش ایجاد کرده بود، نادیده گرفت؛ ازاین رو، آنان اراضی و مزارع وسیعی را در ایران، شام و مصر تصرف کردند و از درآمدهای کلان آنها برای ساخت خانه های مجلل و خوشگذرانی در مدینه و دیگر شهرها استفاده کردند.

۱۹- روش حکومت امام علی(ع) از نظر اقتصادی چگونه بود؟

علی علیه السلام در دوران خلافتش تلاش کرد که عدالت و مساوات اسلامی را اجرا کند. ازاین رو، بیت المال را به طور مساوی میان تمام مسلمانان اعم از عرب و غیرعرب، سیاه و سفید و بنده و آزاد تقسیم کرد.

۲۰- چرا طلحه و زبیر به امام علی(ع) اعتراض کردند؟ و روش امام در مقابل آنها چگونه بود؟

برخی مسلمانان، از جمله طلحه و زبیر به این شیوه توزیع بیت المال اعتراض کردند و از آن حضرت خواستند که عرب و قریش را برتر از عجم و موالی قرار دهد؛ اما امام این کار را ستمگرانه دانست و فرمود: «تمام قرآن را تلاوت کردم و برای فرزندان اسماعیل [اعراب] بر فرزندان اسحاق [غیراعراب] به اندازه این چوب [تکه چوبی که از زمین برداشته بود] برتری نیافتم.» منظور آن حضرت از بیان این جمله، آن بود که ایشان معیارهای قومی، قبیله ای، خویشاوندی و یا تقدم و تأخر در قبول اسلام را در توزیع بیت المال در نظر نخواهد گرفت.

۲۱- لشکرکشی اعراب مسلمان به سرزمین های هم جوار چه بود؟

در نتیجه این لشکرکشی ها که از زمان خلافت ابوبکر آغاز شد و تا پایان خلافت عثمان بدون وقفه ادامه یافت، سرزمین های ایران، شام و مصر فتح شد و اسلام به تدریج در آن سرزمین ها گسترش پیدا کرد.

۲۲- در زمان کدام خلیفه فتوحات متوقف شد؟

امام علی علیه السلام

۲۳- برخورد مسلمانان با غیرمسلمانان در لشکرکشی ها چه بود؟

در جریان فتوحات، مسلمانان هنگامی که به سپاه دشمن برخورد می کردند و یا به آبادی و شهری می رسیدند، طبق تعالیم اسلام و سنت پیامبر، سه پیشنهاد را به آنان ارائه می دادند: اول، اسلام بیاورید؛ دوم، تسلیم شوید و جزیه پرداخت نمایید و سوم، بجنگید.

۲۴- اهمیت سرزمین شام از چه جهاتی بود؟

سرزمین شام در غرب آسیا، به عنوان نقطه اتصال زمینی و دریایی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، همواره از موقعیت فوق العاده مهمی برخوردار بوده است. این سرزمین تاریخ و تمدنی کهن دارد و در دوران باستان محل برخورد تمدن های کهن بین النهرین، ایران، مصر، یونان و روم بوده است.

۲۵- اوضاع منطقه شام هنگام حمله اعراب مسلمان را توضیح دهید؟

منطقه شام هنگام حمله اعراب مسلمان، زیر سلطه امپراتوری روم قرار داشت. در آن زمان تعدادی از قبیله های عرب در آن منطقه حضور داشتند. بسیاری از این اعراب و دیگر ساکنان بومی منطقه شام پیرو مسیحیت بودند، اما در برخی از مسائل مذهبی با کلیسای قسطنطنیه، پایتخت امپراتوری روم اختلاف اساسی داشتند.

اختلافات مذهبی و تفاوت های قومی، فرهنگی و زبانی که میان توده های مردم شام با طبقه حکومتگر رومی وجود داشت، از جمله عواملی مهمی بود که پایه های حاکمیت امپراتوری روم را بر این منطقه سست کرده بود.

۲۶- چگونه فتح شام را شرح دهید؟

ابوبکر، در اواخر خلافت خود، چندین دسته سپاه را به سوی منطقه شام فرستاد. این سپاهیان در چندین نبرد که بیشتر آنها در زمان خلافت عمر به وقوع پیوست، نیروهای رومی و متحدان محلی آنان را شکست دادند و شهرها و آبادی های آن منطقه را یکی پس از دیگری، اغلب با پیمان صلح گشودند. در این پیمان ها، حفظ جان و مال، آزادی دین و عقیده مردم آن شهرها در برابر تسلیم و پرداخت جزیه تضمین شده بود.

۲۷- در جریان محاصره بیت المقدس رفتار مسلمانان با مسیحیان چگونه بود؟

در جریان محاصره شهر بیت المقدس (ایلیا)، ساکنان مسیحی شهر اعلام کردند که فقط در حضور خلیفه، قرارداد صلح و تسلیم شهر را امضاء می کنند. مسلمانان با بردباری این شرط را پذیرفتند و بدین منظور خلیفه دوم از مدینه به بیت المقدس رفت.

۲۸- وضعیت مصر هنگام ظهور اسلام چگونه بود؟

نیز همچون شام، به هنگام ظهور اسلام، بخشی از قلمرو امپراتوری روم شرقی بود. اسکندریه در شمال مصر، یکی از مراکز مهم نیروی دریایی آن امپراتوری به شمار می رفت. با وجود تسلط رومیان بر مصر، موقعیت مسلمانان در شام و حتی در شبه جزیره عربستان در معرض خطر جدی بود. از این رو مسلمانان بعد از فتح شام درصدد برآمدند که مصر را نیز تسخیر کنند. عمرو عاص که آبادانی و ثروت فراوان آن سرزمین را از نزدیک مشاهده نموده و تا اندازه ای با وضعیت سیاسی و اجتماعی آن جا آشنا بود، فرماندهی سپاه اعراب مسلمان را در حمله به مصر به عهده گرفت.

۲۹- مصریان به چه دلایلی نسبت به حاکمیت امپراتوری روم بر سرزمین خویش ناخشنود بودند؟

از یک سو مالیات های سنگینی را می پرداختند و از سوی دیگر اجازه نداشتند که به مقام های عالی برسند. علاوه بر آن، توده های مسیحی مصر اختلافات مذهبی شدیدی با رومیان داشتند.

۲۹- چرا یهودیان در مصر از امپراتوری روم ناراضی بودند؟

گروه هایی از پیروان آیین یهود نیز که در اسکندریه و سایر نقاط مصر پراکنده بودند، به دلیل عدم حمایت امپراتور روم از آنان در برابر مسیحیان، از او ناخشنود بودند.

۳۰- مصر چگونه توسط مسلمانان فتح شد؟

در هر حال، اعراب مسلمان طی نبردهایی، لشکریان رومی را شکست دادند و شهرهای مصر را یکی پس از دیگری به جنگ و یا به صلح گشودند.

۳۱- عوامل پیروزی مسلمان در مصر را بنویسید؟

موفقیت سریع و فتوحات درخشان نیروهای مسلمان در مصر بیشتر نتیجه عدم مقاومت مردم آن سرزمین در برابر سپاه اسلام بود. رفتار مسالمت آمیز و مدارا جویانه پیروان اسلام با مسیحیان به هنگام فتح شام و امید به آزادی مذهبی در زیر سایه حکومت مسلمانان، تأثیر بسزایی بر متحد نشدن مصریان با رومیان داشت.

۳۲- نتایج فتح مصر را بنویسید.

با فتح مصر (سال ۲۰ ق)، سلطه و نفوذ سیاسی - نظامی امپراتوری روم شرقی در آن سرزمین از بین رفت، شام از خطر هجوم رومیان تا حدودی در امان ماند و زمینه برای پیشروی مسلمانان در دیگر مناطق آفریقا، مهیا شد.

۳۳- آثار و پیامدهای سیاسی فتوحات در زمان خلفای نخستین در مصر را بیان نمایید.

از نظر سیاسی، اعراب مسلمان در فاصله کمتر از ۲۰ سال، دو قدرت بزرگ جهان آن روز یعنی حکومت ساسانیان و امپراتوری روم شرقی را شکست دادند و سرزمین های مهم ایران، شام و مصر را تصرف کردند. به دنبال این پیروزی های نظامی، قلمرو خلافت گسترش زیادی یافت و مردمان و اقوامی مختلفی که زبان و فرهنگ متفاوتی با اعراب داشتند، تحت حکومت آنان قرار گرفتند.

۳۴- آثار و پیامدهای اقتصادی فتوحات در زمان خلفای نخستین در مصر را بنویسید.

به لحاظ اقتصادی، سرزمین های فتح شده ثروتمند و دارای شهرها و روستاهای آباد و بزرگی بودند. اعراب علاوه بر غنائم فراوانی که در جریان فتوحات کسب کردند، منابع اقتصادی و درآمدهای مالیاتی آن سرزمین ها را در اختیار خود گرفتند.

۳۵- آثار و پیامدهای فتح مصر در زمان خلفای نخستین در زمینه علم و فرهنگ را ذکر کنید؟

مهم ترین اثر و پیامد فتوحات در عرصه دین و فرهنگ جلوه گر شد. از یک سو، سپاهیان عرب دین اسلام را به سرزمین های فتح شده بردند و به تدریج مردم آن سرزمین ها مسلمان شدند؛ از سوی دیگر، ایران، شام و مصر دارای فرهنگ و تمدنی غنی و مردمان متمدنی بودند که سهم بسزایی در شکل گیری و شکوفایی تمدن اسلامی ایفا کردند.

درس ششم امویان بر مسند قدرت

۱- وضعیت امویان در دوران جاهلیت را شرح دهید؟

امویان (بنی امیه)، از خاندان های قدرتمند و پُر نفوذ قبیله قریش در عصر جاهلیت به شمار می رفتند. این خاندان از طریق تجارت و اداره برخی از مناصب کعبه، ثروت فراوانی اندوخته بودند.

۲- برخورد امویان در برابر دعوت به اسلام چگونه بود؟

پس از بعثت پیامبر، بنی امیه با سرسختی تمام در برابر دعوت به اسلام، ایستادگی کردند و سران آنان یعنی ابوجهل و ابوسفیان، رهبری سیاسی نظامی قریش را علیه مسلمانان به دست گرفتند. خاندان بنی امیه پس از فتح مکه، به ظاهر مسلمان شدند.

۳- نقش امویان در دوران خلافت ابوبکر و عمر را توضیح دهید؟

امویان در دوران خلافت ابوبکر و عمر فعالانه مشارکت کردند؛ از جمله دو پسر ابوسفیان به نام های یزید و معاویه، فرماندهی بخشی از سپاه اعراب مسلمان را در جریان فتح منطقه شام به عهده گرفتند و سپس یکی پس از دیگری، از سوی عمر به حکومت این منطقه مهم منصوب شدند.

۴- جایگاه امویان در دوران خلافت عثمان را شرح دهید؟

در خلافت عثمان که خود از خاندان بنی امیه بود، نفوذ و قدرت امویان بسیار افزایش یافت و حکومت شهرهای مهم و فرماندهی سپاه را برای ادامه فتوحات در اختیار گرفتند.

۵- برخورد امویان با امام علی(ع) در دوران خلافت چه بود؟

پس از عثمان، بیشتر سران بنی امیه از بیعت با علی علیه السلام خودداری و با آن حضرت به مخالفت پرداختند. امویان که نقش مهمی در ایجاد جنگ جمل داشتند، پس از شکست در این جنگ، به معاویه در شام پیوستند و با تمام قوا از او در جنگ صفین پشتیبانی کردند.

۶- چگونگی بنیانگذاری خلافت اموی را بیان نمایید.

خلافت اموی توسط معاویه پسر ابوسفیان بنیان نهاده شد. او در زمان عمر به حکومت شام منصوب شد و با وجود اعتراض و مخالفت برخی از مسلمانان تا زمان خلافت علی علیه السلام در این مقام باقی ماند. حکومت طولانی مدت وی بر منطقه شام، این منطقه را تبدیل به پایگاهی مناسب و مطمئن برای قدرت طلبی و ثروت اندوزی بنی امیه ساخت.

۷- معاویه برای به دست آوردن خلافت از چه روش هایی استفاده نمود؟

معاویه در طی این مدت با فریب کاری و تبلیغات فراوان پشتیبانی کامل مردم شام را نسبت به خود و خاندانش جلب کرد. از این رو، شامیان در جریان شورش معاویه بر امام علی و امام حسن علیه السلام، از امویان طرفداری کردند. معاویه برای رسیدن به اهداف قدرت طلبانه ای که در سر داشت، خود را خون خواه و وارث حقیقی عثمان، خلیفه سوم معرفی می نمود. او، همچنین با وعده حکومت شهرها و مناطق مختلف و بذل و بخشش فراوان از بیت المال، عده ای از سیاست مداران زیرک و جاه طلب مانند عمروعاص و مُعَیْره بن شُعْبه را به خدمت گرفت. با خُده عمرِ وعاص بود که معاویه از شکست حتمی در جنگ صفین نجات پیدا کرد.

۸- پس از شهادت امام علی(ع) چه کسانی با امام حسن(ع) و چه کسانی با معاویه بیعت کردند؟ معاویه چه اقدامی انجام داد؟

پس از شهادت حضرت علی علیه السلام (۲۱ رمضان سال ۴۰ ق.) گروهی از مردم کوفه با امام حسن علیه السلام به عنوان خلیفه بیعت کردند. معاویه نیز در شام خود را خلیفه و امیرالمؤمنین خواند و از مردم آنجا بیعت گرفت.

امام به منظور مقابله با دشمن، همراه با سپاهی که فرماندهی آن را قیس بن سعد بن عباده انصاری به عهده داشت از کوفه خارج شد و در جایی موسوم به ساباط اردو زد. دسیسه‌های معاویه برای خریدن یا جدا کردن فرماندهان و بزرگان سپاه کوفه از آن حضرت، موجب ایجاد آشفتگی در سپاه ایشان شد و حتی امام حسن علیه السلام مورد سوء قصد یکی از سپاهیان قرار گرفت. در چنین اوضاعی که اعتماد امام نسبت به کوفیان سلب شده بود، آن حضرت برای جلوگیری از ریختن خون مسلمانان، با شرایطی خلافت را به معاویه واگذار کرد.

۱۰- بنیانگذار خلافت اموی کیست؟ امویان چند خلیفه بودند و به چند شاخه تقسیم شده بود؟

با به خلافت رسیدن معاویه، دوران خلفای نخستین به پایان رسید و خلافت اموی آغاز شد. در دوران خلافت امویان، ۱۴ نفر از اعضای خاندان بنی امیه از دو شاخه سفیانی و مروانی یکی پس از دیگری بر مسند قدرت نشستند.

۱۱- فتح اسپانیا (اندلس) در زمان امویان توسط چه کسی صورت گرفت و چه نتیجه ای داشت؟

فتح اسپانیا (اندلس) به دست سردارانی چون طارق بن زیاد و موسی بن نصیر بودند. سپاهیان اسلام حتی مناطقی از جنوب فرانسه را تصرف کردند، اما سرانجام در نبردی بزرگ از مسیحیان شکست خوردند و به اسپانیا عقب نشستند.

۱۲- نتیجه جنگ‌های رومیان و مسلمانان در زمان خلافت امویان چه بود؟

در زمان امویان، درگیری و جنگ‌های زیادی میان مسلمانان و سپاه امپراتوری روم شرقی اتفاق افتاد. حتی سپاهیان مسلمان چندین بار شهر قسطنطنیه، پایتخت امپراتوری روم را از زمین و دریا محاصر کردند، اما موفق به فتح آن شهر نشدند.

۱۳- هدف امویان توسط از تأسیس نیروی دریایی چه بود؟

یکی از اقدام‌های برجسته امویان تأسیس نیروی دریایی و توسعه فتوحات در دریا بود. معاویه به هدف فتح جزایر دریای مدیترانه و پایان دادن به حاکمیت مطلق رومیان بر آن آب‌های مدیترانه، اقدام به تأسیس نیروی دریایی کرد.

۱۴- ویژگی‌های عصر اموی را بنویسید.

مهم‌ترین تحولی که با خلافت خاندان اموی پدید آمد، فاصله گرفتن حکومت از اصول و ارزش‌های انسانی و اخلاقی مورد تأکید قرآن و پیامبر اسلام؛ تبدیل خلافت دینی به سلطنت و بازگشت به فرهنگ و ارزش‌های عصر جاهلیت بود.

۱۵- نشانه‌ها و آثار تحول در دوره خلافت اموی را بیان نمایید.

۱- استفاده از زور در کسب و حفظ قدرت

۲- موروثی شدن خلافت

۳- قومیت‌گرایی و تشدید تعصبات قبیله‌ای

۴- تبعیض و نابرابری اقتصادی

۱۶- کدام خلیفه برخلاف خلفای پیش از خود، با زور و غلبه نظامی، زمام امور را به دست گرفت؟

معاویه

۱۷- امویان برای گرفتن بیعت از چه روشی استفاده می‌کردند؟

در زمان امویان، شیوه اخذ بیعت توأم با تهدید و اجبار بود. بدین گونه که ابتدا بزرگان خاندان اموی و سپس فرماندهان نظامی و امیران ولایات بیعت می‌کردند. پس از آن، امیر و والی هر منطقه از افراد صاحب نفوذ و دیگر مردمان تحت حکومت خود بیعت می‌گرفت و مخالفان را به جان و مال تهدید می‌کرد.

۱۸- روش امویان برای مقابله با مخالفان خود چه بود؟

حکومت بنی امیه همواره در برابر معترضان و مخالفان خود سیاست سرکوب و خشونت را دنبال می‌کرد. حتی معاویه که خود را سیاستمداری اهل مدارا و مسالمت جو نشان می‌داد، انتقاد و اعتراض برخی از شیعیان مانند حُجْر بن عَدی و عَمْرُو بن حَمِق را تحمل نکرد و دستور به قتل آنان داد. بیشتر صاحب منصبان سیاسی و نظامی حکومت اموی به ویژه حاکمان شهرها و مناطق مختلف قلمرو خلافت، افرادی خشن و خونریز بودند. حجاج بن یوسف ثقفی از مشهورترین این افراد بود.

۱۹- معاویه با تعیین، نخستین گام را در جهت موروثی کردن خلافت برداشت.

پسر خود، یزید به ولیعهدی

۲۰- به گمان عده ای از مورخان، معاویه در اتخاذ موروثی کردن خلافت، تحت تأثیر سنت چه کسانی قرار داشت؟

سنت سیاسی پادشاهان ایران باستان

۲۱- چه عاملی موجب ایجاد دودستگی و زمینه ساز اختلاف و رقابتی درون خلافت امویان شد؟

برخی از خلفای اموی، همزمان برای دو پسر خود به عنوان ولیعهد بیعت می گرفتند. این اقدام موجب ایجاد دودستگی و زمینه ساز اختلاف و رقابتی شد که از درون خلافت امویان را تضعیف کرد.

۲۲- چرا امویان در مرتبه اول خاندان و قبیله خود یعنی بنی امیه و قریش را بر دیگر خاندان ها و قبیله ها برتری بخشیدند؟

زیرا امویان که به پیوندهای قبیله ای و قومی اهمیت زیادی می دادند.

۲۳- موالی چه کسانی بودند؟

در زمان حکومت آنان، مسلمانان غیرعرب که موالی نامیده می شدند، موقعیت اجتماعی پایین تری نسبت به اعراب مسلمان داشتند و از برخی حقوق سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خود محروم بودند. موالی اجازه نداشتند که منصب های سیاسی، نظامی و قضایی، مانند حکومت شهرها و ولایات، فرماندهی سپاه و قضاوت را بر عهده گیرند.

۲۴- عرب گرایی امویان چه نتایجی داشت؟

عرب گرایی امویان و تحقیر و تبعیض هایی که نسبت به مسلمانان غیرعرب، به خصوص ایرانیان روا می داشتند، زمینه گرایش آنان را به مخالفان خلافت بنی امیه به خصوص اهل بیت پیامبر فراهم آورد. از این رو، موالی حضوری چشمگیر در قیام ها و شورش های ضداموی مانند قیام مختار، قیام زید فرزند امام سجاد علیه السلام و شورش عبدالرحمان بن اشعث داشتند.

۲۵- چرا قومیت گرایی و تشدید تعصبات قبیله ای امویان فرصت مناسبی برای مخالفان آن حکومت فراهم آورد؟

در دوران خلفای بنی امیه، قبایل عرب به طور گسترده به سرزمین های خارج از شبه جزیره عربستان مهاجرت نموده و اختلاف و رقابت های قبیله ای را به این سرزمین ها منتقل کردند. امویان برای تحکیم سلطه سیاسی خود، به این اختلافات و دشمنی ها که ریشه در دوران جاهلیت داشت، دامن می زدند و از یک قبیله در برابر قبیله دیگر حمایت می کردند؛ اما گسترش رقابت ها و نزاع های قبیله ای سرانجام اوضاع قلمرو حکومت اموی را به ویژه در خراسان آشفته کرد و فرصت مناسبی برای مخالفان آن حکومت فراهم آورد.

۲۶- منابع درآمد امویان را نام ببرید؟

منابع عمده درآمد امویان را جزیه، خراج و منافع حاصل از فتح سرزمین های جدید، تشکیل می داد.

۲۷- روش خلفای اموی در توزیع درآمدها چگونه بود؟

خلفای اموی بیت المال مسلمانان را همچون خزانه شخصی تلقی می کردند و در توزیع درآمدهای عمومی، بیشتر منافع شخصی، خاندانی، قبیله ای و قومی خود را در نظر داشتند. برای مثال، آنها امویان شیوه توزیع مساوی عطایا میان مسلمانان را که علی علیه السلام بنا نهاده بود، تغییر دادند و سهم به مراتب کمتری برای مسلمانان غیرعرب یا موالی در نظر گرفتند. همچنین در زمان برخی از خلفای اموی برای جبران کمبود مالی، از نومسلمانان در خراسان و جاهای دیگر جزیه گرفته شد.

۲۸- معاویه و برخی از طرفداران او، برای آنکه مردم حکومت امویان را بپذیرند و در برابر آن مقاومت نکنند، از چه روشی استفاده می کردند؟

به ترویج تفکر جبرگرایی پرداختند.

۲۹- تفکر جبرگرایی امویان به چه معناست؟

بر اساس این فکر، تمامی آنچه برای انسان ها و جوامع رخ می دهد، خواست و تقدیر الهی است و هیچ گریزی از آن نیست. در واقع امویان می خواستند چنین القاء کنند که فرمانروایی آنان و اقداماتی که انجام می دهند، تقدیر خداوند است و نباید در مقابل تقدیر الهی ایستاد.

۳۰- هشتمین خلیفه امویان چه کسی بود؟

عمر بن عبدالعزیز

۳۱- اقدامات عمر بن عبدالعزیز را بنویسید؟

تصمیم گرفت که به کتاب خدا و سنت پیامبر عمل نماید. از این رو، اقدام به تغییر و اصلاحاتی کرد؛ از جمله دستور داد که فتوحات متوقف گردد و از نومسلمانان جزیه گرفته نشود. او همچنین دشنام گویی و اهانت به علی علیه السلام را که معاویه به اجبار رسم کرده بود، منع نمود.

۳۲- چرا اقدام های عمر بن عبدالعزیز موجب تغییر مهم و تحول پایداری در سیاست امویان نشد؟

زیرا دوران خلافت عمر بن عبدالعزیز کوتاه بود و خلفای بعدی، سیاست او را کنار نهادند.

۳۳- مخالفان امویان بیشتر در چه مناطقی بودند و از چه گروه‌هایی تشکیل شده بود؟

در سرتاسر دوران خلافت بنی امیه، مناطق مختلف جهان اسلام به ویژه عراق، حجاز (مکه و مدینه) و ایران صحنه مبارزه و جنبش های اعتراضی مخالفان حکومت اموی بود. شیعیان و پیروان علی علیه السلام که به علویان معروف بودند به همراه موالی و خوارج سه گروه بزرگ مخالفان امویان را تشکیل می دادند.

۳۴- مهمترین نتیجه های حرکت های مخالف امویان چه بود؟

این حرکت ها اگرچه با بی رحمی و خشونت زیاد امویان سرکوب شد، اما ماهیت واقعی خلافت خاندان بنی امیه را برای بسیاری از مسلمانان آشکار کرد و زمینه ساز انحطاط و ضعف حکومت آنان گردید.

۳۵- به گواه بسیاری از مورخان و محققانی که درباره تاریخ اسلام کدام نهضت رویدادی عظیم و سرنوشت ساز نه تنها در تاریخ اسلام، بلکه در تاریخ بشر است؟

نهضت عاشورا و شهادت امام حسین علیه السلام و ۷۲ تن از یاران با وفایش در صحرای کربلا

۳۶- مهم ترین نتیجه ی نهضت امام حسین (ع) چه بود؟

این واقعه حماسی، تأثیر فکری، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی بسزایی بر جوامع مسلمان، مخصوصاً شیعیان و حتی ملت های غیرمسلمان نهاده است.

۳۷- جانشین امام حسین (ع) چه بود؟

امام سجاد علیه السلام

۳۸- دوره امامت کدام امام یکی از سخت ترین دوران برای اهل بیت و شیعیان بود؟

امام سجاد علیه السلام

۳۹- فعالیت های امام سجاد (ع) را بنویسید.

چهارمین امام شیعه، ضمن زنده نگهداشتن نام امام حسین علیه السلام، به بیان اهداف قیام کربلا پرداخت. ایشان همچنین با جلوگیری از ورود پیروان مکتب اهل بیت به درگیری های بی حاصل و کم فایده، به صورت مدبرانه ای مانع نابودی نیروهای شیعی شد. آن حضرت به انجام عبادت های طاقت فرسا و خواندن دعاها و مناجات عرفانی مشهور است. ایشان همچنین نقش تعیین کننده ای در عرضه تعلیم اسلامی در مدینه داشت.

۴۰- مهم ترین فعالیت های امامان شیعه پس از امام سجاد (ع) در چه زمینه هایی بود؟

پس از امام سجاد علیه السلام، امامان شیعه، عمده کوشش خود را بر ترویج مکتب اهل بیت، مبارزه با جریان های فکری منحرف و تربیت شاگردان توانمند متمرکز کردند. از این رو، امام محمد باقر (۵۷ - ۱۱۴ ق) و امام جعفر صادق (۸۳ - ۱۴۸ ق) علیهما السلام، با بهره گیری از شرایطی که پدید آمد، نهضت علمی وسیعی را سامان دادند. ایشان شاگردان زیادی را در معارف دینی مانند فقه، حدیث و تفسیر تربیت و حقیقت مذهب تشیع را تبیین کردند. نهضت علمی این دو امام چنان گسترده و غنی بود که پیشوایان فکری و پیروان مذاهب اسلامی و غیراسلامی را نیز تحت تأثیر قرار می داد و به جلسه درس آنان می کشاند.

۴۱- عباسیان چه کسانی بودند؟

عباسیان یا بنی عباس منسوب به عباس بن عبدالمطلب، عموی پیامبر هستند.

۴۲- چگونگی شروع فعالیت عباسیان را بنویسید؟

با اوج گیری مخالفت و مبارزه با حکومت اموی در اوایل قرن دوم هجری، خاندان عباسی شبکه منظمی از داعیان (مبلغان) را به وجود آوردند که به صورت سری فعالیت می کردند. این داعیان کانون فعالیت های خود را مناطق دور از مرکز خلافت به خصوص خراسان که گرفتار درگیری های قبیله های مهاجر عرب بود، قرار دادند. تبلیغات داعیان عباسی بسیار زیرکانه و حساب شده بود.

۴۳- روش فعالیت داعیان عباسی چگونه بود؟

آنان نخست، معایب حکومت بنی امیه و ظلم و ستمی را که امویان نسبت به اهل بیت پیامبر مرتکب شده بودند، بیان می کردند و سپس بدون اسم بردن از فرد خاصی، مردم را به حکومت «آل محمد» فرا می خواندند. دعوت به آل محمد از یک سو باعث می شد که شیعیان و طرفداران اهل بیت جذب جنبش شوند و از سوی دیگر ماهیت رهبر واقعی جنبش مشخص نشود و از تعقیب و مجازات در امان بمانند.

۴۴- از چه زمانی فعالیت شبکه تبلیغاتی عباسیان به طرز چشمگیری افزایش یافت؟

پس از مرگ هشام بن عبدالملک (۱۲۵ق) و تشدید اختلاف و نزاع در خاندان بنی امیه

۴۵- سیاه جامگان چه کسانی بودند و رهبر آن‌ها چه کسی بود؟

ابومسلم، سرانجام به فرمان رهبر جنبش عباسی هواداران نهضت را فراخواند و سپاهی تشکیل داد. افراد این سپاه که شامل مسلمانان ایرانی و عرب ساکن خراسان بودند، پرچم‌های سیاه را که نشانِ عباسیان بود، برافراشتند و به سیاه‌جامگان مشهور شدند.

۴۶- اقدامات ابومسلم خراسانی را بنویسید.

ابومسلم با شکست عاملان اموی و فتح شهرهای مختلف خراسان و برخی نواحی دیگر، وارد کوفه شد و ابوالعباس سفاح، از خاندان عباسی را به خلافت برداشت (۱۳۲ق). ابومسلم سپس بقایای نیروهای طرفدار خلافت بنی امیه را در هم کوبید و مروان آخرین خلیفه اموی را به همراه بسیاری از اعضای خاندان او از میان برداشت.

۴۷- چگونگی تشکیل حکومت امویان آندلس را توضیح دهید؟

پس از سقوط خلافت اموی، یکی از نوادگان هشام بن عبدالملک، به نام عبدالرحمان بن معاویه به شمال آفریقا فرار کرد. او سرانجام موفق شد، شهر قُرتبه در آندلس را تصرف و حکومت امویان را در آنجا پایه ریزی کند (۱۳۸ق). خاندان اموی با سرکوب شورش‌های داخلی و دفع حملات مسیحیان تا سال ۴۲۲ق، به صورت مستقل از خلافت عباسیان، بر سرزمین آندلس حکومت کردند.

۴۸- سرانجام امویان آندلس چه بود؟

پس از آن دوران حکومت ملوک الطوایف شروع شد و تا سقوط فرمانروایی مسلمانان در آن سرزمین توسط مسیحیان ادامه یافت (۸۹۸ق).

۴۹- دوران حکومت چه کسانی در اندلس با شکوفایی اقتصادی و پیشرفت‌های شگرف علمی و تمدنی همراه بود؟

دوران حکومت مسلمانان در اندلس

۵۰- وضعیت اقتصادی حکومت مسلمانان در آندلس را توضیح دهید؟

اسپانیای مسلمان در مجموع سرزمین ثروتمندی بود که شهرهای بزرگ، آباد و پرجمعیت داشت. پیرامون این شهرها را ناحیه روستایی در بر می‌گرفت که ساکنان آن در رفاه و خوشبختی زندگی می‌کردند و دارای مزارع سرسبز، گله‌های بزرگ و کوچک دام، وسایل خوب و حیوانات بارکش بودند.

شهرهای اندلس همچنین مراکز اقتصادی مهمی به شمار می‌رفتند و بازارها و کارگاه‌های صنعتی متعددی را در خود جای داده بودند. بازرگانی داخلی و خارجی در مسیرهای زمینی و دریایی رونق چشمگیری داشت و بازرگانان اندلسی ارتباط تجاری گسترده‌ای را با سرزمین‌های حوزه دریای مدیترانه و دیگر مناطق دور و نزدیک تر برقرار کرده بودند.

۵۱- برجسته‌ترین میراث اسلامی اندلس در چه زمینه‌ای تجلی یافت؟

عرصه علم و اندیشه

۵۲- مسلمانان اندلس بیشتر در چه زمینه پیشرفت کرده بودند؟

تفسیر، حدیث، فقه، کلام، ادبیات، پزشکی، داروسازی، گیاه‌شناسی، ریاضیات، نجوم و مهم‌تر از همه فلسفه

۵۳- دو شاهکار معماری جهان اسلام در اندلس را بنویسید.

مسجد جامع قرطبه و کاخ الحمراء غرناطه، دو شاهکار معماری جهان اسلام به شمار می‌روند.

درس هفتم

جهان در عصر خلافت عباسی

۱- نخستین خلیفه عباسی که بود؟

ابومسلم و سپاهیان‌ش پس از ورود به کوفه، با ابوالعباس سفاح به عنوان خلیفه مسلمانان بیعت کردند.

۲- عباسیان برای توجیه حقانیت و مشروعیت خلافت خویش، بر چه چیزی، تأکید می‌کردند؟

بر خویشاوندی و پیوندی که از طریق عباس بن عبدالمطلب با پیامبر داشتند، تأکید می‌کردند. آنان خود را مصداق اهل بیت و شایسته جانشینی رسول خدا می‌دانستند.

۳- چه کسی در ابتدای خلافتش مدعی شد که جانشینی پیامبر، حق خاندان او بوده، ولی امویان آن را به زور غصب کردند و اکنون حق به حق دار رسیده است؟

ابوالعباس سَفَّاح

۴- متن زیر را بخوانید و مشخص کنید منظر چه کسی است؟

ابومسلم و سپاهیان پس از ورود به کوفه، با این فرد به عنوان خلیفه مسلمانان بیعت کردند. عباسیان برای توجیه حقانیت و مشروعیت خلافت خویش، بر خویشاوندی و پیوندی که از طریق عباس بن عبدالمطلب با پیامبر داشتند، تأکید می کردند. آنان خود را مصداق اهل بیت و شایسته جانشینی رسول خدا می دانستند. از این رو، این فرد در ابتدای خلافتش مدعی شد که جانشینی پیامبر، حق خاندان او بوده، ولی امویان آن را به زور غصب کردند و اکنون حق به حق دار رسیده است.

جواب: ابوالعباس سَفَّاح

۵- پس از سَفَّاح (ح ۱۳۲ - ۱۳۶ ق)، چه کسی به خلافت رسید؟

برادرش منصور (ح ۱۳۶ - ۱۵۸ ق)،

۶- چه کسی نقش زیادی در تحکیم و تثبیت حکومت عباسیان داشت؟

برادرش منصور (ح ۱۳۶ - ۱۵۸ ق)،

۷- اقدامات منصور عباسی را شرح دهید؟

۱- وی نخست، عموهایش را که مدعی جانشینی سَفَّاح بودند، از همه مناصب مهمی که داشتند خلع کرد و دبیر آنان، ابن مَقَفَّع (روزبه ایرانی) را که متفکری شجاع و مترجم کتاب هایی از زبان پهلوی به عربی بود، به قتل رساند.

۲- او سپس ابومسلم را با وجود خدمات بزرگی که به عباسیان کرده بود، ناجوانمردانه کشت؛ زیرا نگران نفوذ و قدرت فراوان فرمانده سپاه جامگان بود.

۳- منصور همچنین قیام دو تن از علویان و نیز قیام های پُر دامنه ای را که در اعتراض به قتل ابومسلم در ایران صورت گرفت، بی رحمانه سرکوب کرد.

۴- یکی از اقدامات مهمی که منصور در جهت تحکیم و تثبیت خلافت خاندان خود انجام داد، بنای شهر بغداد به عنوان پایتخت عباسیان بود. این شهر در مکانی نزدیک تیسفون، پایتخت ساسانیان و بر اساس سنت شهرسازی ایران باستان ساخته شد. صدها معمار، نجار، آهنگر و کارگر که اغلب ایرانی بودند، در بنای بغداد مشارکت داشتند.

۸- نتایج کلی خلافت منصور عباسی را بیان نمایید؟

بدین گونه با از میان برداشتن رقیبان و مخالفان داخلی، بنای پایتخت جدید و پایه ریزی تشکیلات سیاسی اداری منظم در زمان منصور، خلافت عباسیان استوار شد و تمام سرزمین های اسلامی به استثنای آندُلس تحت فرمان آن درآمد.

۹- دوره های خلافت منصور عباسی را ذکر کنید؟

الف) دوره نیرومندی و شکوفایی (۱۳۲ - ۲۳۲ ق)

ب) دوره ضعف و تجزیه (۲۳۲ - ۶۵۶ ق)

۱۰- ویژگی های این دوره دوره نیرومندی و شکوفایی (۱۳۲ - ۲۳۲ ق) خلافت عباسی را بیان نمایید؟

۱- در این دوره که صد سال نخست حکومت عباسیان را شامل می شود، خلفا از قدرت و نفوذ فوق العاده ای برخوردار بودند و توانستند تا حد زیادی یکپارچگی قلمرو خلافت حفظ کنند و قیام ها و شورش های مختلف را سرکوب کنند.

۲- آنان همچنین بر امور سیاسی، نظامی، اداری و دینی نظارت و سیطره کامل داشتند؛ حاکمان ولایات، فرماندهان نظامی، وزیران و بسیاری دیگر از کارگزاران حکومتی را عزل و نصب می کردند و دستور به جنگ و صلح می دادند. همه خلفای این دوره قدرتمند بودند، اما منصور، هارون الرشید و مأمون به مراتب قدرت و تأثیرگذاری بالاتری در تاریخ این سلسله داشتند.

۳- یکی از ویژگی های شاخص خلافت عباسیان، اجتناب از سیاست عرب گرایی بود که امویان دنبال می کردند. به همین دلیل، در این دوره، ایرانیان در کنار اعراب از جایگاه ممتازی در حکومت عباسیان برخوردار شدند و نقش مهمی را در اداره امور خلافت به عهده گرفتند. آنان علاوه بر تصدی منصب مهم وزارت و سایر مناصب دیوانی، در مواردی به فرماندهی سپاه و حکومت بر برخی ولایات منصوب شدند.

۱۱- کدام ایرانیان در خلافت عباسی صاحب نفوذ و قدرت شدند؟

علاوه بر ابوسلمه و ابومسلم، ایرانیان دیگری نیز در دستگاه خلافت عباسیان صاحب نفوذ و قدرت فراوان شدند که بارزترین آن‌ها، خاندان‌های برمکی و سهل بودند.

۱۲- پنجمین خلیفه عباسی که بود؟

هارون الرشید (ح ۱۷۰ - ۱۹۳ ق)

۱۳- کدام یک خاندان ایرانی در خلافت هارون نفوذ زیادی داشتند؟ و سرانجام آن‌ها چه شد؟

هارون مقام و حتی جانش را مدیون دبیر و مربی خویش، یحیی پسر خالد برمکی بود، اداره امور خلافت را به او سپرد. یحیی و دو پسرش مدت هفده سال صاحب چنان قدرت و عظمتی بودند که این دوره در تاریخ به دوران فرمانروایی برمکیان معروف شده است؛ اما سرانجام به طور ناگهانی و بی رحمانه به دستور خلیفه از میان برداشته شدند.

۱۴- چه کسانی نقش تعیین کننده ای در تحولات خلافت در زمان مأمون (ح ۱۹۸ - ۲۱۸ ق) داشتند؟

فضل بن سهل و برادرش حسن بن سهل که دست پرورده برمکیان و از دهقانان و زمین‌داران بزرگ خراسان بودند.

۱۵- مأمون چگونه خلافت را به دست گرفت؟

هارون دو پسرش امین و مأمون را به ترتیب به عنوان ولیعهد برگزید، اما امین پس از آن که به خلافت رسید، برادرش را از ولیعهدی کنار زد. مأمون با تدبیر و شمشیر خاندان سهل، برادرش را شکست داد و خلیفه شد.

۱۶- مهم‌ترین اقدامات مأمون پس از رسیدن به خلافت را بنویسید؟

پس از آن بود که فضل بن سهل به عنوان وزیر مأمون و حسن بن سهل در منصب حاکم عراق، صاحب قدرت و جایگاه رفیعی شدند. خلیفه حتی تحت تأثیر وزیر قدرتمند خود، مرکز خلافت را از بغداد به مرو منتقل کرد و لباس و پرچم سیاه را که نشان عباسیان بود به رنگ سبز درآورد.

۱۷- چرا بزرگان عرب در صدد برآمدند که مأمون را خلع و فرد دیگری از خاندان عباسی را به خلافت بنشانند؟

بزرگان عرب در بغداد نسبت به تسلط خاندان سهل بر امور خلافت به حسادت و دشمنی پرداختند و در صدد برآمدند که مأمون را خلع و فرد دیگری از خاندان عباسی را به خلافت بنشانند. شاید به همین دلیل بوده که مأمون تصمیم گرفت وزیر خود را به قتل رسانده و برادر او را خانه نشین کند. خلیفه همچنین، دوباره جامه سیاه به تن کرد و بغداد را مرکز خلافت قرار داد.

۱۸- ضعف عباسیان با چه حادثه‌ای آغاز شد؟

با پایان گرفتن حکومت مأمون و خارج شدن اداره امور از دست وزیران ایرانی، به تدریج حکومت عباسیان نیز رو به ضعف و انحطاط گذاشت.

۱۹- چه حوادثی موجب تجزیه قلمرو و کاهش قدرت و اختیارات سیاسی و نظامی خلفای عباسی شد؟

جانشینان مأمون، سپاهی از غلامان ترک که در سرحدات ماوراءالنهر به اسارت مسلمانان درآمده بودند و در سوارکاری و تیراندازی مهارت داشتند، تشکیل دادند. پس از آنکه فرماندهان این سپاه با عنوان امیرالامراء قدرت را به دست گرفتند و بر امور خلافت تسلط یافتند، دورانی از هرج و مرج آغاز شد. آنان خودسرانه، خلیفه ای را خلع و فردی دیگر از خاندان بنی‌عباس را برجای او می‌نشانند. حتی برخی از خلفا به دست امیرالامراها کشته و یا کور شدند.

در چنین اوضاع و احوالی بود که قیام‌های ضدعباسیان و جنبش‌های استقلال طلبی، بخش‌های وسیعی از قلمرو خلافت از جمله ایران و شمال آفریقا و مصر را فرا گرفت. رهبران برخی از این قیام‌ها و جنبش‌ها موفق شدند قدرت را در مناطقی به دست گرفته و سلسله‌های حکومتی مستقلی را تأسیس کنند. چنین رویدادی به منزله تجزیه قلمرو و کاهش قدرت و اختیارات سیاسی و نظامی خلفای عباسی بود.

۲۰- امیران و سلاطین چه سلسله‌هایی بر خلافت عباسی تسلط یافتند؟

آل بویه و سلجوقیان

۲۱- پیشینه تأسیس دیوان در دوران اسلامی به چه زمانی بازمی‌گردد؟

به زمان عمر بن خطاب، خلیفه دوم

۲۲- عمر به پیشنهاد هرمزان، چه دیوانی را در مدینه تشکیل داد؟

دیوان جُند(سپاه)

۲۳- برگرداندن خط و زبان دیوان از فارسی به عربی به دستور کدام خلیفه صورت گرفت؟

به دستور عبدالملک مروان، خلیفه اموی

۲۴- نظام اداری عباسیان را توضیح دهید؟

در دوره نخست خلافت عباسیان، تشکیلات اداری (دیوانی) منظم و منجسمی با اقتباس از نظام دیوانی عهد ساسانیان شکل گرفت. در آن زمان، منصب وزارت، با الگو گرفتن از دوره ساسانی به وجود آمد و وزیر در رأس تشکیلات دیوانی قرار گرفت. بسیاری از سلسله های حکومتی مسلمان، از جمله سامانیان، نظام اداری خود را از نظام دیوانی خلافت عباسی اقتباس کردند.

۲۵- زمینه ها و علل شکوفایی علمی و فکری تمدن اسلامی در قرن های چهارم و پنجم هجری را توضیح دهید؟

الف) آموزه های قرآنی و سنت نبوی (گفتار و کردار رسول خدا)، انگیزه فراوانی در مسلمانان برای جست و جوی دانش و علم آموزی ایجاد کرده بود.

ب) خروج مسلمانان از شبه جزیره عربستان و فتح سرزمین هایی مانند ایران، شام، مصر و... که از پیشینه تمدنی کهن و مراکز علمی و آموزشی گوناگونی برخوردار بودند، زمینه ایجاد ارتباط فکری و فرهنگی میان مسلمانان با مردمان دیگر فرهنگ ها را فراهم آورد. در نتیجه این ارتباط، مسلمانان با علوم و دستاوردهای تمدنی مردمان سرزمین های فتح شده آشنا شدند و انگیزه و علاقه فراوانی پیدا کردند که آثار علمی و فرهنگی آن ها را به زبان عربی ترجمه کنند.

پ) حضور پیروان ادیان دیگر از جمله یهودیان، مسیحیان، زرتشتیان و... در کنار مسلمانان، موجب شد که پیروان اسلام برای دفاع از باورهای دینی خود در برابر عقاید غیراسلامی به علوم عقلی و به خصوص علم کلام، روی آوردند. بروز اختلافات دینی در میان مسلمانان و شکل گیری فرقه ها و مذاهب مختلف اسلامی نیز به گسترش علم کلام کمک کرد.

ت) پشتیبانی مادی و معنوی خلفا، وزیران و دیگر مقام های حکومتی از عالمان و فعالیت های آنان، نیز سهم زیادی در رواج و رونق علم و دانش در میان مسلمانان داشت.

۲۶- چه عواملی، گسترش علوم را در قرن اول هجری کند و دشوار کرده بود؟

نخست، آنکه نگارش باورها و دانسته های علمی در فرهنگ عربی آن روزگار چندان معمول نبود. اعراب نقل شفاهی را موثق ترین روش در بیان شعر، لغت، اخبار و احادیث می دانستند. به همین دلیل در آغاز از تدوین احادیث نبوی هم اجتناب می کردند؛ دوم، خط عربی نیز در آغاز، خطی ابتدایی بود که نگارش را دشوار می ساخت؛ سوم، خلفای اموی چندان اعتنایی به علوم و معارف سایر اقوام و جوامع نداشتند و اهتمام به امور علمی در نظر آنان، کاری کم ارزش و در شأن موالی به حساب می آمد.

۲۷- اوج فعالیت های فکری و علمی مسلمانان در زمان عباسیان در زمان کدام خلفا بود؟

هارون و مأمون

۲۸- مورخان، نقش کدام خاندان ها را در گسترش نهضت علمی و فکری دوران هارون و مأمون بسیار مؤثر و مهم می شمارند؟

خاندان های برمکیان و سهل

۲۹- در دوره ی عباسیان اندیشمندان و دانشمندان در کجا گرد هم می آمدند؟

در آن زمان تعداد زیادی از اندیشمندان و دانشمندان با ملیت، زبان و فرهنگ متفاوت در بغداد، پایتخت عباسیان گرد هم آمدند و در مراکز علمی و آموزشی متعددی که در آن شهر تأسیس شده بود، مشغول به کار شدند. بیت الحکمه و رصدخانه بغداد از مهم ترین آن مراکز به شمار می رفتند.

۳۰- منظور از نهضت ترجمه چیست؟

منظور از نهضت ترجمه، جنبش اقتباس و انتقال آثار علمی و فرهنگی تمدن های ایران، یونان، مصر و هند به عالم اسلامی و ترجمه آن ها به زبان عربی در دوره عباسیان بود.

۳۱- نتایج نهضت ترجمه را بنویسید؟

نهضت ترجمه تأثیر بسیار زیادی در پیشرفت های علمی و فکری و شکوفایی تمدنی مسلمانان داشت. در طول این نهضت (از نیمه قرن دوم تا اواخر قرن چهارم هجری) شمار زیادی از آثار علمی در موضوع های فلسفه، طب، ریاضیات، نجوم، موسیقی، کیمیا، گیاه شناسی و جانورشناسی، سیاست و کشورداری از زبان های پهلوی (ایرانی)، سریانی (زبان مردم شام)، یونانی و سانسکریت (هندی) به عربی ترجمه شد.

۳۲- مشهورترین مترجمانی که در بیت الحکمه فعالیت داشتند را ذکر کنید؟

از مشهورترین این مترجمان، می توان از حنین بن اسحاق، اسحاق بن حنین، برادران بنی موسی (خاندان خوارزمی) و خاندان بُختیشوع نام برد.

۳۳- کدام خلیفه عباسی علاقه فراوانی به مباحث و مناظره های علمی از خود نشان می داد؟

مأمون خلیفه عباسی

۳۴- اقدامات در زمینه فکری و علمی در دوره عباسیان چه نتایجی داشت؟

به هر حال، تحت تأثیر تعلیم اسلام و مجموعه ای از امکانات و حمایت های مادی و معنوی که در دوره نخست خلافت عباسی فراهم آمد، تحول فکری و علمی عظیمی در میان مسلمانان ایجاد شد. آثار و پیامدهای این تحول، پیشرفت فوق العاده مسلمانان در رشته های مختلف علوم و معارف و پا به عرصه نهادن دانشمندان و متفکران بزرگی بود.

۳۵- امام کاظم علیه السلام چرا و به دستور چه کسانی به زندان افتاد و به شهادت رسید؟

امام کاظم علیه السلام (۱۲۸ - ۱۸۳ ق) تا ۱۶۹ ق در مدینه به بیان تعلیم اسلام و تربیت شاگردان اشتغال داشت. آن حضرت شیعیان را از همکاری با حکومت عباسی منع می کرد و در موقعیت های مختلف با سخنانی صریح به نفی حاکمیت عباسیان می پرداخت. از این رو، به دستور مهدی و هارون عباسی به زندان افتاد و سرانجام در زندان به شهادت رسید.

۳۶- دوره زندگانی امام هشتم شیعیان (۱۴۸ - ۲۰۳ ق)، همزمان با دوران خلافت چه کسانی بود؟

امین و مأمون

۳۷- چرا مأمون امام رضا(ع) را از مدینه به مرو منتقل کرد؟

مأمون در آغاز خلافتش با بعضی قیام های علویان و مخالفت طرفداران امین روبه رو شد. از این رو، به منظور کسب حمایت شیعیان، مهار قیام های علویان و جلب اعتماد خراسانیان، امام رضا علیه السلام را از مدینه به مرو منتقل و مجبور به پذیرش مقام ولایتعهدی خود کرد.

۳۸- مأمون به تشویق چه کسی امام رضا(ع) را از مدینه به مرو منتقل کرد؟

تشویق فضل بن سهل

۳۹- فعالیت امامان شیعه پس از امام رضا علیه السلام بر چه اساسی استوار بود؟

فعالیت امامان شیعه پس از امام رضا علیه السلام بر تربیت شاگردان و یاران برجسته، مقابله با تحریف مبنای دینی و سنت نبوی، حفظ جامعه شیعی و مبارزه با جریان های فکری و فرهنگی انحرافی در شیعه متمرکز بود.

۴۰- امامان شیعه پس از امام رضا علیه السلام ناگزیر به اقامت در کجا شدند؟

سامرا

۴۱- فاطمیان چه کسانی بودند؟

فاطمیان، خاندانی از شیعیان اسماعیلی مذهب بودند. اسماعیلیه شاخه ای از فرقه شیعه هستند که اسماعیل پسر امام جعفر صادق علیه السلام را که قبل از آن حضرت وفات یافته بود، به عنوان امام هفتم می شناسند.

۴۲- انشعابات فاطمیان را بنویسید؟

اسماعیلیان در بین خود انشعابات یافتند؛ یک گروه آنان، اسماعیلیان فاطمی بودند که به استمرار امامت در فرزندان اسماعیل اعتقاد داشتند. از این رو، خلفای فاطمی، خود را از نوادگان اسماعیل، پسر امام جعفر صادق علیه السلام، می شمردند.

۴۳- چگونگی تأسیس خلافت فاطمیان را توضیح دهید؟

در شرایطی که خلافت عباسی در سرآشوبی ضعف و انحطاط افتاده بود، یکی از نوادگان اسماعیل، پسر امام جعفر صادق علیه السلام به نام عبیدالله مهدی، حکومتی را در شمال آفریقا (تونس و مراکش) بنیاد نهاد (۲۹۷ ق) که به خلافت فاطمیان معروف شد. خلفای فاطمی پس از مدتی، مصر را نیز به تصرف درآوردند و شهر قاهره را به عنوان پایتخت خود بنا کردند تا با بغداد عباسیان رقابت کند. آنان سپس، منطقه شام را نیز گرفتند.

۴۴- اوج قدرت خلافت فاطمیان در زمان چه کسی بود؟

خلافت فاطمیان در زمان مُسْتَنْصِر (ح ۴۲۷ - ۴۸۷ ق) به اوج قدرت و شکوه دست یافت و قلمرو آن به نهایت وسعت خود رسید.

۴۵- در زمان مُسْتَنْصِر خلیفه فاطمی چه کسی قیام کرد و نتیجه چه شد؟

در زمان او، فردی به نام آرسلان بساسیری در عراق قیام کرد و با بیرون راندن خلیفه عباسی از بغداد، به نام خلیفه فاطمی خطبه خواند، اما خیلی زود توسط طغرل سلجوقی سرکوب و نابود شد.

۴۶- حکومت فاطمیان در زمان کدام خلیفه، اقتصادی پررونق و کشاورزی، تجارت و صنعت پیشرفته‌ای داشت؟

مستنصر خلیفه فاطمی

۴۷- چگونگی ضعف و انقراض فاطمیان را توضیح دهید؟

از اواخر دوران مستنصر، حکومت فاطمیان دچار ضعف سیاسی و بحران اقتصادی شد. حملات پیاپی سلجوقیان به قلمرو خلافت فاطمی و سپس شروع جنگ‌های صلیبی، وضعیت آن را بدتر کرد. حکومت فاطمیان سرانجام توسط صلاح الدین ایوبی منقرض شد (۵۶۷ ق).

۴۸- روابط فاطمیان و عباسیان را شرح دهید؟

روابط دو خلافت فاطمی و عباسی همواره خصومت آمیز بود. فاطمیان خلافت را حق خود می‌دانستند و حکومت عباسیان را به رسمیت نمی‌شناختند. علاوه بر آن، خلفای فاطمی با تسلط بر مناطق شام و حجاز، حکومت عباسیان را به شدت تهدید مورد تهدید قرار دادند. فاطمیان همچنین با فرستادن عده زیادی از داعیان (مبلغان مذهب اسماعیلیه) به سرزمین‌های دور و نزدیک، از جمله عراق، ایران و یمن و گسترش دعوت اسماعیلی، خشم و وحشت خلفای عباسی و سلاطین سلجوقی را برانگیختند. برخی از مبلغان اسماعیلی، علاوه بر فعالیت‌های تبلیغی، علیه دشمنان خود اقدام به عملیات سیاسی و نظامی نیز می‌کردند. در مقابل، عباسیان نیز کوشیدند با استفاده از توان سیاسی و نظامی حکومت سلجوقیان و دیگر متحدان خود، با خلافت فاطمی مقابله کنند. خلافت عباسی همچنین اقدام به تبلیغات گسترده‌ای علیه فاطمیان کرد و به ترفندهای گوناگونی متوسل شد که نشان دهد نسب خلفای فاطمی جعلی است و آنان از نسل علی علیه السلام و فاطمه سلام‌الله‌علیها نیستند.

۴۹- سیاست مذهبی فاطمیان را بیان نمایید.

خلافت فاطمی نسبت به ترویج مذهب تشیع اسماعیلی و رواج آیین‌های شیعی در مناطق زیر سلطه خود اهتمام جدی داشت و از عالمان شیعی حمایت می‌کرد. فاطمیان در شهرهای قلمرو خود به نام امامان اسماعیلی خطبه می‌خواندند. اگر چه معدودی از خلفای فاطمی، محدودیت‌هایی را برای پیروان سایر مذاهب از جمله اهل تسنن ایجاد کردند، اما در بیشتر دوران حکومت فاطمیان، اهل تسنن آزادانه به زندگی و فعالیت دینی و اجتماعی خود مشغول بودند.

۵۰- فعالیت‌های علمی و فرهنگی فاطمیان را شرح دهید؟

قاهره در روزگار فاطمیان شاهد شکل‌گیری و فعالیت وسیع مراکز علمی و آموزشی گوناگونی بود. یکی از بادوام‌ترین دانشگاه‌های دنیای اسلامی با نام آل‌آزهر توسط فاطمیان در آن شهر بنیان نهاده شد (۳۵۹ ق) و تا کنون با همین نام به فعالیت خود ادامه داده است. علاوه بر آن، مرکز علمی بزرگ دیگری با نام دارالعلم (الحکمه) در قاهره شکل گرفت و استادان بزرگی در آن مرکز علمی به تدریس علوم مختلف از قبیل فقه، نجوم، طب، ادبیات و... گماشته شدند. به منظور آنکه دارالعلم قاهره بتواند نقشی همچون بیت الحکمه بغداد داشته باشد، کتاب‌های زیادی تهیه و در اختیار مشتاقان علم که در آن مشغول فعالیت علمی بودند، نهاده شد.

۵۱- هدف اساسی فاطمیان از ایجاد مراکز علمی و آموزشی بزرگ چه بود؟

تربیت عالمان و داعیان مسلط به تعالیم مذهب اسماعیلی و دیگر معارف بود. اغلب دانش‌آموختگان این مراکز، دانشمندان و عالمان برجسته‌ای بودند که کتاب‌ها و رساله‌های زیادی در فلسفه، کلام، فقه و دیگر علوم تألیف کردند و دعوت اسماعیلی را در درون قلمرو فاطمیان و خارج از آن تا هندوستان و ماوراءالنهر گسترش دادند.

۵۲- چه عاملی در دوره فاطمین به توسعه هنرهای تزئینی و معماری کمک کرد؟

علاقه خلفای فاطمی به مظاهر شکوه و جلال

۵۳- باشکوه‌ترین شهری که فاطمیان بنا کردند را نام برده و ویژگی‌های آن را بنویسید.

فاطمیان شهرهای مختلفی را بنا کردند که باشکوه‌ترین آنها قاهره بود. مساجد جامع آذر، جامع حاکم و جامع آقمر از مشهورترین نمونه‌های آثار معماری این عصر در قاهره به شمار می‌روند.

۵۴- در دوره‌ی فاطمیان چه هنرهایی رایج بود؟

نقاشی، شیشه‌گری، کاشی‌کاری، منبت‌کاری، کاغذسازی و فلزکاری

درس هشتم

اسلام در ایران؛ زمینه‌های تکوین تمدن ایرانی اسلامی

۱- روابط اعراب و ساسانیان قبل از ظهور اسلام را توضیح دهید؟

در عصر باستان، قبایل بیابانگرد عرب که در مجاورت مرزهای جنوب و جنوب غربی فلات ایران می‌زیستند، مکرر به شهرها و آبادی‌های مرزی میهن ما هجوم می‌آوردند و پس از غارت آنها به درون بیابان‌های شبه جزیره عربستان عقب‌نشینی می‌کردند. به همین دلیل، حکومت ساسانیان، علاوه بر زنجیره ای از پادگان شهرها که در مرزهای جنوب غربی قلمرو خود ایجاد کرده بود، دولت دست‌نشانده ای از طایفه عرب آل مُنذر (لُخُمیان) در حیره بر سر کار آورد که سدّ محکمی در برابر یورش اعراب بدوی و کوشش‌های رومیان برای نفوذ به سرحدات ایران باشد. در جنوب، غیر از بحرین و عمان که جزو سرزمین اصلی ایران بودند و مرزبانان ایرانی بر آنجا حکومت می‌کردند، یمن نیز از زمان پادشاهی خسرو انوشیروان به تصرف ساسانیان درآمد.

۲- اوضاع ایران در آستانه حمله اعراب را شرح دهید؟

همزمان با ظهور اسلام، ایران در وضعیت سیاسی و اجتماعی نامساعدی به سر می‌برد. حکومت ۴۰۰ ساله ساسانی را جنگ‌های طولانی و پرخرج با روم در غرب و نبردهای پی‌در پی با اقوام بیابانگرد در مرزهای شرقی، از یک سو و اختلاف و نزاع بزرگان و اشراف دچار فرسودگی و ضعف کرده بود. به گونه‌ای که پس از خسرو پرویز در مدت کوتاهی بیش از ده تن به تخت شاهی نشستند. اوضاع اجتماعی نیز به دلیل جدایی و بیگانگی طبقات جامعه ایران از یکدیگر، اختلافات مذهبی و سرکوب شدید مخالفان دین رسمی، تنگ‌نظری موبدان و دخالت آنها در همه شئون کشور پریشان بود.

علاوه بر آن، بروز بیماری مرگبار طاعون و طغیان شدید رودهای دجله و فرات که بندها و سدها را شکست و خسارت فراوانی به زمین‌های حاصلخیز آسورستان (بین النهرین / سواد / عراق) زد، ضربه سنگینی به اقتصاد ساسانیان وارد آورد. حادثه تأثیرگذار دیگری که در این اوضاع و احوال اتفاق افتاد، از میان برداشتن دولت آل‌منذر توسط خسرو پرویز بود.

۳- چرا از میان برداشتن دولت آل‌منذر توسط خسرو پرویز ابهت و عظمت قدرت ساسانیان نزد اعراب را فرو ریخت؟

اندکی پس از این ماجرا، دسته ای از سپاهیان ساسانی از قبیله‌های عرب که به مرزهای ایران حمله کرده بودند، شکست خورد. این واقعه، اُبّهت و عظمت قدرت ساسانیان را نزد اعراب فرو ریخت و باعث تشویق و تحریک بیشتر آنان برای هجوم به کاروان‌ها و آبادی‌های مرزی ایران شد.

۴- عکس‌العمل خسرو پرویز در مقابل دعوت پیامبر چه بود؟

مطابق برخی روایت‌ها، خسرو پرویز از جمله فرمانروایان بزرگی بود که در سال هفتم هجری توسط حضرت محمد به اسلام دعوت شد؛ اما او دعوت پیامبر را نپذیرفت و به باذان، حاکم ایرانی یمن امر کرد که به حجاز رود و آن حضرت را دستگیر و روانه تیسفون کند.

۵- درگیری ساسانیان و اعراب در زمان ابوبکر را توضیح دهید؟

در شرایطی که دربار ساسانی دچار اختلاف و آشفتگی بود، اعراب مسلمان در اواخر دوران خلافت ابوبکر به منطقه سواد حمله کردند و تعدادی از آبادی‌ها و شهرهای آن منطقه را به جنگ و یا صلح گشودند.

۶- سپاه ایران در کدام جنگ اعراب مسلمان را شکست دادند؟

سپاه ایران با شکست اعراب مسلمان در جنگ جسر یا پل (۱۳ ق) بیشتر متصرفات آنان را پس گرفت.

۷- اعراب در زمان عرب نخست در کدام جنگ ساسانیان را شکست دادند و موفق به تصرف چه مناطقی شدند؟

اعراب مسلمان نخست در قادسیه به سختی سپاه ایران را به سختی شکست دادند (۱۴ ق) و تیسفون پایتخت پراوازه ساسانیان را پس از مدتی محاصره تسخیر کردند (۱۶ ق).

۸- عوامل شکست ساسانیان در قادسیه را بیان نمایید؟

می‌توان به اختلاف‌های داخلی ایرانیان و ناامیدی رستم فرخزاد، فرمانده سپاه ساسانی از پیروزی، همکاری دهقانان و برخی قبیله‌های عرب ساکن سواد با مسلمانان اشاره کرد. ضمن آنکه خبر پیروزی خیره‌کننده اعراب مسلمان بر رومیان در شام، موجب تقویت روحیه و انگیزه جنگاوران عرب در قادسیه شد.

۹- پیروزی اعراب مسلمان در کدام جنگ سرنوشت حکومت ساسانی را قطعی کرد؟

پیروزی اعراب مسلمان در جنگ نهاوند سرنوشت حکومت ساسانی را قطعی کرد (۲۱ ق). فاتحان این پیروزی را فتح الفتوح نامیدند.

۱۰- ساکنان کدام شهرها در مقابل حمله اعراب ایستادگی کردند؟

ساکنان برخی شهرها و مناطق ایران مانند همدان، ری، فارس و به خصوص شهر استخر که خاستگاه خاندان ساسانی بود، بارها بر اعراب شوریدند، اما از آن جایی که میان این شورش ها هماهنگی وجود نداشت، اعراب آنها را سرکوب کردند و در جریان آن تعداد قابل توجهی از مردم تلف شدند.

۱۱- ایران در عصر خلفای نخستین چگونه اداره می شد؟

پس از آنکه شهر و ولایتی توسط اعراب مسلمان فتح می شد، به فرمان خلیفه، فردی از میان فرماندهان سپاه، سران قبیله ها و یا صحابه به حکومت آنجا منصوب می شد. از آنجایی که اعراب تجربه چندانی در کشورداری نداشتند، اداره امور دیوانی همچون گذشته در اختیار ایرانیان باقی ماند. محاسبه و دریافت مالیات ها همچنان توسط دبیران و دهقانان ایرانی انجام می گرفت. دفترهای دیوانی مثل گذشته به خط و زبان پهلوی نوشته می شد و سکه های ضرب شده توسط ساسانیان همچنان در گردش بود. به طور کلی، اعراب مسلمان تا زمانی که نافرمانی صورت نمی گرفت و قراردادهای صلح نقض نمی شد، دخالتی در اداره امور داخلی شهرها و روستاها دخالتی نمی کردند.

۱۲- ایران در عصر خلفای اموی چگونه اداره می شد؟

در زمان حکومت بنی امیه، مناطق مختلف ایران تحت فرمان و نظارت والی عراق اداره می شد؛ البته در مواقعی نیز خلفای اموی در عزل و نصب حاکمان مناطق مهمی مانند خراسان و آذربایجان به طور مستقیم دخالت می کردند. در آن دوره، حکومت شهرها و مناطق مختلف دنیای اسلامی از جمله ایران در انحصار کامل اشرافیت اموی و سران قبیله های عرب متحد آنان قرار داشت.

۱۳- معروفترین والیان اموی که بر ایران حکومت کردند را نام ببرید؟

زیادبن ابیه، پسرش عبیدالله، حجاج بن یوسف ثقفی و یوسف بن عمر از جمله معروفترین والیان اموی

۱۴- در زمان کدام والی اموی خط و زبان دفترهای دیوان از پهلوی به عربی برگردانده شد؟

در زمان حجاج بن یوسف سقفی

۱۵- هدف مهاجرت قبیله های عرب به ایران در قرن اول چه بود؟

این مهاجرت ها از دوران فتوحات و به هدف تحکیم سلطه مسلمانان بر ایران شروع شد، اما در دوره امویان شدت یافت.

۱۶- نخستین همکاری میان ایرانیان با مهاجران عرب در چه زمینه هایی بود؟

نخست در زمینه تجارت و کشاورزی و سپس در زمینه های سیاسی و اجتماعی به وجود آمد و کم کم مهاجران جذب فرهنگ ایرانی شدند.

۱۷- وضعیت ایران در عصر خلافت عباسیان را توضیح دهید؟

با روی کار آمدن خاندان بنی عباس و انتقال مرکز خلافت از دمشق به بغداد در سرزمین های ایرانی، شرایط و اوضاع سیاسی و اجتماعی به نفع ایرانیان تغییر محسوسی یافت. در حکومت عباسیان، برخی از سیاستمداران و دیوانسالاران ایرانی به مناصب سیاسی و نظامی مهمی مانند وزارت، فرماندهی سپاه و حکومت شهرها و مناطق دسترسی پیدا کردند و اقداماتی را به سود مردم ایران انجام دادند. برای مثال، خاندان برمکیان در زمان هارون و خاندان سهل در زمان مأمون از نفوذ و قدرت خود برای ترقی جایگاه ایران و ایرانیان در دستگاه خلافت استفاده کردند. طاهربن حسین، مؤسس نخستین سلسله ایرانی در دوران اسلامی یعنی طاهریان، دست پرورده خاندان سهل بود. با این حال تداوم سلطه اعراب بر ایران و برخی اقدام های عباسیان، زمینه ناخشنودی و مخالفت ایرانیان را با خلافت عباسی فراهم آورد.

۱۸- علل عکس العمل و مبارزه ی ایرانیان در مقابل امویان چه بود؟

خلافت اموی در حقیقت یک دولت عرب گرا بود و نسبت به غیرعربان، خشونت و نفرت خاصی نشان می داد و به تحقیر آنان می پرداخت. ایرانیان به خصوص مسلمانان ایرانی که موالی خوانده می شدند، در برابر حکومت ظالمانه امویان و رفتار تحقیرآمیز و قوم گرایانه آنان، در دو بُعد سیاسی - نظامی و اجتماعی - فرهنگی عکس العمل نشان دادند و مبارزه کردند.

۱۹- ابعاد سیاسی - نظامی و اجتماعی - فرهنگی عکس العمل ایرانیان در برابر امویان را توضیح دهید؟

۱- جنبش های سیاسی - نظامی

ایرانیان که از بیدادگری امویان نسبت به خود و اهل بیت رسول خدا به ستوه آمده بودند، از هر فرصتی برای مبارزه با خلافت بنی‌امیه و پیوستن به قیام‌های ضد اموی استفاده کردند.

۲- جنبش اجتماعی - فرهنگی

در بُعد اجتماعی و فرهنگی، گروهی از اندیشمندان، شاعران و نویسندگان ایرانی با سیاست تعصب و تفاخر طلبی قومی و قبیله‌ای امویان به مخالفت برخاستند و با استناد به آیات قرآن و روایات پیامبر، تمامی اقوام را مساوی دانستند. البته شماری از آنان در این کار به افراط کشیده شدند و از طریق مقایسه زندگی ایرانیان باستان با زندگی اعراب عصر جاهلیت، به تحقیر قوم عرب پرداختند. اینان به شعوبیان معروف شدند. جنبش شعوبی در دوره اول عباسیان نیز همچنان در عراق فعال بود.

۲۰- علل جنبش‌های ایرانیان در زمان عباسیان چه بود؟

گرچه خاندان بنی‌عباس با کوشش ایرانیان (خراسانیان) به حکومت رسیدند، اما تداوم سلطه اعراب و برخی اقدام‌های خلفای عباسی از قبیل قتل ابوسلمه خلل و ابومسلم، نابودی خاندان‌های برمکیان و سهل و سختگیری و ستم به شیعیان و اهل بیت پیامبر، نارضایتی و خشم مردم ایران را برانگیخت و زمینه‌ساز قیام‌های مختلفی در گوشه و کنار کشور شد.

۲۱- جنبش‌های ایرانیان در زمان عباسیان بر چه اساسی شکل گرفت و نتیجه آن چه بود؟

مهم‌ترین آنها یک رشته جنبش‌هایی بود که به خونخواهی ابومسلم و یا تکریم خاطره او صورت گرفت و برای سال‌های متمادی عباسیان را به زحمت انداخت. رهبران این جنبش‌ها دارای ترکیبی از عقاید دینی و فلسفی اسلامی و غیراسلامی مانند زرتشتی، مانوی و مزدکی بودند. هر چند این جنبش‌ها سرکوب شدند، اما سلطه خلفای عباسی را بر مناطق شرقی ایران خاصه خراسان سست کردند و زمینه مناسبی را برای شکل‌گیری سلسله‌های ایرانی در منطقه فراهم آوردند.

۲۲- طبق شواهد روند گروش ایرانیان به اسلام چگونه بوده است؟

روند گروش ایرانیان به اسلام تدریجی بوده است. اگرچه بیشتر شهرها و مناطق ایران در کمتر از ۲۰ سال به تسخیر اعراب مسلمان درآمد، اما روند پذیرش اسلام، چندین قرن به طول انجامید.

۲۳- عوامل مؤثر بر اسلام آوردن مردم ایران را بیان نمایید؟

الف) اسلام دینی جهانی است و پیام‌های جذابی برای تمام مردم جهان دارد. پیام برادری و برابری اسلام و سادگی مناسک و آداب اسلامی، از جمله جذابیت‌های این دین برای ایرانیان بود.

ب) از آنجایی که ساکنان ایران خواه زرتشتی و خواه مسیحی و یهودی، یکتاپرست و معتقد به بهشت و جهنم و ظهور منجی بودند، بنابراین، درک و پذیرش جهان‌بینی توحیدی و پیام مکتب اسلام، برای آنان چندان دشوار و ناخوشایند نبود.

پ) مهاجرت گسترده اعراب مسلمان به ایران، زمینه‌ساز آشنایی تدریجی ایرانیان با اسلام و گرویدن به آن شد.

۲۴- نقش سادات علوی در اسلام آوردن ایرانیان را توضیح دهید؟

سادات علوی و شیعیانی که برای نجات از ظلم امویان و عباسیان به میهن ما پناه آوردند، نقش مهمی در این زمینه داشتند. ساکنان شهر قم و نیز کثیری از مردم مازندران و گیلان در نتیجه مهاجرت گروهی از شیعیان و علویان به دیار آنان با اسلام آشنا و مسلمان شدند. حضور امام رضا (ع) و امام‌زادگان در ایران نیز بر توجه و گرایش اجدا ما به اسلام تأثیر داشت.

درس نهم

عصر طلایی تمدن ایرانی - اسلامی

۱- کدام عامل زمینه را برای شکل‌گیری سلسله‌های ایرانی و در پی آن تغییر اوضاع سیاسی ایران در سده‌های سوم و چهارم هجری فراهم آورد؟

فعالیت‌ها و مبارزات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایرانیان در دو سده نخست هجری

۲- چه کس از طرف مأمون به حکومت خراسان منصوب شد؟

طاهر ذوالیمینین از سوی مأمون، خلیفه عباسی به حکومت خراسان منصوب شد (۲۰۵ ق).

۳- چرا مأمون حکومت خراسان را به طاهر داد؟

تشدید جنبش‌های ضد خلافت در ایران، مأمون را متوجه این نکته کرد که باید تغییری در شیوه اداره قلمرو خلافت ایجاد کند؛ از این رو، حکومت خراسان را به طاهر، سردار ایرانی و خراسانی خود داد. پس از طاهر، حکومت خراسان در خاندان او موروثی شد و بدین گونه نخستین سلسله مسلمان ایرانی شکل گرفت.

۴- به دنبال حکومت طاهریان چه حکومت‌هایی در ایران تشکیل شدند؟

به دنبال طاهریان، سلسله‌های حکومتی دیگری در گوشه و کنار ایران روی کار آمدند. صفاریان، سامانیان، علویان طبرستان، زیاریان و آل‌بویه از جمله این سلسله‌ها به شمار می‌روند.

۵- آل بویه بر چه مناطقی حکم می‌راندند؟

آل‌بویه بر بخش‌های وسیعی از مرکز، جنوب، شمال و غرب ایران و عراق حکومت کردند.

۶- پیامدهای تأسیس حکومت‌های ایرانی، به لحاظ سیاسی در سده‌های نخست هجری قمری چه بود؟

تأسیس حکومت‌های مذکور، به لحاظ سیاسی یک پیامد مشترک و مهم داشت و آن کاهش و زوال تدریجی تسلط سیاسی خلفای عباسی بر مناطق مختلف میهن ما بود. حتی در دوره حکومت آل بویه، بغداد بیش از یک قرن تحت سلطه امیران آل‌بویه قرار گرفت و آنان علاوه بر عزل و نصب خلیفه، قدرت و نفوذ او را نیز محدود کردند. با این حال، بسیاری از این حکومت‌ها، رقیب و دشمن یکدیگر نیز بودند و در دوران فرمانروایی آنان، جنگ‌های داخلی فراوانی صورت گرفت و آسیب زیادی به ایران و ایرانیان وارد کرد.

۷- تسلط آل بویه بر بغداد چه نتیجه‌ای داشت؟

آنان علاوه بر عزل و نصب خلیفه، قدرت و نفوذ او را نیز محدود کردند.

۸- خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی طاهریان و سامانیان را بنویسید.

سلسله‌های طاهریان و سامانیان، ریشه در خاندان‌های کهن دهقانی منطقه خراسان و ماوراءالنهر داشتند. در واقع این دو سلسله را دودمان‌های زمینداری پایه‌گذاری کردند که از قدرت و نفوذ اقتصادی و پشتوانه اجتماعی و فرهنگی قابل ملاحظه‌ای در دیار خود برخوردار بودند.

۹- نقش دهقانان ایرانی در سده‌های نخستین هجری را بیان نمایید.

علاوه بر مشارکت در امور محلی، نقش مهمی در حفظ و انتقال فرهنگ ایرانی از دوره باستان به دوره اسلامی ایفا کردند.

۱۰- علویان چه کسانی بودند و بنیانگذار حکومت آنها چه کسی بود؟

حسن بن زید، بنیانگذار حکومت علویان طبرستان و جانشینان او از سادات علوی شیعه مذهب به شمار می‌رفتند که برای رهایی از ستم خلفای عباسی به ایران و به ویژه منطقه طبرستان پناه آورده بودند. سادات علوی نقش مؤثری در ترویج اسلام در میان ایرانیان به ویژه ساکنان طبرستان، دیلم و گیلان داشتند و با رفتار و اخلاق پسندیده خود مورد اعتماد توده‌های مردم قرار گرفتند.

۱۱- یعقوب لیث صفاری که بود؟

یعقوب لیث صفاری، رویگرزاده‌ای از دهی به نام قَرنین در سیستان بود. او فعالیت اجتماعی و سیاسی خود را با شرکت در گروه عیاران و جوانمردان سیستان و جنگ علیه خوارج آنجا آغاز کرد.

۱۲- سلسله‌ی آل بویه توسط چه کسانی تأسیس شد؟

سلسله آل‌بویه را پسران ابوشجاع بویه (علی، حسن و احمد) از اهالی دیلم تأسیس کردند. بویه شغل صیادی را رها کرد و به همراه پسرانش حرفه نظامی را برگزید و به خدمت سرداران دیلمی درآمد.

۱۳- شیوه کسب قدرت سلسله‌های ایرانی به چند دسته تقسیم می‌شود؟ توضیح دهید.

۲- در مقابل بنیانگذاران بسیاری از سلسله‌هایی که در این دوره تشکیل شدند، بدون اجازه و تأیید خلیفه اقدام به گردآوری سپاه و لشکرکشی برای به دست گرفتن قدرت کردند. یعقوب لیث صفاری، بنیانگذار حکومت صفاریان، حسن بن زید، مؤسس حکومت علویان طبرستان و مرداویج برپاکننده سلسله زیاریان و پسران بویه که سلسله آل‌بویه را بنیان نهادند، از آن جمله‌اند.

۱- شیوه کسب قدرت مؤسسان برخی از سلسله‌های ایرانی مانند طاهریان و سامانیان با فرمان خلیفه عباسی به حکومت رسیدند. همچنین انتقال قدرت از امیری به امیر دیگر نیز در این حکومت‌ها با فرمان و تأیید خلیفه صورت می‌گرفت. چنین فرمان و تأییدی بیشتر جنبه تشریفاتی داشت و برای نشان دادن اطاعت و تابعیت ظاهری و اسمی از خلیفه بغداد بود، وگرنه امیران سلسله‌های مذکور در امور داخلی خود استقلال داشتند و تعیین جانشین به عهده خود آنان بود.

۱۴- روابط طاهریان و سامانیان با خلیفه عباسی را توضیح دهید؟

امیران سلسله های طاهری و سامانی عموماً نسبت به خلفای بنی عباس اظهار اطاعت ظاهری می کردند و در مواردی با دشمنان خلافت مانند علویان طبرستان سر ستیز داشتند. اظهار اطاعت این امیران نسبت به خلافت، به قدرت آنان در نظر عامه مردم مسلمان مقبولیت و مشروعیت می بخشید. با این حال، حاکمان طاهری و سامانی در اداره امور قلمرو خود استقلال کامل داشتند و با اراده و اختیار خود درباره مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی سرزمین های تحت فرمان، تصمیم گیری و عمل می کردند.

۱۵- روابط علویان طبرستان با خلیفه عباسی را شرح دهید؟

روابط حکومت علویان طبرستان با خلافت عباسی همواره خصومت آمیز بود؛ زیرا امیران شیعه مذهب این سلسله که از سادات علوی به شمار می رفتند، خود مدعی خلافت بودند و عباسیان را غاصب خلافت می شمردند. از این رو، بیشتر دوران حکومت علویان طبرستان (۲۵۰ - ۳۱۶ ق) به کشمکش و جنگ با سپاهیان خلیفه و لشکریان طاهریان و سامانیان که متحد خلافت بودند، سپری شد.

۱۶- روابط یعقوب و خلیف عباسی را توضیح دهید؟

رابطه صفاریان با خلافت عباسی فراز و نشیب زیادی را طی کرد. با وجود آنکه یعقوب بدون فرمان و بی اجازه خلیفه عباسی به قدرت رسید، اما موفقیت های او در سرکوب خوارج و جهاد با کفار مرزهای شرقی، موجب شد که خلیفه فرمان حکومت سیستان، کابل و بلخ را برای وی ارسال نماید. با این حال، پس از حمله یعقوب به نیشابور و از میان برداشتن حکومت طاهریان و سپس لشکرکشی او به سوی بغداد، روابط دو طرف به خصومت گرایید.

۱۷- روابط جانشینان یعقوب لیث و خلیفه عباسی را توضیح دهید؟

در زمان عمرولیث، برادر و جانشین یعقوب، دشمنی و درگیری میان صفاریان و خلافت عباسی کمتر شد؛ امیر صفاری نسبت به خلیفه اظهار تبعیت کرد و به نام او خطبه خواند، خلیفه نیز حکومت عمرو را بر مناطقی که در اختیار داشت، تأیید کرد. با این حال، عباسیان همچنان نسبت به صفاریان بی اعتماد بودند و نسبت به آنها کینه داشتند. از این رو، در جنگ میان عمرو با امیر اسماعیل سامانی، خلیفه جانب سامانیان را گرفت و پس از آن که در این جنگ عمرو به اسارت درآمد و به بغداد فرستاده شد، خلیفه ناجوانمردانه دستور به قتل او داد.

۱۸- روابط زیاریان با خلیفه عباسی را توضیح دهید؟

روابط زیاریان نیز با خلافت عباسی فراز و نشیب زیادی داشت. مرداویج با شکست سپاهیان خلیفه، شهرها و ولایات مختلف ایران را گرفت و عاملان خلیفه را از آنجا راند. مرداویج حتی خیال حمله به بغداد و نابودی خلافت عباسی را در سر می پروراند، اما پیش از اقدام به این کار، توسط غلام سربازان شورشی خود کشته شد. جانشینان وی که قلمروشان به گرگان و طبرستان محدود شده بود، از بلندپروازی مرداویج دست کشیدند و نسبت به خلیفه بغداد اظهار اطاعت کردند.

۱۹- وضعیت خط و زبان ایران قبل از تأسیس سده های نخستین اسلامی چه بود؟

اگرچه با ورود اسلام به ایران، زبان عربی زبان حکومت و دین شد، اما فارسی دری که در واقع صورت تحول یافته فارسی میانه (پهلوی) بود، همچنان در میان عامه مردم در اکثر نقاط ایران رواج داشت. به مرور زمان حتی بسیاری از اعراب مهاجر به میهن ما نیز جذب زبان فارسی و فرهنگ ایرانی شدند.

۲۰- وضعیت زبان فارسی در دوره صفاریان را توضیح دهید؟

تأسیس حکومت های ایرانی در سده سوم هجری، سرآغازی بر توجه و حمایت رسمی از زبان و ادب فارسی بود. یعقوب لیث که امیری میهن دوست و علاقمند به فرهنگ ایرانی بود، شاعران را به سرودن شعر فارسی تشویق کرد.

۲۱- وضعیت زبان فارسی در دوره سامانیان را توضیح دهید؟

در عصر سامانیان زبان و ادب فارسی اوج گرفت. امیران و وزیران ایران گرا و فرهنگ پرور سامانی زحمات فراوانی برای ترویج این زبان کشیدند. آنان شاعران و نویسندگان فارسی گو را تشویق و حمایت می کردند. رودکی پدر شعر فارسی در این زمان می زیست و مورد حمایت دربار سامانی بود. حکیم ابوالقاسم فردوسی نیز در اواخر دوره سامانی شروع به سرودن شاهنامه کرد. او پس از سقوط سامانیان، شاهنامه را به سلطان محمود غزنوی تقدیم کرد، اما این سلطان، قدر خدمت این شاعر بزرگ را ندانست و این شاعر آزاده را آزرده خاطر ساخت.

علاوه بر آن، در دوره سامانیان، زبان فارسی به عنوان زبان علم و دین در کنار زبان عربی قرار گرفت و چندین اثر علمی و دینی به فارسی تألیف و یا ترجمه شد. ترجمه و تلخیص تاریخ طبری با عنوان تاریخ بلعمی، ترجمه تفسیر طبری بر قرآن از آن جمله اند. همچنین در آن دوره، نخستین کتاب جغرافیایی به زبان فارسی با عنوان حدودالعالم من المشرق الی المغرب نگارش یافت.

۲۲- کدام سلسله های ایرانی سهم به سزایی در رونق و شکوفایی علمی و فرهنگی عصر خود داشتند؟

به ویژه سامانیان و آل بویه

۲۳- چه شرایطی موجب پیشرفت علم در سده های سوم تا پنجم را فراهم آورد؟

امیران و وزیران فرهنگ پرور این سلسله ها، از یک سو، از اندیشمندان و عالمان را مورد حمایت مادی و معنوی می کردند و از سوی دیگر، با اتخاذ سیاست مدارای سیاسی و فرهنگی و اجتناب از تعصب و تنگ نظری، شرایطی را فراهم آوردند که اهل علم و اندیشمندان پیرو مذاهب مختلف اسلام و دیگر دین های توحیدی در امنیت و آسایش کامل، به فعالیت پردازند.

۲۴- مهمترین مراکز آموزشی در سده های نخستین اسلامی را بنویسید.

در سده های نخستین هجری، مساجد مهم ترین مراکز آموزشی بودند و در مساجد بیشتر شهرهای ایران حلقه های درس بزرگی تشکیل می شد. به تدریج مدرسه هایی هم در شهرهای بزرگ به وجود آمد. از تجربیات و نهادهای آموزشی دوره باستان نیز استفاده می شد. مدرسه پزشکی جندی شاپور که در زمان ساسانیان آغاز به کار کرده بود، همچنان تا قرن سوم هجری به فعالیت خود ادامه داد.

۲۵- از چه زمانی توجه به علوم و معارف اسلامی فزونی یافت؟

پس از آنکه در سده های سوم و چهارم هجری جمعیت کثیری از مردم ایران مسلمان شدند.

۲۶- در مورد ابونصر فارابی و روش فلسفی وی توضیح دهید؟

ابونصر محمد بن محمد، معروف به فارابی (۲۵۷ - ۳۳۸ ق) فیلسوف بزرگ ایرانی که از خراسان به بغداد رفت و سپس در دمشق سکونت گزید، فلسفه مشایی را که تلفیقی از جهان بینی اسلام و فلسفه ارسطویی و نوافلاطونی بود، پایه گذاری کرد. در سنت فلسفه اسلامی، فارابی را بعد از ارسطو که ملقب به معلم اول است، معلم دوم می خوانند. ابن سینا او را استاد خود دانسته و ابن رشد و دیگر فیلسوفان احترام زیادی برای او قائل شده اند.

۲۷- چه کسی فلسفه مشایی را به کمال رسانید؟

بدون شک، برجسته ترین فیلسوف ایران و جهان اسلام کسی نیست جز ابوعلی سینا (۳۷۰-۴۲۸ ق) که فلسفه مشایی را به کمال رسانید.

۲۸- آثار علمی ابن سینا را بیان نمایید؟

کتاب شفا یکی از بزرگ ترین دائرة المعارف های علمی است که به دست یک تن نوشته شده است و در آن، علاوه بر فلسفه، به علوم طبیعی و ریاضی نیز پرداخته شده است. ابن سینا برای نخستین بار در دانشنامه علایی یک دوره فلسفه را به زبان فارسی تألیف کرد و این اثر، سهم به سزایی در مطرح کردن زبان فارسی به عنوان زبان علم داشت.

۲۹- برجسته ترین دانشمندان عصر طلایی تمدن ایرانی اسلامی و آثار وی را بنویسید.

بدون تردید یکی از برجسته ترین دانشمندان عصر طلایی تمدن ایرانی اسلامی، ابوریحان محمد بن احمد بیرونی (۳۶۲ - ۴۴۰ ق. غزنه) است. بیرونی در ریاضیات، نجوم، گاه شماری، جغرافیا، هندشناسی و ... مقام شامخ داشت و به زبان های فارسی، عربی و سانسکریت مسلط بود. وی آثار ارزنده ای در این زمینه تألیف کرد. ابزارها و روش های ابداعی او برای تعیین عرض و طول جغرافیایی و اندازه گیری فاصله میان شهرها جالب است.

۳۰- دانش و سنت پزشکی ایران باستان از چه طریقی به دوره ی اسلامی انتقال یافت؟

دانش و سنت پزشکی ایران باستان از طریق مدرسه جندی شاپور به دوره اسلامی انتقال یافت و نخستین آثار مستقل پزشکی عصر اسلامی به دست استادان آن مدرسه نوشته شد. جرجیس بن جبرائیل (د پس از ۱۵۲ ق) رئیس مدرسه جندی شاپور پزشک پر آوازه ایرانی به بغداد رفت و به دنبال او گروه دیگری از پزشکان آن مرکز علمی راهی مرکز خلافت عباسی شدند.

۳۱- دستاوردهای زکریای رازی در زمینه پزشکی را بیان نمایید؟

محمد زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق) پزشک، شیمی دان و فیلسوف ایرانی که آثار ماندگاری در زمینه پزشکی و شیمی و فلسفه نوشته و به عنوان کاشف الکحل و جوهر گوگرد (اسید سولفوریک) مشهور شده است. به گفته جرج سارتن، پدر تاریخ علم، رازی «بزرگ ترین

پزشک اسلام و قرون وسطی بود». رساله آبله و سُرخک (الجدری و الحصبة) او کهن ترین توصیف آبله و شکاهکاری در علم پزشکی به شمار می رود.

۳۲- مهمترین اثر ابن سینا در زمینه پزشکی را بنویسید؟

به اعتقاد بسیاری از صاحب نظران تاریخ علم، ابن سینا یکی از بزرگ ترین پزشکان همه اعصار به شمار می رود. دائرة المعارف پزشکی او با عنوان قانون، نه فقط در ایران و دنیای اسلام، که در اروپا نیز تا سده های متمادی به عنوان عالی ترین منبع و مرجع پزشکی باقی ماند.

۳۳- به هنگام سقوط ساسانیان کدام مناطق آباد و پررونق بودند؟

به هنگام سقوط ساسانیان بنادر ایرانی در سواحل خلیج فارس، دریای عمان و دریای سرخ، آباد و پررونق بودند.

۳۴- چرا در قرون نخستین هجری دریانوردی و تجارت دریایی توسعه چشمگیری یافت؟

در قرون نخستین هجری در نتیجه گسترش و یکپارچگی جغرافیای جهان اسلام، دریانوردی و تجارت دریایی توسعه چشمگیری یافت.

۳۵- کانون های اصلی مبادلات اقتصادی در سده های سوم تا پنجم هجری را ذکر کنید؟

در سده های سوم تا پنجم هجری، مراکز شهری در سواحل و پس کرانه های خلیج فارس رونق یافتند و بندر سیراف به مثابه یکی از کانون های اصلی مبادلات اقتصادی منطق های و جهانی تثبیت شد.

درس دهم

ایران در دوره غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی

۱- چگونگی ورود ترکان به ایران پس از سقوط ساسانیان به ایران را توضیح دهید؟

در جریان لشکرکشی های جهادی مسلمانان به ماوراءالنهر و سرزمین های آن سوی رود سیحون در سده های نخست هجری، شماری از ترکان به صورت فردی یا طایفه ای و قبیله ای به دین اسلام گرویدند و به درون قلمرو اسلامی راه یافتند. عده زیادی از آنان به دلیل استعداد خاصی که در امور نظامی داشتند به خدمت دربار عباسیان و امیران مسلمان درآمدند. شماری از آنان حتی به مراتب و مناصب بالای نظامی دست یافتند.

۲- کدامیک از امرای غزنوی زمینه ایجاد حکومتی محلی را فراهم کرد؟

آلتنگین از جمله این افراد بود که در دربار سامانیان به مقام سپهسالاری رسید. او در میانه قرن چهارم هجری قمری (۳۵۰ ق) در شهر غزنه (غزنی/ غزنین) در کوهستان های نواحی شرقی افغانستان کنونی که مرز (نَغر) شرقی سرزمین های اسلامی با هند غیرمسلمان محسوب می شد، زمینه ایجاد حکومتی محلی را فراهم کرد.

۳- چگونگی تأسیس حکومت غزنویان را توضیح دهید؟

در هنگامه ضعف سامانیان، محمود فرزند سَبکتگین و نوه آلتنگین که سپهسالار سامانیان در خراسان بود، در شهر غزنه حکومتی مستقل تأسیس کرد که در تاریخ ایران به حکومت «غزنویان» مشهور است. وی سپس به تدریج بر تمامی نواحی خراسان و بخشی از قلمرو سامانیان سلطه یافت.

۴- رابطه محمود غزنوی و خلیفه عباسی چگونه بود؟

محمود همچون دیگر فرمانروایان هم عصر خود، از ابتدای تأسیس حکومت خود در پی کسب حمایت خلیفه عباسی، القادر بالله، برآمد. او بسیاری از اقدامات سیاسی مذهبی خود را در پوشش جهاد در راه خدا (غزا) و به بهانه مبارزه با مخالفان خلافت عباسی انجام می داد. به همین دلیل به ری که تحت حاکمیت آل بویه شیعه مذهب بود، حمله برد (۴۲۰ ق) و پس از تصرف آن بسیاری از علما و مردم شهر را به بهانه اسماعیلی بودن به قتل رساند و کتابخانه مهم آنجا را به بهانه وجود کتاب های فلسفه به آتش کشید.

۵- بهانه و هدف محمود غزنوی از لشکرکشی به هند چه بود؟

او به بهانه جهاد در راه خدا بارها به هند حمله کرد؛ در حالی که هدف و انگیزه اش از این حملات، دستیابی به ثروت فراوان هند از طریق غارت معابد و پرستشگاه های آن سرزمین بود.

۶- اوضاع غزنویان در زمان سلطان مسعود را توضیح دهید؟

پس از محمود، پسرش مسعود نیز سیاست پدر را در حمله به هند ادامه داد و این سیاست از جمله عواملی بود که سبب شد وی از وضعیت مردم، به خصوص سکنه خراسان که در زیر بار فشار مالیاتی حکام وی به شدت آسیب دیده بودند، غافل بماند. از این رو، هنگامی که سلجوقیان به فرماندهی طغرل به شهرهای خراسان هجوم آوردند، مردم دروازه شهرها را به روی مهاجمان گشودند.

۷- سلطان مسعود در چه جنگی در مقابل سلجوقیان شکست خورد و چه نتیجه ای داشت؟

به دنبال شکست مسعود غزنوی از سلجوقیان در نبرد سرنوشت ساز دندانقان (۴۳۱ ق)، سلطه غزنویان بر خراسان پایان یافت، اما حکومت آنان بر مناطقی از سرحدات شرقی ایران (افغانستان کنونی) و شمال غربی هند تا اواخر قرن ششم هجری ادامه داشت.

۸- سلجوقیان چه کسانی بودند؟

سلجوقیان طایفه ای از ترکان بودند که پس از گرویدن به اسلام، نخست در ماوراءالنهر و سپس در خراسان مستقر شدند.

۹- تحولات دوران طغرل سلجوقی را بنویسید.

طغرل سلجوقی پس از تصرف نیشابور، این شهر را به عنوان مرکز حکومت خود برگزید (۴۲۹ ق). او سپس شهرها و مناطق مختلف ایران را یکی پس از دیگری تسخیر کرد. وی سرانجام به بغداد رفت و خلیفه عباسی را از تسلط آل بویه شیعه مذهب در آورد و خود را مُنجی خلافت معرفی کرد (۴۴۷ ق). خلیفه نیز حکومت ایران و عراق را به او بخشید و دستور داد که نام وی را در خطبه بخوانند و سکه به نام او زنند. خلیفه همچنین لقب «سلطان رکن الدوله» را به طغرل داد.

۱۰- آلبارسلان در کدام نبرد بیزانس (روم شرقی) را شکست داد؟ پیامدهای آن را بنویسید.

در زمان آلب أرسلان، جانشین طغرل، سلجوقیان در نبردی بزرگ که در ملازگرد رخ داد (۴۶۳ ق)، سپاهیان امپراتوری روم شرقی را شکست دادند، امپراتور را اسیر کردند و آسیای صغیر را به متصرفات خود افزودند. در آن زمان قلمرو سلجوقیان از رود سیحون در شرق تا دریای مدیترانه گسترش یافت. این وسیع ترین قلمرو یک حکومت در ایران دوران اسلامی بود. توسعه قلمرو سلجوقیان در آسیای صغیر، موجب مهاجرت قبایل و طوایف ترک به آن منطقه و تغییر اوضاع سیاسی و فرهنگی این ناحیه شد.

۱۱- تحولات دوران ملکشاه سلجوقی را توضیح دهید؟

در زمان ملکشاه سلسله سلجوقی به اوج قدرت رسید و در نتیجه بیشتر خاندان ها و حکومت های محلی از بین رفتند و یا به اطاعت سلطان سلجوقی گردن نهادند. به دنبال مرگ خواجه نظام الملک و ملکشاه، حکومت سلجوقیان در اثر اختلافات فراوان بر سر قدرت و جانشینی دچار ضعف شد و سرانجام قلمرو این حکومت به دو بخش غربی و شرقی تقسیم شد.

۱۲- چرا تلاش سلاطینی مانند سنجر برای احیای شکوه گذشته سلجوقیان، آرزو محقق نشد؟

به دلیل درگیری های داخلی و نیز هجوم اقوام مهاجمی همچون قراخانیان و غزها

۱۳- دلایل ضعف دولت سلجوقی را بنویسید.

الف- درگیری های داخلی

ب- نیز هجوم اقوام مهاجمی همچون قراخانیان و غزها

پ- تقسیم قلمرو سلجوقی در ایران بین امیران مختلف

ت- رقابت و کشمکش بر سر قدرت

ث- مبارزات اسماعیلیان در ایران

ج- قدرت گرفتن اتابکان در نواحی زیر سلطه سلجوقیان

۱۴- سلجوقیان در چه نبردی در مقابل قراخانیان شکست خوردند؟ نتایج آن را بنویسید.

شکست سلجوقیان از قراخانیان (۵۳۶ ق) در نبرد قَطوان منجر به از دست رفتن ماوراءالنهر شد.

۱۵- دولت سلجوقی چگونه منقرض شد؟

با پیروزی تَکَش خوارزمشاه بر آخرین سلطان سلجوقی (۵۹۰ ق)، دولت سلجوقیان منقرض شد و خوارزمشاهیان قدرت را به دست گرفتند.

۱۶- خوارزم به چه منطقه ای گفته می شد؟ حاکمان آن چه نامیده می شدند و از چه کسانی اطاعت می کردند؟

خوارزم، یکی از مناطق آباد ایران زمین در قرون نخستین و میانه اسلامی بود. به حاکمان ناحیه خوارزم، خوارزمشاه گفته می شد. خاندان حاکم بر این منطقه با وجود استقلال داخلی، از سلجوقیان اطاعت می کردند.

۱۷- اقدامات سلطان محمد خوارزمشاه را بنویسید.

سلطان محمد خوارزمشاه نیز توسعه طلبی را وجهه همت خود قرار داد و غوریان، قراخانیان و ملوک مازندران را برانداخت و بر کرمان نیز مسلط شد.

۱۸- روابط سلطان محمد خوارزمشاه و خلیفه عباسی را توضیح دهید؟

در زمان سلطان محمد روابط خوارزمشاهیان با خلافت عباسی، به دلیل این که حکومتش مورد تأیید خلیفه عباسی قرار نگرفت، به تیرگی گرایید. او که به بهانه عدم لیاقت خلیفه عباسی و با اعلام این که حکومت حق سادات حسینی است، یکی از سادات حسینی را برای جایگزینی خلیفه با خود همراه کرده بود، به بغداد حمله کرد اما به دلیل برف و سرمای شدید حمله وی در همدان متوقف شد.

۱۹- چگونگی سقوط خوارزمشاهیان را توضیح دهید؟

بزرگترین خطا و بی تدبیری سلطان محمد خوارزمشاه، بهانه دادن به دست مغولان برای حمله به ایران بود، که در اثر آن بخش هایی از ایران در معرض قتل و غارت سپاهیان چنگیز قرار گرفت و حکومت خوارزمشاهیان نیز ساقط شد.

۲۰- شیوهی اداره حکومت در دوره ی غزنویان را توضیح دهید؟

فرمانروایان غزنوی به خوبی دریافته بودند که برای اداره قلمرو رو به توسعه خود به تشکیلات دیوانی و دیوان سالاران ایرانی نیاز دارند. از همین رو بسیاری از دیوان سالاران حکومت سامانی و حتی برخی از دیوان سالاران حکومت آل بویه را به خدمت گرفتند.

۲۱- وزیران معروف سلجوقیان را نام ببرید؟

عمیدالملک کندی و خواجه نظام الملک توسی

۲۲- عصر نظام الملک به چه دوره ای می گویند؟

در این بین نقش نظام‌الملک در ساختار نظام اداری ایران عصر سلجوقی به اندازه‌ای برجسته است که دوران وزارت وی را می‌توان «عصر نظام‌الملک» نامید.

۲۳- شیوه‌ی اداره حکومت سلجوقیان از دیدگاه خواجه‌نظام‌الملک چه بود؟

خواجه‌نظام‌الملک در تلاش بود که با تقویت حکومت مرکزی از طریق تقویت و توسعه نظام اداری مدّ نظر خود که مبتنی بر میراث اداری کهن ایرانی بود ضمن ایجاد ثبات و استمرار، با نیروی سرکش امیران و نظامیان سلجوقی که به سنت‌های قبیله‌ای خود همچنان وفادار بودند، مقابله کند.

۲۴- درون حکومت سلجوقیان چه نیروهایی با یک‌دیگر در تقابل بودند؟

اهل قلم (دیوان سالاران) و اهل شمشیر (نظامیان)

۲۴- در عصر سلجوقی، کدام دیوان به شکوهمندی بی‌نظیری رسید و زیر نظر چه کسی بود؟
دیوان وزارت که در رأس آن وزیر قرار داشت.

۲۵- ویژگی‌های نظام اداری سلجوقیان را بیان نمایید.

در عصر سلجوقی، دیوان وزارت که در رأس آن وزیر قرار داشت به شکوهمندی بی‌نظیری رسید. هم‌دیوان‌های سلجوقی زیر نظر وزیر کار می‌کردند. با این حال وزیر در منصب خود هیچ امنیتی نداشت و آنچه سبب تداوم کار وی می‌شد، اراده و خواست سلطان بود. اگر سلطان بنا به دلایلی از وزیر رنجیده یا از موقعیت وی به هراس می‌افتاد، عزل یا قتل و مصادره اموال در انتظار او بود.

۲۶- نظام اداری خوارزمشاهیان را با دوره سلجوقیان مقایسه کنید.

نظام اداری دوره خوارزمشاهی تداوم نظام اداری سلجوقی بود، با این تفاوت که اختیارات برخی دیوان‌ها نسبت به دوره سلجوقی کم شد، برخی دیگر تغییر نام یافت و برخی دیوان‌های جدید نیز تشکیل گردید. به عنوان نمونه در این دوره قدرت و نقش وزیر نسبت به دوره سلجوقی به شدت کاهش یافت و حتی در مواردی منصب وزیر حذف شد.

۲۷- در دوران حکومت‌های غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی بخش عمده جمعیت ایران در کجا به سر می‌بردند؟
روستاها

۲۸- ویژگی‌های عمده‌ی شهرها در دوران غزنویان و سلجوقیان و خوارزمشاهیان را بنویسید.

شهرها مانند همه ادوار تاریخی ایران از سه بخش کهندژ (ارگ)، شهرستان (شارستان) و شهر بیرونی (ریّض) تشکیل می‌شد، با این تفاوت که شهر بیرونی در دوره سلجوقی بیش از ادوار پیشین گسترش یافت. این اتفاق به دلیل رشد مناسبات شهری و افزایش جمعیت شهرها رخ داد. همراه با این تحول، عناصر شهر اسلامی مانند مسجد و بازار به شهر بیرونی منتقل شدند و در کنار هم قرار گرفتند.

۲۹- شهرهای معروف دوران سلجوقیان را نام ببرید؟

ری، اصفهان، مرو و نیشابور

۳۰- بافت مذهبی جمعیت شهری و روستایی دوران غزنویان و سلجوقیان و خوارزمشاهیان بیشتر از چه گروه‌هایی تشکیل شده بود؟

بافت مذهبی جمعیت شهری و روستایی این دوره را عمدتاً پیروان اهل تسنن تشکیل می‌دادند. به جز پیروان تسنن، شیعیان دوازده امامی (امامیه) نیز در شهرهای ایران پراکنده بودند و در برخی نقاط اکثریت داشتند. در برخی شهرهای ایران سادات علوی نیز زندگی می‌کردند. بیهق، ری، گرگان، ساری و قم از جمله مهم‌ترین مراکز شیعه‌نشین ایران بودند. پیروان مذهب اسماعیلی که به امامت اسماعیل فرزند امام جعفر صادق (ع) پس از آن حضرت اعتقاد داشتند، نیز در شهرها و روستاهای ایران پراکنده بودند. این گروه مهم‌ترین مخالفان خلافت عباسی و دو حکومت غزنوی و سلجوقی بودند و به همین دلیل همیشه از سوی حکومت مورد تعقیب و آزار قرار داشتند. از وجود پیروان ادیان مسیحی، یهودی و زرتشتی در برخی شهرهای ایران نیز گزارش‌هایی در دست است.

۳۱- مهم‌ترین گروه مهم‌ترین مخالفان خلافت عباسی و دو حکومت غزنوی و سلجوقی را نام ببرید؟

اسماعیلیان

۳۲- چه عواملی به درگیری فرقه‌های اسلامی دامن می‌زد؟

دخاله سوء حکومت‌ها به ویژه غزنویان و سلجوقیان در امور مذهبی و جانبداری آنها از یک فرقه و مذهب و دشمنی‌شان با فرقه و مذهب دیگر، به این اختلافات و درگیری‌ها دامن می‌زد.

۳۳- در عصر حکومت‌های غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی مهم‌ترین و اصلی‌ترین فعالیت اقتصادی مردم ایران چه بود؟

کشاورزی

۳۴- یکی از تحولات چشمگیر دوران حاکمیت غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان چیست؟

زوال موقعیت اقتصادی و اجتماعی دهقانان در ایران

۳۵- وضعیت مالکیت در دوران حاکمیت غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان را توضیح دهید؟

مالکیت شخصی بر زمین بسیار محدود و ناپایدار بود و چنین املاکی همواره در معرض مصادره فرمانروایان و مأموران آنان قرار داشت. عمده ترین شکل مالکیت زمین در ایران، مالکیت دولتی یا دیوانی بود که از دوران باستان در ایران رواج داشت. در دوران اسلامی همچون گذشته، بخشی از زمین ها در قبال خدمت نظامی، اداری و... به افراد داده شد. در عصر سلجوقی با تدبیر نظام الملک نظام اقطاع که پیش از سلجوقیان و خصوصاً در حکومت آل بویه و در غرب ایران رایج بود، گسترش یافت.

۳۶- اقطاع چیست؟

اقطاع به انواع مختلف واگذاری زمین به افراد نظامی یا صاحبان مشاغل دیوانی گفته می شد.

۳۷- چرا نظام الملک در توسعه نظام اقطاع نقش مهمی ایفا کرد؟

نظام الملک با هدف نظارت و آباد کردن زمین هایی که از ادوار پیشین بایر و بلااستفاده باقی مانده بود، در توسعه نظام اقطاع نقش مهمی ایفا کرد.

۳۸- چرا نظام اقطاع پس از خواجه نظام الملک به ضعف و زوال حکومت سلجوقی کمک کرد؟

پس از نظام الملک به دلیل تمایل تدریجی صاحبان اقطاع به استقلال، سبب جدایی مناطقی شد که زمین های اقطاعی در آن ها قرار داشتند و نهایتاً به ضعف و زوال حکومت سلجوقی کمک کرد. نوع دیگر مالکیت که به تدریج در این دوران در ایران توسعه یافت، زمین های وقفی بود.

۳۹- مهمترین کارکردهای اقتصاد شهری در دوران حاکمیت غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان چه بود؟

تولید، مبادله و توزیع انواع کالا و محصولات زراعی و نیز دریافت بهره مالکانه از کشاورزان و صنعت گران خرده پای شهری از جمله مهم ترین کارکردهای اقتصاد شهری این دوره بود.

۴۰- در کدام دوره تجارت داخلی و خارجی ایران به طور چشمگیری رشد کرد؟

در دوره سلجوقی

۴۱- مهم ترین عواملی که در دوره ی سلجوقیان به رشد تجارت کمک کردند را بنویسید؟

گسترش قلمرو، برقراری نظم و امنیت، ایجاد راه های جدید و توسعه حمل و نقل و وجود نظام دیوانی کارآمد از جمله عواملی بودند که به رشد تجارت کمک کردند.

۴۲- رونق تجارت در دوره ی سلجوقیان چه نتایجی به دنبال داشت؟

با رونق تجارت، شهر و شهرنشینی نیز رشد یافت. بازارها به عنوان قلب تپنده شهر رو به توسعه گذاشت. سنگ های قیمتی، انواع منسوجات، برخی محصولات کشاورزی پرفرودار، برخی اشیای فلزی، ظروف سفالی و انواع ظروف شیش های در داخل و خارج از مرزهای ایران مبادله و خرید و فروش می شدند. صرافان که وظیفه انجام معاملات پولی و تسهیل مبادله کالاها را به عهده داشتند، نقش مهمی در توسعه تجارت خارجی ایفا کردند.

۴۱- دوران توسعه زبان و ادبیات فارسی و ظهور بزرگ ترین نویسندگان و شاعران زبان فارسی در چه دوره ای است؟

قرن های چهارم تا هفتم

۴۲- در دوره ی غزنویان و سلجوقیان چه عواملی در رونق و توسعه زبان و ادبیات فارسی تأثیر داشت؟

تلاش های دیوان سالاران ایرانی در تبدیل زبان دستگاه اداری غزنویان از عربی به فارسی که در دوره سلجوقی عملاً رسمیت یافت و تمایل علما و دانشمندان این دوره به نوشتن آثار خود به زبان فارسی نیز در رونق و توسعه زبان و ادبیات فارسی نقش بسزایی داشت.

۴۳- در چه دوره ای شعر فارسی به اوج خود رسید؟

در عصر غزنوی شعر فارسی به اوج خود رسید

۴۴- مهمترین شاعر و نویسنده ی دوره ی غزنویان را بنویسید؟

حکیم فردوسی شاهنامه را که نماد هویت ایرانی و زبان فارسی است سرود و ابوالفضل بیهقی یکی از بزرگ ترین شاهکارهای زبان فارسی، یعنی تاریخ بیهقی، را نوشت.

۴۵- چرا در دوره‌ی سلجوقیان فرصت مناسب برای توسعه هر چه بیشتر زبان و ادبیات فارسی فراهم آمد؟

با رشد شهرها، تأسیس و توسعه مراکز آموزشی و توسعه نقش و نفوذ روزافزون دیوان سالاران ایرانی در دستگاه اداری حکومت سلجوقی و جذب شعرا و نویسندگان به دربارهای مختلف، فرصت مناسب برای توسعه هر چه بیشتر زبان و ادبیات فارسی فراهم آمد.

۴۶- مشهورترین شاعران و نویسندگان عصر سلجوقی و خوارزمشاهی را نام ببرید؟

سنایی، انوری، خاقانی و عطار از مشهورترین شاعران و نویسندگان عصر سلجوقی و خوارزمشاهی

۴۷- یکی از دوره‌های مهم هنر اسلامی چه دوره‌ای است؟

دوره سلجوقی یکی از دوره‌های مهم هنر اسلامی تلقی می‌شود.

۴۸- چه عواملی به در شکوفایی هر چه بیش‌تر هنر و معماری دوره‌ی سلجوقیان کمک کرد؟

گسترش ارضی، حکومت فراگیر، توسعه شهرنشینی، رشد اقتصادی و حمایت دولتمردان و برخی حکام در شکوفایی هر چه بیش‌تر هنر و معماری این دوره تأثیر به‌سزایی داشت.

۴۹- مهم‌ترین بناهایی بودند که در دوره سلجوقیان توسط معماران ایرانی ساخته می شدند را نام ببرید؟

مسجد، مدرسه، کاروانسرا و نیز مقابر از جمله بناهایی بودند که در آن دوره توسط معماران ایرانی ساخته می شدند.

۵۰- ویژگی‌های هنری مسجد جامع اصفهان را بنویسید؟

مسجد جمعه اصفهان که اولین مسجد چهار ایوانی در ایران است، الگویی برای معماران مساجد در ادوار بعدی شد. کاشی‌ها و گچ‌بری‌ها و تزیینات به‌کار رفته در این مسجد نیز به عنوان نمونه‌ای عالی از هنر این دوره محسوب می شوند.

۵۱- فلزکاری در چه دوره‌ای یکی از درخشان‌ترین دوران خود را در تاریخ ایران پشت سر گذاشت؟

در عصر سلجوقی

۵۲- مراکز مهم سفالگری عصر سامانی را نام ببرید و در دوره‌ی سلجوقیان به کجا منتقل شد؟

مراکز مهم سفالگری عصر سامانی از شرق ایران یعنی نیشابور و سمرقند به تدریج به مناطق مرکزی مانند کاشان انتقال یافت.

۵۳- در دوره‌ی سلجوقیان استفاده چیزهایی برای تزیین بناهای مذهبی و غیر مذهبی کاربرد فراوانی یافت؟

استفاده از نقوش انسانی، گیاهی، جانوری و نیز نقوش هندسی برای تزیین بناهای مذهبی و غیر مذهبی کاربرد فراوانی یافت.

درس یازدهم

حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول - تیموری

۱- مغولان چه کسانی بودند؟

مغول‌ها، دسته‌هایی از قبایل زردپوست بودند که در پی اقدامات سیاسی، نظامی و حقوقی چنگیز (تموچین) متحد و قدرتمند شدند.

۲- چرا مغولان برای تأمین معاش خود به جنگ و هجوم به سرزمین‌های دیگر روی آوردند؟

شرایط نامساعد طبیعی پاسخ‌گوی نیازهای اقتصادی آنها نبود.

۳- چرا هجوم مغولان به سرزمین ایران، فاقد ماهیت فکری و فرهنگی بود و نتایج زیان‌باری در پی داشت؟

بیشتر اقوامی که زیر فرمان چنگیز بودند از نظر فرهنگی و تمدنی دارای پیشینه مهمی نبودند و به شهر و شهرنشینی نیز توجهی نداشتند.

۴- مراحل حملات مغول به ایران را بیان نمایید؟

۱- موج اول حمله مغول به ایران شش سال به طول انجامید (۶۱۶ - ۶۲۲ ق)

۲- حدود سی سال بعد، موج دیگری از حملات مغول‌ها به فرماندهی هولاکوخان، نوه چنگیزخان. سراسر ایران را فراگرفت و به تأسیس حکومت ایلخانان انجامید (۶۵۴ ق).

۵- در چه شرایط مغولان به ایران حمله کردند؟

اختلاف سیاسی و درگیری حکومت خوارزمشاهی با خلافت عباسی، از یک سو موجب تفرقه و تضعیف قدرت جهان اسلام شد و از سوی سبب گردید که سلطان محمد خوارزمشاه از تهدیدات قدرت نوظهور مغول‌ها غافل بماند.

۶- بهانه چنگیز خان برای حمله به ایران چه بود؟

چنگیز خان مغول به بهانه کشتار بازرگانان اعزامی خود در شهر مرزی اترار، فرمان هجوم به ایران را صادر کرد.

۷- نتایج حمله مغول به ایران را بنویسید؟

این هجوم با کشتار جمعیت، ویرانی شهرها، اسارت صنعتگران و هنرمندان، مهاجرت مردم، زوال اقتصاد کشاورزی و تعطیلی مراکز علمی و آموزشی در بخش وسیعی از مناطق شمال شرقی ایران همراه بود و باعث نابسامانی آن مناطق تا سال‌ها شد.

۸- ایلخان به معنی چیست و ایلخانان به چه حکومتی گفته می‌شود؟

ایلخان به معنی «خان تابع» است و حکومت ایلخانی یا ایلخانان به حکومتی گفته می‌شود که پس از تسلط مغولان بر ایران به دست هولاکو خان نوه چنگیز خان تشکیل شد.

۹- هلاکو در زمان کدام فرمانروای مغولان و با چه اهدافی به ایران حمله کرد؟

در زمان فرمانروایی برادرش منگوقاآن، به منظور نظم بخشیدن به قلمرو متصرفی مغول و گسترش فتوحات در غرب آسیا، به ایران لشکرکشی کرد (۶۵۰ ق).

۱۰- نتایج حمله هلاکو به ایران را بنویسید؟

هولاکو، نخست قدرت اسماعیلیان را با گشودن قلعه‌های مستحکم آنان از بین برد؛ سپس با تسخیر بغداد و کشتن خلیفه عباسی به حکومت خاندان بنی‌عباس پایان داد (۶۵۶ ق) و حکومت ایلخانان را پایه‌گذاری کرد.

۱۱- مغولان در کدام نبرد در مقابل مملوکان مصر شکست خوردند؟

در عین جالوت از سپاه حکومت مملوکان مصر شکست خوردند.

۱۲- دوره حاکمیت در ایران را نام ببرید؟

دوره حاکمیت آنها را می‌توان به دوره نامسلمانی و دوره مسلمانی تقسیم کرد.

۱۳- ویژگی‌های دوره نامسلمانی ایلخان را توضیح دهید.

در دوره نامسلمانی مغول، بزرگان ایرانی برای مهار خشونت و رفتارهای خودسرانه فاتحان مغول، تلاش‌های بسیاری کردند. دیوان سالاران، فلاسفه، شعرا، فقها و در رأس آنان کسانی چون خواجه نصیرالدین توسی، شمس الدین محمد جوینی و برادرش عطاملک جوینی کوشیدند تا مغول‌ها را با فرهنگ ایرانی و آداب کشورداری آشنا کنند و زمینه مسلمان شدن این قوم غالب را فراهم آورند.

۱۴- ویژگی‌های دوره مسلمانی ایلخانان را توضیح دهید.

هرچند اولین ایلخان مسلمان احمد تکودار بود که بعد از آباقا به حکومت رسید، اما دوره مسلمانی مغول‌ها در ایران از زمان غازان شروع شد. با مسلمان شدن غازان (۶۹۴ ق) اسلام دین رسمی اعلام شد و در پرتو تلاش‌های رشیدالدین فضل‌الله همدانی، وزیر کاردان ایلخانان، اصلاحات گسترده‌ای در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی انجام گرفت. سرزمین ایران که با نابودی خلافت عباسی و تشکیل حکومت ایلخانی به لحاظ جغرافیایی و سیاسی وضعیت منسجم تری یافته بود، در عهد سلطنت غازان به استقلال و اقتدار بیشتری رسید.

الجابیتو جانشین غازان و پسرش ابوسعید نیز مسلمان بودند. مرگ ابوسعید، آخرین ایلخان مغول (۷۳۶ ق)، آغازگر چهار دهه تشقت سیاسی و نابسامانی نسبی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران بود که تا زمان قدرت‌گیری تیمور ادامه یافت.

۱۵- آخرین ایلخان مغولان که بود؟

ابوسعید

۱۶- اوضاع حکومت ایلخانان پس از مرگ ابوسعید را توضیح دهید؟

در این دوره خان زادگانی از خاندان چنگیز بر سر کسب قدرت رقابت و درگیری داشتند و سپس چند خاندان حکومتی در مناطق مختلف ایران به وجود آمدند. حکومت شیعه مذهب سربداران و سلسله‌های آل جلایر و آل مظفر از جمله آنها بودند.

۱۷- اوضاع ماوراءالنهر همزمان با قدرت‌گیری تیمور چگونه بود؟

تقریباً هم‌زمان با زوال حکومت ایلخانان در ایران، حاکمان مغولی ماوراءالنهر نیز رو به ضعف نهادند و رقابت و درگیری شدیدی میان سران و فرماندهان قبایل برای کسب قدرت به وجود آمد.

۱۸- تیمور در چند مرحله یورش ایران را تحت سیطره‌ی خود درآورد؟

تیمور سپس طی سه مرحله یورش که همچون هجوم مغول‌ها، با کشتار فراوان همراه بود، سرتاسر ایران را تحت سیطره خود درآورد.

۱۹- جانشین تیمور که بود؟

پس از مرگ تیمور، شاهرخ، پسر و جانشین او بر سراسر ایران حکومت کرد (ح ۸۰۷ - ۸۵۰ ق).

۲۰- اوضاع ایران پس از مرگ شاهرخ را بنویسید؟

بعد از مرگ شاهرخ، شاهزادگان تیموری که بر مناطق مختلف حکومت می‌کردند، با یکدیگر به رقابت و ستیز برخاستند. در چنین اوضاع و احوالی بود که قبایل ترکمان قراقویونلو نواحی غربی و مرکزی ایران را تصرف کردند و حکومت تیموریان به مناطق شرقی ایران محدود شد.

۲۱- حکومت تیموریان چگونه به پایان رسید؟

حکومت نوادگان تیمور بر ایران، در اوایل قرن دهم هجری با به قدرت رسیدن صفویان در ایران و تسلط ازبکان بر ماوراءالنهر به پایان رسید.

۲۲- کدامیک از نوادگان تیمور در هند به حکومت رسید و نام حکومت وی چه بود؟

مدتی بعد بابر، یکی از شاهزادگان تیموری حکومتی را در هند بنیان گذاشت که به «گورکانیان هند» یا «مغولان کبیر» معروف شده است.

۲۳- در نیمه دوم قرن نهم هجری کدام حکومت‌های ترکمان در غرب ایران تشکیل شد؟

قراقویونلو و آق‌قویونلو

۲۴- چرا با هجوم مغول به ایران، زندگی شهری برای مدتی دچار وقفه و افول شد؟

زیرا، از یک طرف در جریان حملات مغول‌ها شهرهای زیادی به ویژه شهرهای بزرگ و آباد در ماوراءالنهر و خراسان ویران شدند و عده زیادی از ساکنان آنها یا کشته شدند و یا به مناطق دیگری مهاجرت کردند. از طرف دیگر، یاسا به عنوان نظام حقوقی که چنگیزخان تدوین کرده بود، مغول‌ها را از شهر و شهرنشینی برحذر می‌داشت.

۲۵- شهر و شهرنشینی در دوره‌ی ایلخانان را توضیح دهید؟

پس از استقرار حکومت ایلخانی و در پی تلاش‌های دیوانسالاران و فرهیختگان ایرانی برای مهار رفتار نامتمدنانه مغول‌ها، به تدریج شهر و شهرنشینی رونق یافت. این روند پس از مسلمان شدن مغول‌ها و اصلاحاتی که توسط ایلخان‌ها برای بازسازی ویرانی‌ها انجام شد، سرعت بیشتری گرفت و شهرک‌ها و شهرهای جدیدی مانند شهرک رشیدیه و ربع (ایوان، عمارت) رشیدی، شام (شعب) غازان و شهر سلطانی، پایتخت آخرین ایلخانان ساخته شدند. در آن زمان، رشد نسبی تجارت و دیگر فعالیت‌های اقتصادی به احیای شهرنشینی کمک کرد.

۲۶- ویژگی‌های شهر و شهرنشینی در دوره‌ی تیمور را بنویسید.

شهر و شهرنشینی در عصر تیموریان برخلاف اوایل دوره مغول، دچار رکود و زوال نشد. تیمور با وجود یورش‌ها و کشتارهای زیادی که انجام داد، به شهرسازی علاقمند بود. او هنرمندان و صنعتگران شهرهایی را که فتح می‌کرد به سمرقند، پایتخت خود می‌فرستاد تا در آبادانی و زیبایی آن شهر بکوشند.

۲۷- وضعیت شهر و شهرنشینی در زمان جانشینان تیمور را بیان نمایید.

جانشینان تیمور سیاست جنگ و کشورگشایی او را کنار گذاشتند و به عمران و آبادی، علم، فرهنگ و هنر علاقه و توجه زیادی نشان دادند. به همین دلیل در دوره آنان شهر و شهرسازی شکوفا شد و شهرهای هرات، شیراز، مشهد و یزد رشد و رونق چشمگیری یافتند.

۲۸- هجوم مغول از نظر اجتماعی و اقتصادی چه پیامدهایی به دنبال داشت؟

موجب کاهش جمعیت، مهاجرت‌های گسترده، تخریب زیرساخت‌های اقتصادی و فرهنگی و زوال موقعیت اجتماعی ملاکین، عالمان، بازرگانان، دیوان‌سالاران، خاندان‌های بانفوذ و مردم عادی شد. علاوه بر آن، با هجوم مغولان، جمعیت قابل توجهی از اقوام ترک و مغولی به ایران وارد شدند و بافت قومی و جمعیتی جامعه ایرانی را تحت تأثیر قرار دادند.

۲۹- قشربندی اجتماعی ایران در عصر مغول - تیموری را ذکر کنید؟

قشربندی اجتماعی ایران در عصر مغول تیموری نیز مانند گذشته بود. صرف نظر از سه گونه تقریباً متفاوت جامعه عشیرهای، روستایی و شهری که مبتنی بر شیوه معیشت بود، جامعه دوره مغول تیموری به دو دسته کلی فرادست و فرودست تقسیم می‌شد.

۳۰- در ابتدای دوره مغول چه کسانی اشرافیت نظامی را تشکیل می‌دادند؟

در ابتدای دوره مغول، رؤسای قبایل و فرماندهان سپاه، گروه اشرافیت نظامی را تشکیل می‌دادند و از امتیازات و اختیارات فراوانی برخوردار بودند.

۳۱- با تشکیل حکومت ایلخانان بیشتر قشر اجتماعی را چه کسانی تشکیل می‌دادند؟

با تشکیل حکومت ایلخانان، به تدریج بزرگان ایرانی شامل دیوانسالاران، عالمان، اندیشمندان و مشایخ صوفی تحت حمایت ایلخانان موقعیت و نفوذ اجتماعی خود را بازیافتند و تلاش کردند که زیاده خواهی و خودسری اشرافیت مغول را مهار کنند. بازرگانان و اهل صنعت، حرف و هنر نیز مورد احترام قرار گرفتند.

۳۲- نظام حقوقی و قضایی در دوره مغولان را توضیح دهید؟

بنیان قوانین جاری در ایران دوران اسلامی مبتنی بر شریعت اسلام و عرف بود. محاکم سه گانه شرع، مظالم و حِسبه بر اساس قوانین دینی و عرفی قضاوت می‌کردند. مغول‌ها تا پیش از آن که مسلمان شوند، بر پایه مجموعه قوانینی موسوم به «یاسا» عمل می‌کردند و دعاوی حقوقی آنها در دادگاهی موسوم به «یرغو» و زیر نظر «یرغوچی» حل و فصل می‌شد. پس از مسلمان شدن مغول‌ها، یاسا و سنت‌های مغولی تا حد زیادی از رونق افتاد.

۳۳- نظام حقوقی و قضایی در دوره تیموریان را شرح دهید؟

برخی از سنن مغولان تا زمان تیموریان نیز ادامه داشت و به خصوص در امور سیاسی و لشکری به کار گرفته می‌شد. به گونه ای که تیمور نیز با وجود مسلمان بودن به نسب مغولی خود و سنت های مغولی افتخار می‌کرد و خود مجموعه ای قانونی موسوم به «تزوکات» را به وجود آورد. با این حال در سراسر عهد تیموریان قوانین شرعی و عرفی مبنای زندگی اجتماعی و داوری قضایی ایرانیان بود.

۳۴- وضعیت کشاورزی ایران در ابتدای هجوم مغول چگونه بود؟

هجوم مغول و سیل بیابان گردانی که در حین این هجوم یا پس از آن به سوی ایران سرازیر شدند، آسیب جدی به فعالیت‌های کشاورزی و نظام آبیاری وارد آورد. به گونه‌ای که تولید محصولات زراعی و درآمدهای حاصل از کشاورزی با کاهش جدی مواجه شد. مناطق ماوراءالنهر و خراسان که در جریان تهاجم مغولان بیشترین خسارت را تحمل کردند، از جمله حاصل خیز و آبادترین مناطق ایران به شمار می‌رفتند. علاوه بر آن، بیگانگی مغولان با قواعد زندگی یکجانشینی و از جمله امور کشاورزی، نیز در این جهت مؤثر بود.

۳۵- غازان خان در زمینه اصلاح کشاورزی چه اقداماتی انجام داد؟

اصلاح روش‌ها و قوانین مالیاتی، بازسازی قنات‌ها و شبکه‌های آبیاری و اصلاح نظام زمین‌داری به منظور پیشرفت و رونق فعالیت‌های بخش کشاورزی انجام گرفت.

۳۶- وضعیت اقتصاد شهری و تجارت در دوره مغول - تیموری را توضیح دهید؟

برخلاف اقتصاد کشاورزی، اقتصاد شهری و تجاری در عصر مغول و تیموری وضعیت به مراتب بهتری داشت. کشورگشایی های چنگیز و تیمور موجب شد که سرزمین های وسیعی در قاره پهناور آسیا به لحاظ سیاسی یکپارچه و متحد شوند و زمینه توسعه تجارت بین المللی فراهم آمد. در سراسر عهد مغول تیموری کاروان های تجاری در مسیرهای زمینی و دریایی در حال تردد بودند. در آن دوره جاده ابریشم و راه های دریایی که از بنادر و جزایر ایرانی در خلیج فارس و دریای مکران (عمان) به هند و چین می‌رفت پررونق بود و در مقایسه با مردم غیر شهری، بازاریان و صنعتگران از زندگی بهتری برخوردار بودند.

درس دوازدهم

فرهنگ و هنر در عصر مغول - تیموری

۱- مغولان پیش از حمله به ایران پیرو چه آیینی بودند؟ ویژگی مهم آن چه بود؟

مغولان در آغاز پیرو آیینی ساده موسوم به شمنی بودند که زیر نظر روحانیانی با عنوان شَمَن اداره می شد. پیروان این آیین، مجموعه‌ای از مظاهر طبیعی را ستایش می کردند و هر چند به خدای بزرگ اعتقاد داشتند، اما خداپرستی آنان ناقص بود.

۲- روابط اقوام مغول با پیروان ادیان دیگر چگونه بود؟

اقوام مغول به اقتضای زندگی در صحرا نسبت به مسائل دینی چندان تعصبی نداشتند و با پیروان دین‌های دیگر با ملایمت برخورد می کردند. این مدارای اعتقادی (تسامح و تساهل)، هر چند از روی آگاهی نبود و بیشتر متأثر از شرایط زندگی آنها بود، اما در پذیرش دین‌های مختلف از سوی فرمانروایان و بزرگان مغولی تأثیر بسزایی داشت. تسامح و تساهل دینی مغولان باعث شد که پیروان دین‌های گوناگون در میان آنان به تبلیغ دین خود بپردازند. بزرگان ایرانی، شامل دیوانسالاران، عالمان و مشایخ صوفی به خوبی از این موقعیت برای مسلمان کردن ایلخانان و امیران مغول بهره بردند.

۳- وضعیت پیروان مذاهب و فرق اسلامی پس از حمله مغول به ایران را بیان نمایید؟

در دوران پس از هجوم مغول به ایران، پیروان مذاهب و فرق اسلامی به خصوص اهل تسنن، شیعیان و صوفیان، اختلاف و رقابت گذشته خود را کنار گذاشتند و متحد و یکدل برای مسلمان شدن مغول‌ها تلاش کردند.

۴- چرا اسلام آوردن مغولان، یکی از رویدادهای مهم دوره ایلخانان بود؟

زیرا - در نتیجه هم‌نوایی دین و دولت و برتری شریعت اسلامی بر یاسای چنگیزی، حکومت ایلخانی ماهیت ایرانی اسلامی یافت. - موجب شد که مردم نسبت به آن احساس بیگانی کمتری بکنند.

- همچنین با با مسلمان شدن مغول‌ها، نفوذ و قدرت ایرانیان در دربار ایلخانان و اداره حکومت بیش از پیش افزایش یافت.

- زمینه برای بازسازی ایران و انجام اصلاحاتی در امور سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراهم آمد.

۵- تشیع در دوره ایلخانان با تلاش چه شخصی گسترش یافت و پیامدی داشت؟

در دوره ایلخانان به ویژه به دنبال کوشش‌های علمی و فرهنگی خواجه نصیرالدین توسی، تشیع در ایران گسترش یافت. در آن زمان، نفوذ مذهب شیعه به حدی رسید که ایلخان ألبایتو، پسر و جانشین غازان به آن مذهب گروید.

۶- ویژگی‌های دین عصر تیموری را بنویسید؟

تیمور و جانشینان او در مسلمانی ثابت قدم بودند و اصحاب دین را مورد احترام قرار می دادند. در عصر تیموری، مدارس، مساجد و خانقاه‌های بسیاری ساخته شد. سلاطین تیموری پیرو مذهب تسنن بودند. در دوران حکومت آنان همچون عصر ایلخانان، شیعیان و صوفیان با محدودیت‌های و سختگیری خاصی مواجه نبودند و آزادانه فعالیت می کردند. اتحاد و زندگی مسالمت آمیز پیروان مذاهب و فرق اسلامی و معتقدان به دین‌های دیگر، از ویژگی‌های شاخص عصر مغول - تیموری بود.

۷- چه عواملی نقش مؤثری در روی آوردن مردم به تصوف و رفتن به درون خانقاه‌ها داشت؟

هجوم ویرانگر و وحشت‌انگیز مغول به ایران و نگرانی و ناامیدی که در جامعه ایجاد کرد،

۸- در عصر ایلخانان و تیموریان طریقت‌های صوفیانه ظهور کردند و یا فعالیت خود را گسترش بخشیدند؟

در عصر ایلخانان و تیموریان طریقت‌های صوفیانه بزرگی همچون حروفیه، نوربخشیه، نقش بندیه، مشعشیه، نعمت‌اللهیه، صفویه و... ظهور کردند و یا فعالیت خود را گسترش بخشیدند.

۹- چه عاملی موجب افزایش نفوذ و موقعیت اجتماعی رهبران و مشایخ آن طریقت‌ها شد؟

کثرت پیروان و مریدان طریقت‌های صوفیانه، موجب افزایش نفوذ و موقعیت اجتماعی رهبران و مشایخ آن طریقت‌ها شد. فرمانروایان و مقام‌های سیاسی و نظامی نیز مشایخ صوفی را مورد تکریم و احترام قرار می دادند. علاوه بر آن، اموال و املاک فراوانی که نذر و وقف خانقاه‌ها شد، تمکن مالی و قدرت اقتصادی مناسبی برای رهبران طریقت‌های صوفی پدید آورد.

۱۰- در کدام قرن به تدریج تغییر و تحول چشمگیری در فعالیت طریقت‌های صوفی به وجود آمد؟

در قرن نهم هجری

۱۱- چرا در قرن نهم هجری به تدریج تغییر و تحول چشمگیری در فعالیت طریقت‌های صوفی به وجود آمد؟

از یک سو صوفیان به تشیع گرایش بیشتری نشان دادند و بیش از گذشته به امامان شیعه توسل جستند و نسبت به آنان اظهار ارادت فراوان کردند، از طرف دیگر به تدریج برخی از طریقت ها مانند طریقت صفویه وارد سیاست شدند و برای به دست گرفتن قدرت با فرمانروایان و پادشاهان به رقابت برخاستند.

۱۲- چه عاملی زمینه مناسبی برای شکوفایی هنر در دوران ایلخانان و تیموریان فراهم کرد؟

تجارب و سنت‌های هنری و هنرمندان سرزمین‌های فتح شده با یکدیگر پیوند خوردند.

۱۳- چه عاملی تأثیر ژرفی بر رونق فرهنگ و هنر در این دوران نهاد؟

پیدایش مراکز بزرگ فرهنگی و هنری در شهرهای مختلف به خصوص مراغه، تبریز، شیراز، هرات و سمرقند و تأسیس کتابخانه‌های عظیم در این شهرها، تأثیر ژرفی بر رونق فرهنگ و هنر در این دوران نهاد.

۱۴- ویژگی‌های هنر نگارگری و نقاشی در عصر ایلخانی را بنویسید؟

در عصر ایلخانان، هنر نگارگری که تلفیقی از سنت‌های نقاشی ایرانی و چینی بود، بیشتر در کتاب آرایی و مصور ساختن کتاب‌های تاریخی و متون ادبی و نیز کتاب‌های پزشکی، جانورشناسی و نجوم جلوه‌گر شد. ایلخانان مغول از مشوقان پدید آوردن شاهنامه‌های مصور به شمار می‌روند. نمونه باقی‌مانده آن، شاهنامه مشهور به «دموت» است.

۱۵- هنر نگارگری در زمان جانشینان تیمور چه شرایطی داشت؟

هنر نگارگری در روزگار جانشینان تیمور چون شاهرخ و نوادگانش از جمله بایسنقر میرزا، در سراسر ایران به ویژه خراسان گسترشی شگفت‌انگیز یافت. در این دوره، مصور کردن کتاب‌های گوناگون از نجوم گرفته تا شاهنامه و دیوان‌های شعر از نظر کمی و کیفی افزایش پیدا کرد و کتاب‌هایی با قطع بزرگ پدید آمد. کیفیت خوب و فراوانی کاغذ و مواد نگارگری از قبیل رنگ و طلای ناب در پدید آمدن کتاب‌های مصور به هنرمندان کمک کرد.

۱۶- فاخرترین نمونه شاهنامه مصور شده در عصر تیموری چیست؟

فاخرترین نمونه شاهنامه مصور شده در عصر تیموری، شاهنامه بایسنقری است که به دستور شاهزاده بایسنقر، پسر شاهرخ که امیری هنرمند و هنرپرور بود، خوشنویسی و مصور شد.

۱۷- چرا شهر هرات در زمان شاهرخ تیموری و جانشینانش به یکی از کانون‌های بزرگ علمی و فرهنگی جهان اسلام تبدیل شد؟
به خاطر داشتن ثروت هنگفت، کتابخانه‌های بزرگ و هنرمندان نامور، به یکی از کانون‌های بزرگ علمی و فرهنگی جهان اسلام تبدیل شد. علاوه بر سلاطین و شاهزادگان تیموری که به هنر و هنرمندان توجه زیادی داشتند، برخی از وزیران آنان از جمله امیرعلیشیر نوایی، شاعر و وزیر سلطان حسین میرزا بایقرا نیز پشتیبان و مشوق جدی هنرمندان بودند.

۱۸- نامورترین نقاش عصر تیموری که بود؟

نامورترین نقاشان عصر تیموری کمال‌الدین بهزاد بود که آثار و مکتب نگارگری او سرآغاز دگرگونی عظیمی در نقاشی به شمار می‌آید.

۱۹- چه عاملی فعالیت‌های هنری و معماری را متوقف و یا کند کرد؟

هجوم ویرانگر چنگیزخان مغول به ایران که با ویرانی شهرها و نابودی بسیاری از آثار فرهنگی و هنری همراه بود، برای مدتی فعالیت‌های هنری و معماری را متوقف و یا کند کرد.

۲۰- معماری ایرانی در دوره کدام فرمانروای تیموری به عظمت و شکوفایی کم‌نظیری دست یافت؟

در دوره جانشینان تیمور به ویژه در عصر شاهرخ و همسرش گوهرشاد بیگم به عظمت و شکوفایی کم‌نظیری دست یافت.

۲۱- سرشناس‌ترین معماران دوره تیموری را نام ببرید؟

سرشناس‌ترین معماران این دوره، قوام‌الدین و غیاث‌الدین شیرازی و محمدبن محمود اصفهانی بودند که استادانی بی‌همتا در فنون معماری به شمار می‌روند.

۲۲- چه عاملی باعث پیشرفت فنون و شیوه‌های معماری در عصر ایلخانان و تیموریان شد؟

فنون و شیوه‌های معماری در عصر ایلخانان و تیموریان با توسعه دانش و خلاقیت معماران زبردست ایرانی پیشرفت چشمگیری کرد.

۲۳- ویژگی مهم معماری در عصر ایلخانان و تیموریان را ذکر کنید؟

ویژگی مهم معماری این دوره، ایجاد بناهای عظیم، ساختن گنبدها، طاق‌ها، ایوان‌ها و مناره‌های بلند و تزئین ساختمان‌ها با گچ‌بری و کاشی‌کاری به شیوه‌های گوناگون بود. در این دوره همچنین از ترکیب آجر و کاشی نیز برای تزئین و زیباسازی بناها استفاده می‌شد.

۲۴- چه عاملی در دوره ی مغولان برای مدتی سرزمین ما را با رکود علمی و ادبی مواجه کرد؟

آثار و نتایج هجوم مغولان همچون قتل و مهاجرت اندیشمندان و عالمان، تخریب و تعطیلی مدارس، کتابخانه ها و مساجد، برای مدتی سرزمین ما را با رکود علمی و ادبی مواجه کرد.

۲۵- چه شرایطی زمینه را برای احیای فعالیت‌های علمی و آموزش در ایران فراهم کرد؟

به دنبال تشکیل حکومت ایلخانان و گرایش مغولان به اسلام و نیز با افزایش قدرت سیاسی وزیران ایرانی، به تدریج شرایط برای احیای فعالیت‌های علمی و آموزش در ایران فراهم آمد.

۲۶- در دوره فرمانروایی ایلخانان زبان فارسی در چه زمینه‌ای رو به رشد گذاشت؟

در دوره فرمانروایی ایلخانان زبان فارسی در قلمرو نظم و نثر رو به رشد گذاشت و به احیاء و تقویت هویت ایرانی کمک کرد.

۲۷- در دوره فرمانروایی ایلخانان چه نوع شعری متداول شد؟

در این دوره شعر حماسی و شاهنامه سرایی متداول بود.

۲۸- کدام امیران تیموری به زبان و ادب فارسی توجه جدی داشتند؟

شاهرخ، سلطان حسین بایقرا و امیر علیشیر نوایی وزیر شاعر او به زبان و ادب فارسی توجه جدی داشتند.

۲۹- در عصر ایلخانان و تیموریان چه عاملی تأثیر بسزایی بر رشد و شکوفایی تاریخ‌نگاری در آن عصر نهاد؟

علاقمندی ایلخانان و فرمانروایان تیموری به جاودانه ساختن کشورگشایی و موفقیت‌های سیاسی و نظامی خود و خودآگاهی رجال ایرانی تأثیر بسزایی بر رشد و شکوفایی تاریخ‌نگاری در آن عصر نهاد.

۳۰- آثار تاریخی مهم عصر ایلخانان و تیموریان را ذکر کنید؟

از آثار تاریخی مهم این روزگار می‌توان تاریخ جهانگشای جوینی، نوشته عطاملک جوینی (تألیف: ۶۵۸ ق)، جامع‌التواریخ، اثر خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی (۶۴۵ ۷۱۷ ق)، تاریخ‌گزیده، تألیف حمدالله مستوفی (تألیف: ۷۳۰ ق) را نام برد.

۳۱- کدام دانشمند ایرانی نقش مهمی در پیشرفت علم در دوره‌ی ایلخانان داشت؟ توضیح دهید.

نقش خواجه نصیرالدین توسی در این عرصه بسیار مهم بود. وی بسیاری از دانشمندان متواری در برابر هجوم مغول را به ایران برگرداند و با تجمع ایشان در مرکز علمی رصدخانه مراغه زمینه فعالیت‌های علمی آنها را هموار کرد.

۳۲- در زمان جانشینان تیمور مراکز علمی و کتابخانه‌های کدام شهرها فعال بودند؟

مراکز علمی و کتابخانه‌های شهرهای هرات و سمرقند در زمان جانشینان تیمور بسیار فعال بودند.

درس سیزدهم

تحولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفوی

۱- مهم‌ترین پیامد اجتماعی و مذهبی هجوم مغول به ایران را بنویسید.

هجوم مغول به ایران، علاوه بر آثار و نتایج سیاسی، پیامدهای اجتماعی و مذهبی مختلفی نیز داشت، که مهم‌ترین آن گسترش تصوف و تشیع و پیوند روزافزون آنها با یکدیگر بود.

۲- در کدام دوره فعالیت طریقت‌های صوفیانه در ایران به طور چشمگیری افزایش یافت؟

در دوران مغولان و تیموریان فعالیت طریقت‌های صوفیانه در ایران به طور چشمگیری افزایش یافت و گرایش مردم به مشایخ و رهبران طریقت‌های صوفی بیشتر شد.

۳- طریقت صفویه در کدام دوره شکل گرفت؟ بنیانگذار و رهبر معنوی این طریقت که بود؟

دوره‌ی ایلخانان - شیخ صفی‌الدین اردبیلی (۶۵۰ ۷۳۰ ق)، شاگرد و مرید شیخ زاهد گیلانی

۴- طریقت صفویان در قرن نهم هجری چه تغییری یافت؟

طریقت صفویان در قرن نهم هجری تحت تأثیر شرایط فکری و فرهنگی جامعه ایران نخست به مذهب تشیع گرایش یافت و سپس به جنبشی سیاسی و مذهبی تبدیل شد.

۵- چگونگی تأسیس سلسله صفویه را توضیح دهید؟

در آغاز سده دهم هجری اوضاع سیاسی میهن ما دچار آشفتگی و تفرقه زیاد شده بود. سلسله آق قویونلو که بر قسمت هایی از غرب و جنوب ایران حکومت می کرد به نهایت ضعف و انحطاط رسیده بود. در چنین شرایطی اسماعیل پسر شیخ حیدر با سپاهی متشکل از ایلات و طوایف مختلف قزلباش، آق قویونلوها را شکست داد و پس از تصرف تبریز، در آن شهر به عنوان پادشاه ایران تاج گذاری کرد (۹۰۷ ق).

۶- اولین اقدام شاه اسماعیل چه بود؟

مهم ترین اقدام شاه اسماعیل صفوی، پس از نشستن بر تخت شاهی، رسمی کردن مذهب شیعه دوازده امامی بود.

۷- پیامدهای رسمی کرن تشیع توسط شاه اسماعیل را بنویسید.

این اقدام دو پیامد مهم داشت. نخست اینکه بسیاری از شیعیان در خدمت دولت نوپای صفویه قرار گرفتند و در سایه این دولت متشکل، منسجم و متحد شدند. دوم آنکه این اقدام سبب تمایز آشکار ایران از همسایگان مسلمان خود به ویژه امپراتوری عثمانی در غرب و ازبکان و گورکانیان هند در شرق شد.

۸- لشکرکشی های دوران شاه اسماعیل را ذکر کنید؟

شاه اسماعیل طی لشکرکشی و جنگ های مختلف مدعیان داخلی، به ویژه حکام محلی را از میان برداشت و موجبات وحدت سیاسی و جغرافیایی ایران را فراهم آورد. او سپس به مقابله با دشمنان خارجی شتافت. ابتدا ازبکان را که به خراسان یورش آورده و مشغول قتل و غارت مردم آن جا بودند، شکست داد و سرکرده آنان شیبک خان را کشت (۹۱۶ ق). به دنبال این پیروزی، بخش وسیعی از سرزمین های شرق ایران تا رود جیحون (آمویه) تحت حاکمیت صفویان درآمد. شاه اسماعیل و سپاهیان در گام بعدی مهاباد نبرد با سلطان سلیم، پادشاه عثمانی شدند که با لشکری پرشمار به سوی ایران در حرکت بود.

۹- بهانه و علت اصلی لشکرکشی سلطان سلیم به ایران چه بود؟

اگرچه سلطان سلیم فعالیت مریدان طریقت صفوی را در قلمرو خود بهانه چنین لشکرکشی گسترده ای قرار داد، اما علت واقعی آن، نگرانی و ترس بود که او از ایجاد حکومت قدرتمند صفوی در دل داشت.

۱۰- علت و نتیجه شکست شاه اسماعیل در جنگ چالدران را بنویسید؟

در جنگ شدیدی که میان دو سپاه در دشت چالدران درگرفت، سپاهیان شاه اسماعیل با وجود شجاعت و رشادتی که از خود نشان دادند، در برابر آتش توپخانه و دیگر جنگ افزارهای آتشین دشمن کاری از پیش نبردند و شکست خوردند (۹۲۰ ق) و تبریز، پایتخت صفویان برای مدتی به اشغال عثمانی ها درآمد.

۱۱- اوضاع دوران حکومت شاه تهماسب صفوی چگونه بود؟

پس از مرگ شاه اسماعیل اول، پسرش تهماسب در ده سالگی به تخت شاهی نشست. در سال های آغازین پادشاهی او، اوضاع حکومت صفوی بسیار آشفته و نابسامان بود؛ از یک سو، سران ایلات قزلباش به خودسری و نافرمانی پرداختند و با یکدیگر به نزاع برخاستند و از سوی دیگر، ازبکان از شرق و عثمانی ها از غرب به مرزهای ایران هجوم آوردند.

۱۲- اقدامات شاه تهماسب در دوران حکومت را بنویسید؟

شاه تهماسب به تدریج زمام امور را به دست گرفت و به سرکشی سران قزلباش پایان داد. او سپس ازبکان را شکست داد و آنان را از خراسان عقب راند. وی همچنین با اتخاذ تدابیر مناسب، تهاجم پیاپی ارتش عثمانی را به خاک ایران دفع کرد. بدین گونه شاه تهماسب در طول دوران ۵۴ ساله پادشاهی خود، با اتخاذ تدابیر و سیاست های مناسب داخلی و خارجی، توانست پایه های حکومت صفوی را تثبیت و تحکیم نماید.

۱۳- اوضاع ایران پس از مرگ شاه تهماسب تا پادشاهی شاه عباس اول را توضیح دهید؟

پس از مرگ شاه تهماسب، در دوران کوتاه پادشاهی شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدا بنده، دوباره حکومت صفوی دچار هرج و مرج بی ثباتی سیاسی شد. از این رو، هنگامی که شاهزاده جوانی از خاندان صفوی به نام عباس اول به پادشاهی رسید (۹۹۶ ق)، اوضاع داخلی و خارجی کشور نابسامان بود. از یک سو، سران قزلباش به جان هم افتاده و شاه را بازیچه اهداف و اغراض طایفه و ایل خود قرار داده بودند و از سوی دیگر در غرب، ارتش عثمانی مناطق وسیعی از خاک ایران را اشغال کرده بود و در شرق نیز ولایت خراسان هدف تهاجم و تخریب شدید ازبکان قرار داشت.

۱۴- اقدامات و اصلاحات شاه عباس اول را ذکر کنید؟

۱- ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور؛

۲- نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه؛

۳- توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛

۴- دفع حملات دشمنان خارجی و بیرون راندن نیروهای بیگانه از خاک ایران؛

۱۵- اقدام مهم شاه عباس برای ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور چه بود؟

او برای تحقق این هدف امرای سرکش و طغیانگر قزلباش را سرکوب کرد و قدرت سیاسی و نظامی آنان را به طور چشمگیری کاهش داد.

۱۶- اقدامات شاه عباس در زمینه نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه را توضیح دهید؟

شاه عباس اول به منظور تقویت قدرت سیاسی و نظامی دولت مرکزی و کاهش توان سیاسی و نظامی امیران و ایلات قزلباش، اقدام به ایجاد سپاهی دائمی و حرفه ای کرد که کاملاً مطیع و وفادار به شخص او بود.

۱۷- ویژگی های سپاه دائمی و حرفه ای که شاه عباس تشکیل داد را بنویسید؟

بیشتر افراد این سپاه از میان جوانان گرجی، ارمنی و چرکسی تازه مسلمان برگزیده شدند. دسته های تفنگچی و توپخانه نیز به سپاه جدید افزوده شد. افرادی از میان جنگاوران این سپاه برکشیده شدند و به فرماندهی کل یا واحدهای مختلف آن رسیدند. از جمله آنان الله وردی خان گرجی بود که به بالاترین مقامات نظامی و سیاسی دست یافت.

۱۸- شاه عباس برای پرداخت حقوق و تأمین تدارکات و تجهیزات سپاه جدید چه اقدامی انجام داد؟

زمین های فراوانی را به املاک خاصه پادشاهی تبدیل کرد.

۱۹- اقدامات شاه عباس به منظور بهبود وضع مردم و رفاه و آسایش عمومی را ذکر کنید؟

انجام کارهای عمرانی بزرگ مانند ایجاد کارگاه های بافندگی، جاده سازی و ساخت بناهای مختلف از قبیل پل ها، مسجدها، کاروانسراها، مدرسه ها، سدها، قنات ها و ... گسترش مناسبات اقتصادی با کشورهای اروپایی و همسایگان و توسعه تجارت خارجی از جمله این اقدامات بودند.

۲۰- چرا شاه عباس پایتخت را از قزوین به انتقال داد و برای پیشرفت شهر چه اقدامی انجام داد؟

او همچنین به دلایل سیاسی، نظامی و اقتصادی پایتخت را از قزوین به اصفهان منتقل کرد و با استفاده اصول مهندسی و شهرسازی، این شهر را به یکی از زیباترین و آبادترین شهرهای جهان تبدیل کرد. افزون بر این، شاه عباس گروهی از ارامنه را در اصفهان مستقر کرد و ضمن حمایت از آنان از دانش ها و تجارب فنی، اقتصادی و تجاری آنها به نفع کشور بهره برد.

۲۱- شاه عباس برای مقابله با بیگانگان در کشور چه اقداماتی انجام داد؟

او به خوبی تشخیص داده بود که درگیری همزمان با مهاجمان ازبک در شرق و ارتش قدرتمند عثمانی در غرب، احتمال موفقیت را کاهش می دهد. به همین دلیل با عثمانی صلح کرد و به خراسان لشکر کشید و با وارد آوردن ضربه ای سنگین بر ازبکان، آنان را عقب راند. وی، سپس برق آسا سپاه صفوی را به آذربایجان برد و با حمله ای غافل گیرانه، نیروهای عثمانی را شکست داد و مناطق اشغالی شمال غرب ایران را آزاد کرد و علاوه بر آن، عراق و عتبات عالیات را به قلمرو صفوی افزود.

یکی دیگر از موفقیت های نظامی صفویان در عصر شاه عباس اول، بیرون راندن پرتغالی ها از خلیج فارس بود. ایران در آن زمان فاقد نیروی دریایی بود، اما سپاه صفوی با کمک کشتی های انگلیسی توانست سواحل و جزایر ایرانی خلیج فارس را که بیش از یک قرن در اشغال پرتغالی ها بود، آزاد کند.

۲۲- چرا مورخان عصر شاه عباس را عصر اقتدار و شکوفایی سلسله صفوی قلمداد کرده اند؟

او طی ۴۲ سال زمام داری، با اقدامات خردمندانه و بهره گیری از مشاوران آگاه، ایران را به یکی از کانون های بزرگ سیاسی و اقتصادی جهان آن روز تبدیل کرد. به همین روی بسیاری از محققان و مورخان عصر شاه عباس را عصر اقتدار و شکوفایی سلسله صفوی قلمداد کرده اند.

۲۳- جانشینان شاه عباس را به ترتیب نام ببرید؟

۱- شاه صفی

۲- شاه عباس دوم

۳- شاه سلیمان

۴- شاه سلطان حسین

۲۴- اوضاع ایران در دوران حکومت شاه صفی را بنویسید؟

شاه صفی، نوه و جانشین شاه عباس اول، از تعادل روحی و سلامت عقل بهره کافی نداشت. او دستور به قتل سردار باکفایتی مانند امام‌قلی‌خان، حاکم فارس داد. در زمان همین شاه بود که قندهار توسط گورکانیان هند از ایران جدا شد.

۲۵- اوضاع ایران در دوران حکومت شاه عباس دوم را بنویسید؟

شاه عباس دوم، پسر و جانشین شاه صفی، اگرچه نسبت به پدر شجاعت و لیاقت بیشتری داشت و قندهار را پس گرفت، اما نتوانست روند ضعف و انحطاط حکومت صفویان را متوقف سازد.

۲۶- اوضاع ایران در دوران حکومت شاه سلیمان را بنویسید؟

با به تخت نشستن شاه سلیمان، روند انحطاط و زوال صفویان شدت گرفت. این پادشاه با امور و اصول کشورداری بیگانه بود و در زمان او اعضای حرمسرا نفوذ زیادی داشتند و در اداره امور حکومت دخالت می کردند. در نتیجه نفوذ و دخالت حرمسرا بود که شاهزاده بی‌کفایت و بی‌لیاقتی همچون حسین‌میرزا به عنوان جانشین شاه سلیمان انتخاب شد.

۲۷- اوضاع ایران در دوران حکومت شاه سلطان حسین را بنویسید؟

در دوران شاه سلطان حسین، حکومت صفوی به نهایت ضعف و انحطاط رسید. او شاهی ضعیف و بی‌اراده بود و نسبت به امور مملکت توجه لازم را نداشت و به شدت تحت نفوذ درباریان و مشاوران خرافه پرست و نالایق قرار داشت. از این‌رو، در زمان زمام‌داری او اختلاف و درگیری میان مقام‌های کشوری (اهل قلم) و لشکری (اهل شمشیر) افزایش یافت و اداره امور حکومت با بی‌نظمی و اخلال مواجه شد. کشاورزی، صنعت و تجارت دچار رکود و سستی شد. تعصبات مذهبی و فشار بر اقلیت‌های دینی افزایش یافت و اسباب نارضایتی گروه‌هایی از مردم ایران را فراهم آورد.

۲۸- چگونگی سقوط دولت صفویه را توضیح دهید؟

در چنین شرایطی بود که طایفه‌ای از افغان‌های شهر قندهار سر به شورش برداشتند. شورشیان با آگاهی از وضعیت آشفته و نابسامان حکومت صفوی به سوی اصفهان، پایتخت صفویان به حرکت درآمدند و پس مدتی محاصره شهر، شاه سلطان حسین را وادار کردند که تاج از سر خود بردارد و بر سر محمود سردسته شورشیان بگذارد.

۲۹- در چنین شرایطی بود که طایفه‌ای از افغان‌های شهر قندهار سر به شورش برداشتند. شورشیان با آگاهی از وضعیت آشفته و نابسامان حکومت صفوی به سوی اصفهان، حرکت کردند و با تسخیر پایتخت صفویان، به حیات آن حکومت پایان دادند.

۳۰- چرا شورش افغان‌ها و تسخیر اصفهان یک تهاجم خارجی محسوب نمی‌شود؟
زیرا قندهار بخشی از قلمرو صفوی به شمار می‌رفت.

۳۱- ارکان مهم فعالیت‌های اقتصادی در عصر صفویه را نام ببرید؟

کشاورزی و دامداری

۳۲- در دوره صفویه چه عاملی موجب رونق اقتصادی در شهرها و روستاهای ایران شده بود؟

ثبات و امنیت سیاسی و اجتماعی

۳۳- در دوره صفویه زمین‌ها به چند دسته تقسیم می‌شدند، نام برده توضیح دهید؟

۱- اراضی ممالک: این دسته از اراضی کشور در اختیار و تملک فرماندهان ایالت‌ها بود و آنها این زمین‌ها را میان زیردستان خود تقسیم می‌کردند.

۲- اراضی خاصه یا خالصه: این زمینها متعلق به شخص شاه بود و به ویژه از زمان شاه عباس درآمد آن برای اداره ارتش هزینه می‌شد.

۳- اراضی وقف: این اراضی توسط مردم یا شاه وقف می‌شد. گاهی مردم برای جلوگیری از دست‌اندازی حکام زمین‌های خود را وقف می‌کردند.

۴- املاک خصوصی: این زمینها بسیار ناچیز بود و همواره در معرض مصادره قرار داشت.

۳۴- در دوره صفویه مالیاتی که چوپانان می‌پرداختند چه نام داشت؟

دامداران مبالغی مالیات تحت عنوان چوپان بیگی می‌پرداختند.

۳۵- در دوره صفویه قلب اقتصاد شهری چه بود؟

قلب اقتصاد شهری، بازار بود.

۳۶- ویژگی‌های بازارها در عصر صفوی را بنویسید.

در هر بازاری راسته‌هایی وجود داشت که در هر راسته یک صنف فعالیت می‌کرد مثل راسته زرگرها، تفنگ‌سازها، آهنگران، کلاه‌دوزان و ... بازارهای اصفهان و کرمان از جمله شکوهمندترین بازارهای ایران بودند.

۳۷- انواع سکه‌هایی که مردم در دوره صفویه به طور عام استفاده می‌کردند را نام ببرید؟

عباسی، محمودی، شاهی، بیستی و سکه‌های مسی به نام غازبکه.

۳۸- چرا تأسیس حکومت صفوی از منظر روابط خارجی نقطه عطفی در تاریخ ایران اسلامی به شمار می‌آید؟

زیرا قبل از آن هرگز ایران شاهد چنین دیپلماسی فعالی در عرصه بین‌الملل نبود.

۳۹- تاریخ روابط خارجی ایران عصر صفوی را در چند بخش می‌توان مورد بررسی قرار داد؟

الف) روابط با همسایگان

۱- عثمانی

۲- ازبکان

۳- تیموریان (گورکانیان) هند

ب) روابط با اروپا

۴۰- چرا عثمانی با صفویان به دشمنی و ستیز برخاستند؟

هنگامی که حکومت صفوی در ایران روی کار آمد، قدرت امپراتوری عثمانی در حال اوج گرفتن بود. سلاطین عثمانی که خود را خلیفه و فرمانروای تمامی مسلمانان قلمداد می‌کردند، در پی تسلط کامل بر جهان اسلام بودند. همچنین در آن زمان، ارتش عثمانی با سرعت در خاک اروپا پیش می‌رفت.

عثمانی‌ها، شکل‌گیری حکومت قدرتمند صفوی در ایران را تهدید و مانع جدی برای توسعه‌طلبی سیاسی و نظامی خود تلقی می‌کردند و با آن به دشمنی و ستیز برخاستند.

۴۱- اقدامات سلطان سلیم عثمانی در حمله به ایران چه بود؟

این سپاه علاوه بر قتل عام شیعیان و مریدان طریقت صفوی در آسیای صغیر، در چالدران ایرانیان را شکست داد.

۴۲- چرا برخی از فرمانروایان عثمانی به ناچار دست از جنگ با ایران برداشتند؟

دیگر سلاطین عثمانی نیز بارها به ایران لشکرکشی کردند، اما صفویان با درک شرایط، به شیوه‌های مختلف در برابر دشمن ایستادگی کردند. در نتیجه چنین مقاومتی بود که برخی از فرمانروایان عثمانی به ناچار دست از جنگ با ایران برداشتند و عهدنامه‌های صلحی میان دو کشور بسته شد.

۴۳- ازبکان چه کسانی بودند؟

ازبکان از اعقاب جوجی پسر چنگیز خان مغول بودند. آنان با شکست تیموریان، شهرها و روستاهای آباد و ثروتمند ماوراءالنهر را تصرف کردند.

۴۴- کدام‌یک از حاکمان ازبک به ایران حمله کرد و نتیجه چه شد؟

مقارن روی کار آمدن صفویان در ایران، شیبک خان ازبک (۸۵۵ - ۹۱۶ ق) در خراسان به تاخت و تاز و قتل و غارت مشغول بود. شاه اسماعیل در نبرد مرو او را مغلوب کرد و کشت و ضربه‌ای قاطع بر ازبکان وارد ساخت (۹۱۶ ق).

۴۵- ازبکان با کدام دولت برای حمله به ایران هماهنگ عمل می‌کردند؟

حاکمان ازبک همواره روابط دوستانه و گرمی با حکومت عثمانی داشتند و در حمله به قلمرو صفوی به صورت هماهنگ عمل می‌کردند.

۴۶- همزمان با قدرت‌گیری دولت صفوی در ایران، چه کسانی در هندوستان قدرت را به دست گرفتند؟

همزمان با قدرت‌گیری دولت صفوی در ایران، جانشینان تیمور گورکانی در هندوستان قدرت را به دست گرفتند.

۴۷- روابط تیموریان (گورکانیان) هند و دولت صفویه را توضیح دهید؟

با وجود این که دو دولت بر سر مسئله قندهار با یکدیگر اختلاف داشتند و این شهر چند بار میان دو طرف دست به دست شد، اما در مجموع روابط آنها دوستانه و حسنه بود. در آن دوره مناسبات سیاسی، فرهنگی و تجاری عمیقی میان دو کشور برقرار شد.

۴۸- در عصر صفوی چه عاملی باعث شد که فرهنگ، هنر و ادب فارسی در هند شکوفا شود؟

در عصر صفوی با مهاجرت گسترده شاعران، نویسندگان، دانشمندان، معماران و هنرمندان ایرانی به هندوستان، فرهنگ، هنر و ادب فارسی در آن دیار شکوفا شد.

۴۹- تاج محل توسط چه کسانی طراحی شد؟

تاج محل، یکی از پرآوازه‌ترین بناهای تاریخی توسط معماران ایرانی در این دوره طراحی و ساخته شد.

۵۰- چه عواملی نقش بسزایی در توسعه روابط صفویان با اروپاییان داشت؟

نخست، تهاجم گسترده ارتش عثمانی به خاک اروپا، کشورهای اروپایی را تشویق کرد که در پی دوستی و اتحاد با رقبایان و دشمنان عثمانی باشند.

دومین عامل در گسترش روابط ایران و اروپا در دوره صفویه، انگیزه و اهداف اقتصادی و تجاری بود.

۵۱- چرا دولت‌های اروپایی تلاش کردند با دولت صفویه رابطه برقرار کنند؟

دولت‌های اروپایی برای کاستن از حملات عثمانی‌ها به سرزمین‌های خود، تلاش کردند که با دولت صفوی روابط دوستانه برقرار کنند و با آن علیه عثمانی متحد شوند.

۵۲- انگیزه‌های اقتصادی و تجاری اروپاییان از ایجاد رابطه با ایران چه بود؟

هنگامی که صفویان حکومت خود را تأسیس کردند، اروپاییان به تازگی مسیرهای دریایی جدیدی را برای رسیدن به ایران، هند و کشورهای شرق آسیا کشف کرده بودند. به دنبال اکتشافات جغرافیایی، فعالیت استعماری کشورهای اروپایی آغاز شد.

۵۳- نخستین اروپاییانی بودند که از طریق راه‌های دریایی جدید به اقیانوس هند و خلیج فارس رسیدند، چه کسانی بودند؟ پرتغالی‌ها و پس از آنها انگلیسی‌ها، فرانسوی‌ها و هلندی‌ها نیز از راه رسیدند.

۵۴- عباس اول به کدام کشورها اجازه داد در خلیج فارس برای خود پایگاه‌های تجاری برپا کنند؟

عباس اول به انگلیسی‌ها، فرانسوی‌ها و هلندی‌ها اجازه داد در خلیج فارس برای خود پایگاه‌های تجاری برپا کنند.

۵۵- اهداف شاه‌عباس از ایجاد روابط دوستانه با اروپاییان چه بود؟

شاه عباس اول با انگیزه بهره‌برداری از دانش نظامی و فنی اروپاییان و نیز به منظور توسعه تجارت خارجی، می‌کوشید تا مناسبات دوستانه‌ای را با کشورهای اروپایی برقرار کند.

۵۶- مشتری اصلی ابریشم ایران چه کسانی بودند؟

تجار اروپایی و کمپانی‌های مختلف هند شرقی، مشتری اصلی ابریشم ایران بودند.

۵۷- در چه زمانی روابط فرهنگی ایران و اروپا توسعه یافت؟

در اواخر عصر صفوی روابط فرهنگی ایران و اروپا توسعه یافت.

درس چهاردهم

فرهنگ و تمدن در عصر صفوی

۱- در دوره صفویان چه عاملی زمینه مساعد و مناسبی برای توسعه و شکوفایی فرهنگی و تمدنی فراهم آورد؟

۱- صفویان با ایجاد وحدت سیاسی، یکپارچگی جغرافیایی و انسجام اجتماعی در ایران، زمینه مساعد و مناسبی برای توسعه و شکوفایی فرهنگی و تمدنی فراهم آوردند.

۲- علاوه بر آن، رسمیت یافتن و استقرار مذهب شیعه دوازده امامی تأثیرات عمیقی بر همه ابعاد جامعه گذاشت؛ به گونه ای که علم، آموزش، فرهنگ و هنر ایرانی تحت تأثیر آموزه های شیعی جلوه های گوناگونی را از خود بروز داد.

۳- شاهان و دیگر مقام های کشوری و لشکری به هنر و معماری و فعالیت های علمی و آموزشی بیش از پیش توجه نشان دادند و هنرمندان، صنعتگران، معماران و عالمان را مورد تشویق و حمایت قرار دادند.

۴- سنت وقف در جامعه گسترش یافت و شاهان و سایر ثروتمندان بخشی از ثروت و دارایی خود را وقف امور مذهبی، علمی و آموزشی و ترویج هنر و معماری کردند.

۵- علم دوستی، استعداد و ذوقی هنری ایرانیان و میراث علمی، ادبی و هنری ارزشمندی که از دوران قبل به خصوص عصر تیموری باقی مانده بود،

۲- چرا شاهان صفوی عده ای از علمای شیعه جبل عامل لبنان، عراق و بحرین را به ایران دعوت کردند؟

شاهان صفوی به منظور ترویج معارف شیعه و رفع نیازهای مذهبی و حقوقی جامعه، عده ای از علمای شیعه جبل عامل لبنان، عراق و بحرین را به ایران دعوت کردند.

۳- شاعران شاخص عصر صفوی مرا نام ببرید.

وحشی بافقی (د ۹۹۱ ق)، محتشم کاشانی (د ۹۹۶ ق) و صائب تبریزی (د ۱۰۸۶ ق) را نام برد.

۴- در دوره صفوی کدام علوم رو به افول گذاشت؟

علوم تجربی و ریاضیات

۵- تاریخ نگاری در دوره صفویه در چه حوزه هایی ادامه یافت؟

تاریخ نگاری در دوره صفویه در سه حوزه تاریخ عمومی، تاریخ محلی و تک نگاری ادامه یافت

۶- مشهورترین آثار تاریخ نگاری دوره صفویه را ذکر کنید؟

کتاب حبیب السیر تألیف غیاث الدین خواندمیر در دوره شاه اسماعیل اول، احسن التواریخ تألیف حسن بیگ روملو در سلطنت شاه تهماسب اول و کتاب تاریخ عالم آرای عباسی مربوط به دوره شاه عباس اول

۷- در مدارس در عصر صفوی چه علمی آموزش داده می شد؟

مرکزی برای آموزش معارف دینی و علوم دیگر بود.

۸- مدارس عصر صفوی چگونه ساخت و اداره می شد؟

مدارس از طرف دولت، ثروتمندان و گروه های دیگری از مردم ساخته و حمایت می شد. برخی از مدارس دارای موقوفاتی بودند که درآمد آن صرف مخارج این گونه مدارس می شد. برخی از وقف نامه های عصر صفوی، نشان می دهند که زنان ثروتمند، بخش زیادی از ثروت خود را وقف اداره مدارس اصفهان کرده بودند.

۹- مدارس معروف عصر صفوی در اصفهان را نام ببرید.

مدرسه چهارباغ، مشهور به مدرسه مادر شاه و مدرسه شیخ لطف الله

۱۰- در عصر صفوی مدرس به چه کسانی می گفتند؟

به معلمان مدارس، مدرس می گفتند.

۱۱- در عصر صفوی خلیفه (مبصر) یا مُعید به چه کسانی می گفتند؟

مدرسین دستیارانی داشتند که به آنها خلیفه (مبصر) یا مُعید گفته می شد و استاد را در امر آموزش کمک می کردند.

۱۲- ویژگی های محیط مدارس عصر صفوی را بیان نمایید.

محیط مدارس از نظر طراحی معماری، فضایی آرام و بانشاط برای یادگیری و آموزش بود. به طور معمول حیاط وسیع مدرسه همچون باغچه یا باغی می ماند و نهر آبی در میان آن جریان داشت.

۱۳- علما و دانشمندان عصر صفوی همراه با آثارشان را ذکر کنید؟

۱- در علوم چون فقه، کلام و تفسیر دانشمندانی چون محمدتقی مجلسی (۱۰۰۳ - ۱۰۷۰ ق) فقیه و محدث عصر صفوی، مولف کتاب های مهمی در حدیث و فقه و محمدباقر مجلسی (۱۰۳۷ - ۱۱۱۰ ق) صاحب دائرة المعارف بزرگ حدیثی به نام «بحارالانوار»

۲- در حوزه فلسفه و عرفان میرداماد (۹۶۹ - ۱۰۴۰ ق) مشهور به معلم ثالث و از بنیانگذاران مکتب فلسفی اصفهان - شاخص ترین چهره فلسفی عصر صفویه و اعصار بعد تا زمان ما، صدرالدین محمد بن قوام شیرازی (۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق) معروف به صدرالتألهین و ملاصدرا بود. او که از شاگردان شیخ بهایی و میرداماد بود در فلسفه مؤسس مکتب فلسفی، «حکمت متعالیه»

۳- در همه علوم دینی و عقلی و طبیعی بهاءالدین محمدبن حسین عاملی (۹۵۳ - ۱۰۳۰ ق) معروف به شیخ بهایی

۱۴- ملاصدرا با درهم آمیختن چه جریان های فکری نظام فلسفی نوینی به وجود آورد؟

ملاصدرا میراث گراندقدر چهار جریان فکری بزرگ اسلامی یعنی فلسفه مشاء و اشراق و کلام و عرفان را به هم درآمیخت و نظام فلسفی نوینی به وجود آورد.

۱۵- علل شکوفایی معماری عصر صفویه چیست؟

معماری ایرانی در این دوره، با برخورداری از تجارب معماری فاخر عصر تیموری و نیز در سایه ثبات و امنیت و حمایت پادشاهان به ویژه شاه عباس اول، شکوفا شد.

۱۶- سبب معماری صفویه چیست و در زمان چه کسی ساخته شد؟

میدان نقش جهان یکی از زیباترین و مهم ترین بناهای تاریخی ایران و جهان و این اثر به همت شاه عباس اول ساخته شد.

۱۷- مهم ترین ویژگی میدان نقش جهان چیست؟

شکوه و عظمت و نیز کاربردهای متنوع آن

۱۸- ویژگی ها و کاربردهای متنوع میدان نقش جهان را بنویسید.

برگزاری جشن ها و مسابقات چوگان بازی و تیراندازی، باریابی سفرا، سان دیدن از سپاهیان، اجرای نمایش و آتش بازی. از دیگر ویژگی های میدان نقش جهان، اتصال آن به مراکز پر رفت و آمد شهر، یعنی مسجد و بازار بود. کاخ عالی قاپو به عنوان نماد قدرت سیاسی بر این میدان اشراف داشت.

۱۹- مسجد جامع عباسی در عهد چه کسی ساخته شد؟ ویژگی های هنری آن را بنویسید.

مسجد جامع عباسی (مسجد امام) یکی از زیباترین و مهم ترین مساجدی است که در عهد شاه عباس، به عنوان بخشی از مجموعه میدان نقش جهان طراحی و ساخته شد. مهم ترین ویژگی های هنری آن: هماهنگی در رنگ ها و نقش های کاشی ها و طراحی و معماری بی نظیر آن

۲۰- ویژگی شاخص مسجد شیخ لطف الله چیست؟

از ویژگی های شاخص هر دو مسجد کاشی کاری هنرمندانه ای است که چشم هر بیننده ای را خیره و تحسین او را بر می انگیزد.

۲۱- شاه اسماعیل کدام هنرمند را از هرات به تبریز برد؟

شاه اسماعیل با فتح هرات، کمال الدین بهزاد، یکی از نوابغ هنر نقاشی و مینیاتور دربار تیموری را با خود به تبریز برد و به ریاست کتابخانه دربار تبریز منصوب کرد.

۲۲- مکتب تبریز با همکاری چه کسی پایه گذاری شد؟

کمال الدین بهزاد

۲۳- کتابت و تصویرگری شاهنامه در زمان کدام شاه صفوی به پایان رسید؟

شاه تهماسب و به شاهنامه تهماسبی معروف شد.

۲۴- سبک نقاشی مکتب نگارگری قزوین در زمان کدام شاه صفوی به وجود آمد؟

شاه تهماسب

۲۵- هنر نگارگری در دوره کدام شاه صفوی به اوج شکوفایی خود رسید؟

در دوره شاه عباس اول

۲۶- نقاش بزرگ عصر شاه عباس چه نام داشت و چه مکتبی به وجود آورد؟ مهم ترین نوآوری های وی را بنویسید.

آقارضا عباسی با طرح ها و نوآوری های بی نظیرش، مکتب اصفهان را پایه گذاری کرد. مهم ترین نوآوری رضا عباسی در نگاری این بود که زندگی روزمره عموم مردم و فعالیت اصناف و پیشه وران را به تصویر می کشید.

۲۷- خوشنویسان عصر صفوی را نام ببرید.

میرعلی هروی و میرعماد حسنی قزوینی

۲۸- چه کسانی هنر اصیل فرش بافی ایران را از حالت روستایی و عشایری خارج کردند و به صورت به یک صنعت ملی درآوردند؟
صفویان

۲۹- مهم ترین شاهکار فرش دوره ی صفویه چیست؟

فرش اردبیل که به سفارش شاه تهماسب اول برای پیشکش به مقبره شیخ صفی الدین اردبیلی توسط هنرمندان کاشانی بافته شده است یکی از شاهکارهای هنری جهان به شمار می رود.

۳۰- در دوره ی صفویه چه نوع پارچه هایی و در کدام شهرها بافته می شد؟

ابریشم، مخمل، بافت فلزی (زری بافت) ترمه و قلمکار در کارگاه های کاشان، اصفهان، هرات، مشهد، یزد، کرمان و ... بافته می شد.

۳۱- کانون بافت پارچه های زری بافت و شال ترمه کدام شهرها بودند؟

اصفهان، یزد و کاشان از مهم ترین کانون های پارچه های زری بافت بودند و بافندگان کرمان در تولید شال ترمه مهارت داشتند.

۳۲- ویژگی های فلزکاری عصر صفوی را بنویسید؟

ظرافت - خلاقیت - زیبایی در خلق آثار هنری - نوشتن اشعار زیبا و سخنان نغزی خوشنویسی بر روی آثار - طلاکاری روی فلزات

۱- قرون وسطا به چه دوره‌ای می‌گویند؟

به دورانی از تاریخ اروپا که با فروپاشی تدریجی امپراتوری روم غربی در اواخر قرن ۵م شروع شد و تا فتح قسطنطنیه، پایتخت امپراتوری روم شرقی توسط ترکان مسلمان عثمانی (۱۴۵۳ م) ادامه یافت، قرون وسطا یا میانه گفته می‌شود.

۲- علت تقسیم امپراتوری روم را بنویسید.

در قرن ۴م، امپراتوری روم بر اثر مشکلات اداری و اقتصادی به دو بخش شرقی و غربی تقسیم شد.

۳- علت دوام و موفقیت امپراتوری روم شرقی (بیزانس) چه بود؟

امپراتوری روم شرقی یا بیزانس از اقتصاد و ارتش نسبتاً نیرومندی تری برخوردار بود.

۴- چرا قسطنطنیه، پایتخت امپراتوری بیزانس پایگاه مهمی برای تسلط امپراتوری بر ولایات تابع و حفاظت از راه‌های مهم تجارت بین‌المللی به شمار می‌رفت؟

قسطنطنیه به سبب برخورداری از موقعیت جغرافیایی و ارتباطی ویژه و داشتن باروهای دفاعی مستحکم

۵- عمر امپراتوری روم شرقی (بیزانس) چگونه به پایان رسید؟

امپراتوری روم شرقی، سرانجام با فتح قسطنطنیه (۱۴۵۳ م / ۸۵۷ ق) توسط ترکان مسلمان عثمانی متلاشی شد.

۶- علت فروپاشی امپراتوری روم غربی چه بود؟

توربرخلاف امپراتوری بیزانس، امپراتوری روم غربی به دلیل تداوم افول اقتصادی و تشدید مشکلات اداری و سیاسی نتوانست در برابر سیل تهاجم طایفه‌های ژرمن در سده‌های ۶ و ۷م ایستادگی کند و فروپاشید.

۷- پیامدهای تهاجم ژرمن‌ها به امپراتوری روم غربی را بنویسید.

۱- این یورش‌ها موجب افول شهرنشینی و تجارت و گسترش زندگی روستائینی شد.

۲- بیشتر شهرهای بزرگ و کوچک اروپای غربی که بر پایه تجارت رونق گرفته بودند، به سرعت رو به انحطاط و ویرانی نهادند و متروکه شدند.

۳- بازرگانان و صنعتگران شغل خود را رها کردند و به مکان‌های امن گریختند.

۴- تعلیم و تربیت و فعالیت‌های فرهنگی از رونق افتاد و بیشتر مدارس تعطیل شد.

۵- به مرور زمان علوم، ادبیات، معماری و هنر یونانی و رومی از یاد رفت.

۸- فرانک‌ها چه کسانی بودند و چه پادشاهی را بنیاد نهادند؟

فرانک‌ها، طایفه‌ای از ژرمن‌ها بودند که با تصرف سرزمین گُل، حکومت خود را بنیان نهادند. آنان پس از گرویدن به دین مسیحیت و اتحاد با کلیسای رم، قلمرو خود را به سرزمین‌های مجاور گسترش دادند.

۹- پادشاهی فرانک‌ها در زمان چه کسی به اوج قدرت رسید؟

پادشاهی فرانک‌ها در زمان شارل بزرگ مشهور به شارلمانی (ح ۷۶۸ - ۸۱۴ م)، به اوج قدرت رسید.

۱۰- اقدامات شارلمانی را بنویسید.

۱- شارلمانی با جنگ‌های پی‌درپی که همراه با خونریزی بسیار بود، بخش اعظم اروپای غربی و مرکزی را تا سال ۸۰۰ م تحت سلطه خود درآورد.

۲- شارلمانی همچون پدر و نیای خود با پاپ، رهبری کلیسای مسیحیت غربی متحد شد و از پاپ در برابر دشمنان و رقیبانش پشتیبانی کرد.

۳- شارلمانی برای اداره قلمرو خود، نهاد اداری دوران امپراتوری روم موسوم به کومیس یا کُنت را احیاء کرد.

۴- وی همچنین مأموران ویژه‌ای را برای نظارت دقیق بر عملکرد کُنت‌ها برگزید که مستقیماً به پادشاه گزارش می‌دادند.

۱۱- چه کسانی شارلمانی را به عنوان امپراتور مقدس روم ملقب ساخت؟

پاپ

۱۲- وظیفه مهم کُنت‌ها در زمان شارلمانی چه بود؟

کُنت‌ها به عنوان نماینده پادشاه، مناطق مختلف امپراتوری فرانک‌ها را اداره می‌کردند.

۱۳- انقراض حکومت شارلمانی چه پیامد مهمی داشت؟

پس از انقراض امپراتوری شارلمانی در اوایل قرن ۹م، هرج و مرج اروپا را فرا گرفت و حملات طوایف غیر متمدن از شرق و شمال موجب گسترش ناامنی شد.

۱۴- ناتوانی شاهان پس از سقوط شارلمانی چه نتیجه‌ای داشت؟

پادشاهان به دلیل ناتوانی در تأمین هزینه ارتش، قادر به حفظ اقتدار و امنیت قلمرو خود نبودند. به همین دلیل اربابان (زمین داران بزرگ)، از جمله شاهان، درصد برآمدن قسمتی‌هایی از زمین‌ها و املاک خود را در برابر دریافت خدمات نظامی و غیرنظامی به زیردستان و یا اشراف درجه دوم واگذار کنند.

۱۵- واسال که بود؟

اشراف درجه دوم هم به نوبه خود همین کار را با زیردستان خود کردند و سلسله مراتبی از ارباب یا فئودال و باجگزار یا واسال به وجود آمد.

۱۶- وظایف واسال چه بود؟

واسال به ارباب خود سوگند وفاداری یاد می‌کرد و موظف بود که هنگام جنگ او را یاری دهد، از کاخ و کوشک او حفاظت نماید و به او عوارض و مالیات بپردازد.

۱۷- فئودال‌ها در قرون وسطا چه حقوقی داشتند؟

اربابان یا فئودال‌ها کلیه حقوقی را که خاص شاهان بود، تصاحب کردند، به این معنا که از زیردستان خود مالیات می‌گرفتند، به قضاوت می‌پرداختند و حتی بعضی از آنان حکم اعدام صادر می‌کردند. آنان همچنین حق اعلان جنگ و صلح داشتند و پرچم و لوای مخصوص به خود داشتند.

۱۸- مهم‌ترین نتیجه فئودالیسم را بنویسید.

نظام فئودالیسم باعث شد که قدرت سیاسی میان فئودال‌ها یا زمین‌داران بزرگ و کوچک تقسیم شود.

۱۹- سرف به چه کسانی می‌گفتند؟

در قرون وسطا کار بر روی زمین‌های اربابان (فئودال‌ها) به عهده میلیون‌ها کشاورز وابسته به زمین بود که به آنها سرف می‌گفتند.

۲۰- سرف‌ها چند گروه بودند؟

۱- گروهی از سرف‌ها، کشاورزان آزادی بودند که به علت بدهکاری سرف شدند. ۲- همچنین عده‌ای از رعایا به خاطر ناامنی و هرج و مرج زمین خود را به فرد نیرومندی واگذار کردند و در عوض آن از حفاظت و حمایت او برخوردار شدند.

۲۱- ویژگی‌های سرف‌ها را بنویسید.

سرف‌ها در پایین‌ترین مرتبه اجتماعی نظام فئودالی قرار داشتند. سرف اجازه نداشت که ملک ارباب خود را ترک کند، اما در عین حال مانند برده نیز نبود که قابل خرید و فروش باشد.

۲۲- در قرون وسطا چه عواملی موجب بهبود کشاورزی و افزایش محصول شد؟

اختراع خیش آهنی، بهره‌گیری وسیع از اسب در امور زراعی و استفاده درست از کود حیوانی

۲۳- چرا افزایش میزان تولید محصول در قرون وسطا محدود بود؟

زیرا هر سال حدود یک سوم تا نیمی از زمین به منظور بازیابی قوت زمین زیرکشت نمی‌رفت. قحطی و گرسنگی به کرات اتفاق می‌افتاد و وضعیت نامناسب جاده‌ها و حمل و نقل موجب تشدید آن می‌شد.

۲۴- جنگ‌های صلیبی به چه جنگ‌هایی می‌گویند؟

جنگ‌های صلیبی به سلسله‌ای از جنگ‌های مذهبی گفته می‌شود که مسیحیان به دعوت پاپ و به فرماندهی شاهان و اشراف اروپایی علیه مسلمانان بر پا کردند. این جنگ‌ها حدود دویست سال (۱۰۹۶ م / ۴۹۰ ق تا ۱۲۹۱ م / ۶۹۰ ق) طول کشید و چون مسیحیان شرکت کننده در آن نشان صلیب را بر لباس و پرچم‌های خود نصب کرده بودند، به جنگ‌های صلیبی مشهور شد.

۲۵- علل و عوامل شروع جنگ‌های صلیبی را بنویسید؟

۱- مشکلات اقتصادی و اجتماعی سرزمین‌های اروپایی

۲- به خطر افتادن موجودیت امپراتوری بیزانس

۳- موفقیت‌های نظامی مسیحیان در اندلس

۲۶- مشکلات اقتصادی و اجتماعی سرزمین‌های اروپایی در آستانه شروع جنگ‌های صلیبی را بنویسید.

به دنبال هجوم و مهاجرت گسترده طوایف ژرمنی به سرزمین‌های اروپای غربی و رکود و تعطیلی فعالیت‌های تجاری و کارگاهی، این سرزمین‌ها با مشکلات اقتصادی و اجتماعی متعددی همچون افزایش جمعیت، بیکاری، فقر و کمبود مواد غذایی مواجه شده بود.

۲۷- چرا امپراتور بیزانس از پاپ درخواست کمک کرد؟

پیروزی سلجوقیان بر امپراتوری بیزانس در جنگ ملازگرد (۴۶۳ ق/۱۰۷۱ م) و پیشروی آنان در آسیای صغیر، موجب شد که امپراتور روم شرقی از پاپ، علیه مسلمانان درخواست کمک نماید. در پی این تقاضا، پاپ اوربان دوم مسیحیان را به حمله به سرزمین‌های اسلامی و جنگ با مسلمانان فرا خواند.

۲۸- موفقیت‌های نظامی مسیحیان در اندلس چه نقشی در شروع جنگ‌های صلیبی داشت؟

در قرن ۱۱ م، به دلیل ضعف و اختلافات داخلی حاکمان مسلمان در اندلس، مسیحیان توانستند بخش‌های وسیعی از آن سرزمین را به تصرف خود درآورند. این پیروزی‌ها، انگیزه و روحیه صلیبیون را برای شرکت در نبرد علیه مسلمانان که از سوی کلیسا جنگ مقدس اعلام شده بود، دو چندان کرد.

۲۹- صلیبیون در نخستین جنگ صلیبی با استفاده از چه شرایطی بیت‌المقدس را تصرف کردند؟

صلیبیون در نخستین جنگ صلیبی با استفاده از غفلت حکومت سلجوقی و اختلاف و دشمنی‌هایی که میان خلافت‌های فاطمیان و عباسیان وجود داشت، شهر بیت‌المقدس و چند شهر دیگر منطقه شام در سواحل شرقی مدیترانه را تصرف کردند (۱۰۹۹ م / ۴۹۳ ق).

۳۰- کدام سردار مسلمان، بیت‌المقدس را از اشغال صلیبیون آزاد کرد؟

صلاح‌الدین ایوبی

۳۱- جنگ‌های صلیبی با چه نتیجه‌ای به پایان رسید؟

جنگ‌های صلیبی سرانجام با پیروزی مسلمانان و بیرون راندن صلیبیون از آخرین پایگاه‌شان در سواحل شام به پایان رسید (۱۲۹۱ م / ۶۹۰ ق).

۳۲- آثار و پیامدهای جنگ‌های صلیبی را بنویسید.

۱- از آنجایی که میدان‌های جنگ، در بخشی از قلمرو اسلامی یعنی فلسطین، شام و مصر واقع بود، آسیب و خسارت‌های جانی و مالی فراوانی برای ساکنان این مناطق به بار آورد.

۲- صلیبیون اگرچه در جنگ‌های صلیبی به لحاظ سیاسی و نظامی شکست خوردند، اما بهره‌های اقتصادی، فرهنگی و علمی فراوانی از این جنگ‌ها بردند.

۳- اروپاییان که در آن زمان از نظر پیشرفت‌های علمی و فرهنگی و رفاه اقتصادی در سطح بسیار پایین‌تری از مسلمانان و دیگر مردمان مشرق‌زمین بسر می‌بردند، در نتیجه این جنگ‌ها با تمدن باشکوه اسلامی آشنا شدند.

۴- جنگ‌های صلیبی زمینه ساز انتقال دستاورد‌های گوناگون تمدن اسلامی به خصوص دستاوردهای علمی مسلمانان به اروپا شد.

۵- اطلاعات جغرافیایی اروپاییان افزایش یافت و بنادر مهم اروپایی در دریای مدیترانه روزگار نوشکوفایی را آغاز نهادند و تجارت‌شان رونق گرفت.

۳۳- به چه علت در سده‌های ۱۲ و ۱۳ م به تدریج شاهان نیرومندی در اروپا به ویژه در انگلستان و فرانسه بر سر کار آمدند؟

با احیای شهرها و رشد تجارت چون این فرمانروایان به منظور ایجاد تمرکز و کاهش وابستگی به نیروی نظامی فئودال‌ها، اقدام به تشکیل ارتش منظم و دائمی کردند. در نتیجه این اقدام، حکومت مرکزی تقویت شد و قدرت اشراف فئودال به طرز چشمگیری کاهش یافت.

۳۴- چرا در قرون وسطا بازرگان و صنعتگران در این کار از شاه پشتیبانی می‌کردند؟

زیرا حکومت مرکزی مقتدر از طریق برقراری نظم و امنیت، وحدت اداری و یکسان‌سازی قوانین، شرایط مساعدتی برای توسعه تجارت و صنعت فراهم می‌آورد.

۳۵- چرا کلیساهای متعددی در سراسر امپراتوری روم سر برآوردند؟

با گسترش مسیحیت و افزایش شمار مسیحیان در قلمرو امپراتوری روم، کلیساهای متعددی در سراسر آن امپراتوری سر برآوردند.

۳۶- موقعیت و جایگاه کلیسا در قرون وسطا (میانه) را توضیح دهید؟

۱- در قرون وسطا هیچ نهادی تأثیری به نیرومندی کلیسا نداشت.

۲- تمام کسانی که در خانواده های مسیحی زاده می شدند و غسل تعمید می یافتند، به این نهاد قدرتمند تعلق داشتند. کلیسا بر تمام جنبه های زندگی پیروان دین مسیح اعمال نفوذ و نظارت می کرد.

۳- در سده های میانه کلیسایان هدایت جریان فکر و فرهنگ را به دست گرفتند و کلام، فلسفه، اخلاق، ادبیات و هنر را مطابق میل و سلیقه خود تعلیم می دادند.

۴- آنان تفسیر کتاب مقدس را حق انحصاری خود می شمردند و اجازه نمی دادند که این کتاب جز به زبان لاتین به زبان های دیگری ترجمه و منتشر شود.

۵- کلیسا همچنین در قرون وسطا موفقیت زیادی در گسترش مسیحیت در میان ژرمن ها و سایر اقوام مهاجم به اروپا کسب کرد.

۶- علاوه بر این ها، کلیسای دارای املاک و زمین های بسیاری در سرتاسر اروپا و به خصوص ایتالیا بود.

۳۷- منظور از رسم بخشش گناه در کلیسا چیست؟ توضیح دهید.

رسم بخشش گناهان از جمله رسوم دینی بود که نفوذ و تأثیر گسترده کلیسایان را در قرون وسطا نشان می دهد. بخشش پس از آن صورت می گرفت که شخص گناهکار در برابر کشیش به گناه خود اعتراف می کرد. معمولاً بخشش خواهان برای لغو کیفر گناهان خویش پولی را پرداخت می کردند که برای کارهای خیر و عام المنفعه مانند ساخت و تعمیر کلیسا، بیمارستان، سدها و جاده ها مصرف می شد.

۳۸- کلیسا برای روش مقابله با مخالفان از چه روش هایی استفاده می کرد؟

کلیسا در قرون وسطا برای مقابله با بی دینی و بدعت گذاری و جلوگیری از اندیشه های مخالفان خود، از حربه تفتیش عقاید یا انکیزیسیون استفاده می کرد. متهمان به بی دینی و بدعت گرایی از کلیسا اخراج و به سختی مجازات می شدند. تبعید، مصادره دارایی، به چوب بستن و سوزاندن از جمله مجازات های این گونه متهمان بود.

۳۹- روابط پاپ و کلیسا پیش از مرگ شارلمانی را توضیح دهید؟

روابط کلیسا با شاهان و فئودال ها در قرون وسطا آمیزه ای از اتحاد و همکاری و رقابت و کشمکش بر سر قدرت بود. در سده های نخستین قرون وسطا، پاپ ها از طریق همکاری و اتحاد با شاهان و اشراف اروپای غربی، تلاش های سیاسی و نظامی امپراتوری بیزانس را برای تسلط بر کلیسای رم ناکام گذاشتند.

۴۰- روابط پاپ و کلیسا پس از مرگ شارلمانی را توضیح دهید؟

پس از مرگ شارلمانی (۸۱۴ م)، اسقف ها و پاپ به سبب آشفتگی های اوضاع، مدعی حقوق سیاسی و قدرت دنیوی شدند و در مواقعی برای نشان دادن برتری خود، با شاهان و امپراتوران به رقابت و کشمکش پرداختند. در سده های ۱۱ و ۱۲ م اختلاف و درگیری شدیدی میان پاپ و امپراتور آلمان (امپراتور مقدس روم) بر سر انتصاب اسقف ها و اعطای حلقه و عصای اسقفی به وجود آمد.

۴۱- در نیمه نخست قرون وسطا به چه دلیل فعالیت های علمی و فرهنگی کساد و بی رونق شد؟

افول شهرها

۴۲- عمده آموزش در نیمه نخست قرون وسطا چه بود؟

عمده آموزش به تربیت کشیشان و مبلغان مذهبی اختصاص داشت و به طور کلی کلیسا تسلط بلامنازعی بر فرهنگ و نظام تعلیم و تربیت داشت. در میان فرمانروایان آن عصر، شارلمانی علاقه و توجه خاصی به دانش و تعلیم و تربیت نشان داد. او مدرسه ای در کاخ سلطنتی در پایتخت خود تأسیس نمود و علمای مسیحی را از انگلستان، ایرلند و ایتالیا برای مطالعه و تدریس در آن مدرسه دعوت کرد.

۴۳- چرا در نیمه دوم قرون وسطا به ویژه بعد از جنگ های صلیبی نیاز به علم و آموزش بیشتر شد؟

اما در نیمه دوم قرون وسطا به ویژه بعد از جنگ های صلیبی به سبب رونق شهرهای اروپایی و افزایش ثروت و رشد جمعیت شهری، نیاز به علم و آموزش بیشتر شد. پادشاهان، فئودال ها، کلیسا و بازرگانان نیازمند افراد باسواد و حساب دان بودند. همچنین در آن دوره ضرورت وجود حقوق دانان برای حل و فصل دعاوی بیش از گذشته احساس می شد.

۴۴- نخستین مراکز آموزش عالی اروپا در نیمه دوم قرون وسطا را بنویسید.

مدرسه های حقوق و طب از نخستین مراکز آموزش عالی اروپایی بودند که در ایتالیا گشایش یافتند (قرن ۱۱ م). پس از آن به تدریج مدارس و دانشگاه ها توسعه پیدا کردند.

۴۵- در دانشگاه پاریس (فرانسه) چه علمی آموزش داده می شد؟

دانشگاه پاریس نیز به فرمان پادشاه فرانسه تأسیس شد (۱۲۰۰ م). طالبان علم در این دانشگاه به تحصیل حقوق، فلسفه و الهیات مسیحی می پرداختند.

۴۶- در نیمه دوم قرون وسطا آموزش به چه زبانی انجام می شد؟ و بر چه موضوعاتی تأکید می شد؟

در آن زمان آموزش رسمی به زبان لاتینی بود و بر موضوع های الهیات مسیحی، فلسفه و منطق تأکید می شد و به علوم تجربی و مهندسی توجهی نمی شد.

۴۷- دانشمندان اروپایی در قرون وسطا از چه طریق با اندیشه های فلسفی فیلسوفان بزرگ یونان باستان همچون ارسطو، افلاطون و... آشنا شدند؟

دانشمندان اروپایی در قرون وسطا از طریق ترجمه آثار و نوشته های فیلسوفان مسلمان مانند ابوعلی سینا و ابن رشد با اندیشه های فلسفی فیلسوفان بزرگ یونان باستان همچون ارسطو، افلاطون و... آشنا شدند.

۴۸- برجسته ترین فیلسوف اروپایی در سده های ۱۲ و ۱۳ م که بود؟ نام اثر وی را بنویسید.

توماس آکویناس، برجسته ترین فیلسوف اروپایی در سده های ۱۲ و ۱۳ م بود که در کتاب خود با عنوان «اصول الهیات» از برهان های ارسطو برای اثبات خدا استفاده کرد.

درس شانزدهم

رنسانس و عصر جدید

۱- رنسانس به معنی چیست و از نظر تاریخی چه مفهومی درآورد؟

رنسانس به معنای نوزایی و تجدید حیات است و از نظر تاریخی به دگرگونی‌های فکری و فرهنگی گفته می‌شود که به منظور احیای فرهنگ فراموش شده یونان و روم باستان، از ایتالیا آغاز شد و به تدریج در بخش‌های دیگر اروپا گسترش یافت (سده‌های ۱۴ و ۱۵ م).

۲- مهمترین نتیجه کلی رنسانس چه بود؟

رنسانس به تغییر و تحولات اساسی در جنبه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جوامع اروپایی در عصر جدید (۱۵۰۰ - ۱۸۰۰ م) انجامید و پایه‌های تمدن نوین مغرب زمین را بنیان نهاد.

۳- رنسانس ابتدا از کجا و چگونه شروع شد؟

در قرن ۱۴ م هنگامی که فرهنگ قرون وسطایی بر سراسر اروپا سیطره داشت، گروهی از نویسندگان و اندیشمندان که در شهرهای ثروتمند ایتالیا می‌زیستند، هدایت جریان فکری و فرهنگی را به دست گرفتند و تفکر و سبک جدیدی از زندگی را باب کردند. این تفکر و سبک جدید زندگی که اساس آن بر نوزایی و تجدید حیات فرهنگ یونان و روم باستان قرار داشت، به رنسانس معروف شد. رنسانس به تدریج در دیگر سرزمین‌های اروپایی گسترش یافت.

۴- مهم ترین زمینه‌ها و عوامل ظهور رنسانس را ذکر کنید.

۱- رشد شهرنشینی و تجارت؛ ۲- گسترش روابط فرهنگی با جهان اسلام؛ ۳- پیشینه فرهنگی و تاریخی

۵- از چه زمانی به تدریج در اروپا شهرنشینی و تجارت در پیوندی تنگاتنگ با یکدیگر دوباره رونق گرفت؟

از سده ۱۱ م به تدریج در اروپا شهرنشینی و تجارت در پیوندی تنگاتنگ با یکدیگر دوباره رونق گرفت.

۶- چه عاملی تأثیر فراوانی بر رشد شهرها و تجارت به ویژه در مناطق ساحلی اروپا گذاشت؟

جنگ‌های صلیبی -

۷- تأثیر جنگ‌های صلیبی بر کدام مناطق بیشتر بود؟

تأثیر این جنگ‌ها بر رونق و شکوفایی شهرها در ایتالیا بیش از سایر سرزمین‌های اروپایی بود.

۸- کدام شهرهای ایتالیا تجارت دریایی در سرتاسر مدیترانه و سواحل غربی اروپا را در اختیار داشتند.

شهرهای بندری ونیز و جنوا و ...

۹- کدام شهر مرکز داد و ستد کالاهای قیمتی فلزی و چرمی بود و تجارت پارچه در بخش وسیعی از اروپا را به خود اختصاص داده بود؟

فلورانس

۱۰- بورژوا به چه کسانی می‌گفتند؟

با گسترش شهرها و رشد تجارت، مشاغل و حرفه‌های گوناگونی شکل گرفت و قشر جدیدی از شهرنشینان ثروتمند شامل بازرگانان، بانکداران و صاحبان صنایع سر برآوردند که به آنها «بورژوا» می‌گفتند.

۱۱- تفاوت نگرش و تفاوت بورژواها با فئودال‌ها و شوالیه‌ها چه بود؟

آنان اهمیت و ارزش فراوانی برای علم، فرهنگ و هنر قائل بودند و در ترویج آنها می‌کوشیدند. افراد و خاندان‌های حاکم بر این شهرها نیز حامی ادیبان، نقاشان، معماران، موسیقی‌دانان و غیره بودند.

۱۲- کدام خاندان بر فلورانس حکومت می‌کرد که مشوق و حامی جدی فرهنگ، ادب و هنر بودند؟

خاندان معروف مدیچی که بر فلورانس حکومت می‌کرد، نام برد

۱۳- چه عواملی زمینه را برای نشر علم و دانش در اروپا در اواخر قرون وسطا به وجود آورد؟

۱- بورژواها اهمیت و ارزش فراوانی برای علم، فرهنگ و هنر قائل بودند و در ترویج آنها می‌کوشیدند. افراد و خاندان‌های حاکم بر این شهرها نیز حامی ادیبان، نقاشان، معماران، موسیقی‌دانان و غیره بودند.

۲- از سوی دیگر، درگیری های پاپ ها و پادشاهان در اواخر قرون وسطا، استقلال و آزادی عمل بیشتری برای دولت شهرهای ایتالیایی به وجود آورد. این استقلال، موقعیتی را برای متفکران و دانشمندان این شهرها ایجاد کرد که بتوانند تفکر و فرهنگ جدیدی را نشر دهند که کاملاً با اندیشه و فرهنگ حاکم بر قرون وسطا متفاوت بود.

۱۴- اروپاییان با جهان اسلام چگونه با جهان آشنا شدند؟

دانشمندان اروپایی در قرون وسطا ۱- از طریق اندلس (اسپانیای مسلمان) و سیسیل با دستاوردهای فکری و فرهنگی جهان اسلام آشنا شدند. ۲- جنگ های صلیبی و گسترش روابط تجاری میان اروپا و شرق باعث افزایش آشنایی و آگاهی های اروپاییان با ابعاد مختلف تمدن اسلامی و پیشرفت های علمی مسلمانان شد.

۱۵- چه عاملی تأثیر بسزایی بر وضعیت فکری و فرهنگی اروپا در اواخر قرون وسطا نهاد؟

آثار و نوشته های علمی دانشمندان و عالمان مسلمان

۱۶- عمده اطلاعات و شناخت دانشمندان اروپایی در قرون وسطا از فیلسوفان و دانشمندان بزرگ یونان باستان مانند ارسطو، افلاطون و ... از چه طریقی به دست آمد؟

ابتدا از طریق ترجمه آثار و کتاب های فیلسوفان مسلمان به ویژه ابن سینا و ابن رشد به زبان لاتینی به دست آمد.

۱۷- پیشگامان در استفاده از آثار و نوشته های دانشمندان مسلمان پیشگام را ذکر کنید؟

مدارس عالی و دانشگاه های تازه تأسیس ایتالیایی

۱۸- تأثیر پیشینه فرهنگی و تاریخی بر پیدایش رنسانس را توضیح دهید؟

سرزمین ایتالیا قلب امپراتوری روم باستان به شمار می رفت و آثار و بناهای عظیم تمدن یونانی - رومی در گوشه و کنار این سرزمین به چشم می خورد. وجود این آثار در پایان قرون وسطا برای بسیاری از شهرنشینان مرفه ایتالیایی، یادآور روزگار عظمت و شکوه فرهنگی، اقتصادی و سیاسی گذشته آنان بود. در این دوره تعدادی از نویسندگان و اندیشمندان ظهور کردند که با اشتیاق فراوان به مطالعه و پژوهش درباره فرهنگ یونان و روم باستان پرداختند و در صدد احیای آن برآمدند.

۱۹- تحولات و دستاوردهای رنسانس را نام ببرید.

۱- گسترش اندیشه اومانیسم (انسان گرایی)

۲- تحولات علمی

۳- اکتشافات جغرافیایی و شروع استعمارگری اروپاییان

۴- اصلاح دینی و نهضت پروتستان

۲۰- ریشه اومانیسم یا انسان گرایی را در کجا باید جست و جو کرد؟

فرهنگ یونان باستان

۲۱- اومانیسم یعنی چه؟

حرمت نهادن به اعتبار و ارزش انسان و تصدیق استعداد و توانایی های او بود، که از آن به عنوان اومانیسم یا انسان گرایی تعبیر می شود.

۲۲- اعتقادات اومانیسم ها را بیان نمایید.

انسان گرایان یا اومانیست ها به تبعیت از یونانیان باستان، انسان را محور و مدار جهان می شمردند و اعتقاد داشتند که معیارهای اخلاقی و ارزش ها و هنجارهای اجتماعی باید بر پایه خواسته های انسان و تمایلات دنیوی او ایجاد شود.

۲۳- تفاوت اعتقاد اومانیسم و کلیسا در مورد انسان را بنویسید.

در حالی که انسان گرایان، انسان را موجودی می شمردند که زندگی دنیوی او ارجمند و مهم است، کلیسا مروج این عقیده بود که انسان فقط برای خدمت به خداوند خلق شده است و دنیاگرایی و میل به لذت جویی او را از رسیدن به سعادت و خوشبختی در جهان آخرت باز می دارد.

۲۴- زمینه ها و قلمرو انعکاس اومانیسم را بیان نمایید.

تفکر اومانیستی و گرایش های انسان گرایانه، بیش از هر جای دیگر، در قلمرو ادبیات، هنر و معماری و تعلیم و تربیت انعکاس یافت و به نهضت ادبی و شکوفایی هنر و معماری در ایتالیا منجر شد.

۲۵- رنسانس در کدام عرصه های هنر دگرگونی عظیمی ایجاد کرد؟

خصوصاً نقاشی، پیکرتراشی (مجسمه سازی) و معماری

۲۶- ویژگی‌های آثار هنری هنرمندان عصر رنسانس را ذکر کنید؟

هنرمندان این دوره با محور قرار دادن انسان و طبیعت، آثار بی نظیری به وجود آوردند. آنان بر زیبایی و ویژگی‌های ظاهر و خصلت های درونی شخصیت‌های مورد نظر خود تأکید فراوان می کردند.

۲۷- هنر عصر رنسانس با وجود کدام هنرمندان به اوج پیشرفت و شکوفایی رسید؟

هنر رنسانس با وجود سه هنرمند مشهور ایتالیایی یعنی لئوناردو داوینچی، رافائل و میکل آنژ به اوج پیشرفت و شکوفایی رسید.

۲۸- مشهورترین اثر نقاشی میکل آنژ است؟

شام آخر و مونالیزا یا ژوکند

۲۹- معماران عصر رنسانس چه آثاری را سرمشق خود قرار دادند؟

ساختمان‌های رم باستان

۳۰- چه آثاری بیانگر اوج و شکوه معماری عصر رنسانس است؟

کاخ ها و کلیساهایی که در عصر رنسانس در شهرهای مختلف ایتالیا به ویژه رم، فلورانس و ونیز ساخته شد

۳۱- در تعلیم و تربیت عصر نوزایی انسان‌گرایان بر چه مسایلی تأکید می‌کردند؟

اندیشه انسان گرایی برای تعالی و رشد جسمی و روحی انسان اهمیت و ارزش فراوانی قائل بود و انساگرایان بر اصل آموزش پذیری انسان و شکوفایی استعدادها و توانمندی‌های بالقوه او از طریق آموزش به شدت تأکید می کردند.

۳۲- هدف آموزش و پرورش دانشمندان عصر رنسانس چه بود؟

می‌خواستند شهروندانی را تربیت کنند که نقش سودمندی در جامعه ایفا کنند و در حیات شهری فعال باشند.

۳۳- در عصر رنسانس و قرون جدید، چه عاملی باعث تغییر نگرش علمی اروپاییان شد؟

در نتیجه آشنایی آنان با پیشرفت های علمی مسلمانان و اشاعه اندیشه های اومانیستی

۳۴- کشفیات علمی در عصر نوزایی را ذکر کنید.

۱- در اواسط قرن شانزدهم نیکلاس کوپرنیک در رساله «گردش اجرام سماوی»، نظریه چرخش زمین به دور خورشید را مطرح کرد.

۲- اختراع تلسکوپ توسط گالیله، استاد دانشگاه پیزا، فرضیه‌های کپرنیک را بیش از پیش مورد تأیید قرار داد.

۳- ویلیام هاروی در زمینه کارکرد قلب و چگونگی گردش خون به موفقیت های مهمی دست یافت.

۴- در فیزیک و ریاضیات نیز پیشرفت هایی صورت گرفت و در قرن هفدهم با وسعت بیشتری ادامه یافت.

۵- در زمینه جغرافیا و نقشه‌برداری نیز اروپاییان از تجربیات مسلمانان بهره های فراوانی بردند و به پیشرفت‌های چشمگیری نایل آمدند.

۳۵- علت پیشرفت های جدیدی در بسیاری از علوم در عصر نوزایی چه بود؟

اهتمام و اعتنا به روش تجربی، به تدریج سبب پیشرفت های جدیدی در بسیاری از علوم شد و زمینه انقلاب علمی را در سده ۱۷ م و

سپس در قرن ۱۸ م فراهم ساخت. این پیشرفت ها تنها مدیون اطلاعات جدید نبود بلکه بیشتر مدیون دیدگاه های نوینی بود که

توسط دانشمندان و فلاسفه ای چون دکارت (۱۵۹۶ - ۱۶۵۰) بنیانگذار سبک تحقیق در ریاضی و فرانسیس بیکن (۱۵۶۱ - ۱۶۲۱) از

طرفداران روش شناخت تجربی در مطالعات علمی حاصل شد.

۳۶- دستگاه چاپ توسط چه کسی ابداع شد؟

اختراع دستگاه چاپ توسط یوهانس گوتنبرگ آلمانی از مهم‌ترین ابداعات فناوری در عصر رنسانس بود.

۳۷- دستاوردها و نتایج ابداع دستگاه چاپ را بنویسید.

اختراع و توسعه صنعت چاپ کمک فراوانی به فراگیر شدن پژوهش های علمی و نشر علم در اروپا کرد. علاوه بر آن چاپ کتاب های غیرمذهبی از

قبیل کتاب های فلسفی، رمان و داستان و آثاری در موضوع حقوق، تاریخ و ... تأثیر ژرفی بر وضعیت فکری و فرهنگی جوامع اروپایی گذاشت.

۳۸- نتایج اکتشافات جغرافیایی را بیان نمایید.

۱- علاوه بر دستاوردهای علمی که در حوزه دانش دریانوردی و جغرافیا در پی داشت،

۲- موجب به هم خوردن موازنه تجارت جهانی و آغاز استعمارگری اروپاییان شد.

۳۹- انگیزه و عوامل اکتشافات جغرافیایی را به فهرست‌وار بنویسید.

۱- از قدیم‌الایام سرزمین های شرق دور مانند هند و چین برای اروپاییان جاذبه فراوانی داشت.

۲- افزایش اطلاعات جغرافیایی و توسعه مهارت دریانوردی

۴۰- موانع جدی برای رسیدن اروپاییان به هندوستان و چین چه بود؟

سرزمین های شرق دور مانند هند و چین از گذشته های بسیار دور برای اروپاییان جاذبه فراوانی داشت. آنان همواره در اندیشه رسیدن به آن سرزمین ها بودند؛ اما حکومت های قدرتمند ایرانی و خلافت ها و سلسله های بزرگ مسلمان که از دوره باستان تا قرون جدید بر فلات ایران و مناطق ساحلی شرق و جنوب دریای مدیترانه تسلط داشتند، مانع جدی برای رسیدن اروپاییان به هندوستان و چین بودند.

۴۱- چرا پرتغال و اسپانیا انگیزه و شوق بیشتری برای کشف راه ها و سرزمین های جدید از خود نشان دادند؟

پرتغالی ها و اسپانیایی ها که از تجارت پررونق دریای مدیترانه و سرزمین های پیرامون آن نفعی نمی بردند، انگیزه و شوق بیشتری برای کشف راه ها و سرزمین های جدید از خود نشان دادند؛ زیرا از یک سو قادر به رقابت با دولت شهرهای ایتالیایی که تجارت این منطقه را در انحصار خود داشتند، نبودند و از سوی دیگر با حکومت عثمانی که بر مناطق شمال شرق و شرق مدیترانه مسلط بود، دشمنی و ستیز داشتند.

۴۲- نقش افزایش اطلاعات جغرافیایی و توسعه مهارت دریانوردی در کشف سرزمین های جدید را توضیح دهید؟

اروپاییان در دوران پس از جنگ های صلیبی و اواخر قرون وسطا نیز تأثیر شایانی در کشف سرزمین ها و راه های جدید داشت. آنان تا اواسط سده ۱۵ م فنون نقشه کشی را تکامل بخشیدند و نقشه های نسبتاً دقیقی از دنیای شناخته شده آن روزگار طراحی کردند. به علاوه اروپاییان در ساختن کشتی و بهره گیری از تجهیزات دریانوردی مانند قطب نما که چینی ها اختراع کرده بودند و اُسْطُرلاب (وسیله ای که موقعیت اجرام آسمانی را معلوم می کرد)، به پیشرفت فوق العاده ای رسیدند.

۴۳- در نیمه دوم سده ۱۵ م، چه کسانی سفرهای اکتشافی متهورانه خود را در سواحل غربی قاره آفریقا در اقیانوس اطلس به سمت جنوب آغاز کردند؟ از چه راهی به هندوستان رسیدند؟

دریانوردان پرتغالی - آنان با دور زدن دماغه امیدنیک در جنوب قاره آفریقا، وارد اقیانوس هند شدند و مسیر خود را ادامه دادند تا به سواحل جنوب شرقی هندوستان رسیدند.

۴۴- کدام فرماندهی پرتغالی پایگاه تجاری نظامی در جزایر و سواحل خلیج فارس، هندوستان و چین تأسیس کند؟

دولت پرتغال ناوگان دریایی خود را به فرماندهی آلبوکرک به هند گسیل کرد. این اقدامات به منزله نخستین گام های اروپاییان برای استعمار سرزمین های دیگر محسوب می شود.

۴۵- کدام دریانورد آمریکا را کشف کرد؟ از طرف کدام دولت رهسپار آمریکا شد؟

کریستف کلمب ایتالیایی - اسپانیا

۴۶- اسپانیایی چگونه بخش هایی از آمریکای جنوبی را به استعمار خود درآوردند؟

حدود نیمه قرن ۱۶ م، اسپانیایی ها با سرکوب بومیان، آمریکای مرکزی و بخش اعظم آمریکای جنوبی را تحت استعمار خود درآوردند.

۴۷- کشف آمریکا چگونه اسپانیا را ثروتمند کرد؟

براساس منشوری که پادشاه اسپانیا به کریستف کلمب و جانشینان او داده بود، کاشفان می بایستی سهم عمده ای از غنایمی را که به دست می آوردند به خزانه آن کشور بدهند. بدین گونه طلا و نقره غارت شده بومیان آمریکا، اسپانیا را به نیرومندترین کشور اروپایی در سده های ۱۶ و ۱۷ م تبدیل کرد.

۴۸- از اواخر قرن ۱۶ م کدام کشورها نیز گام به عرصه رقابت های استعماری نهادند؟

هلندی های و انگلیسی ها و سپس فرانسوی ها

۴۹- آثار و پیامدهای اکتشافات جغرافیایی و استعمارگری اروپاییان را بنویسید.

۱- جمعیت زیادی از مردم بومی مستعمرات به ویژه در آمریکا در نتیجه سرکوب سنگدلانه و انتشار بیماری های مرگبار از بین رفتند.

۲- اروپاییان تمدن های بومی و ساختارهای سیاسی و کهن قاره آمریکا را نابود کردند و نهادها، مذهب، زبان و فرهنگ اروپایی را به جای آن نشانند.

۳- کشفیات جغرافیایی در حوزه اقتصادی بیشترین تأثیر را برجای گذاشت. اروپاییان در هر جای دنیای جدید که گام نهادند، در پی یافتن طلا و نقره برآمدند. در نتیجه اکتشاف جغرافیایی و دست یابی اروپاییان به منابع ثروت در سرزمین های جدید، حجم عظیمی از فلزات گران بها به اروپا سرازیر شد که تا آن زمان سابقه نداشت.

۴- اندوخته فلزات قیمتی موجب رونق اقتصادی و رشد تجارت و شهرهای اروپایی شد. دامنه رونق حتی به مناطق روستایی رسید و کشاورزان توانستند محصولات خود را به بهای گران تری بفروشند و پرداخت پول را جایگزین خدمات خود سازند.

۵- این وضع به ضرر اشراف فئودال و زمین دار بود و جایگاه ممتازی را که در قرون وسطا داشتند، از دست دادند. در مقابل، اعتبار و منزلت تجار را بالا برد.

۶- افزایش سریع اندوخته طلا و نقره از شاهان اروپایی، فرمانروایانی نیرومند و کارآمد ساخت و آنان را بر اشرافیتی که تا آن زمان گردن فرازی می کرد، برتری بخشید.

۷- شاهان همچنین با استفاده از منابع مالی عظیمی که حاصل غارت مستعمرات بود، ارتش های ملی و ناوگان های دریایی خود را مجهز و قوی تر کردند.

۵۰- چرا به دنبال کشف قاره آمریکا، خرید و فروش برده به سرعت افزایش یافت؟ کدام کشورها تجارت برده را در اختیار گرفتند؟

زیرا اروپاییانی که مزارع وسیعی را در آن قاره تصاحب کرده بودند به نیروی کار مجانی و ارزان نیاز داشتند. به همین دلیل پرتغالی ها تجارت برده از آفریقا به آمریکا را در انحصار خود گرفتند. بعدها بازرگانان هلندی و انگلیسی نیز به این تجارت پرسود وارد شدند.

۵۱- نهضت اصلاح دینی چیست؟

در فاصله قرون ۱۴ تا ۱۷ م سلسله حوادث و تحولاتی در قلمرو مسیحیت در اروپا رخ داد که مورخان از مجموع آنها تعبیر به اصلاح دینی می کنند. جنبش اصلاح دینی با انتقاد و اعتراض به برخی از نظریات و عملکرد کلیسایان شروع شد.

۵۲- چه عاملی در شکل گیری انتقاد و اعتراض به برخی از نظریات و عملکرد کلیسایان داشت؟

رنسانس و تحولاتی که در پی آن به وقوع پیوست، تأثیر بسزایی بر شکل گیری این انتقادات و اعتراض ها داشت.

۵۳- پیشگامان نهضت اصلاح دینی چه کسانی بودند؟

۱- انسان گرایان هم که شیفته و مروج ادبیات و آثار کهن یونانی و لاتینی بودند، از سویی دیگر، تعلیم مرسوم مدارس و دانشگاه ها را ناسودمند و ناکافی می شمردند. اما مهم تر از همه،

۲- گروهی از مصلحان دینی بودند که از درون کلیسا پا به عرصه اعتراض و انتقاد نهاده بودند و آموزه های کلیسا را درباره انسان و خدا به چالش می کشیدند. همچنین در این دوره،

۳- نهضتی دینی تحت عنوان نهضت شورایی برای اصلاح کلیسای سنتی و تأسیس دوباره آن به وجود آمده بود.

۵۴- مارتین لوتر که بود؟

مهم ترین شخصیتی که نهضت اصلاح دینی به نام او شناخته می شود، مارتین لوتر آلمانی است که در اعتراض به مسیحیت کاتولیک یکسره از کلیسا برید و مذهب تازه ای بنیاد نهاد. لوتر با اشتیاقی وصف ناپذیر به تحصیل در رشته الهیات روی آورده و استاد تدریس کتاب مقدس در دانشگاه ویتنبرگ شده بود. اولین مسئله ای که ذهن او را به خود مشغول کرد، ارتباط ایمان با انجام دادن کارهای نیک بود.

۵۵- دیدگاهای لوتر را بنویسید.

او در طی مطالعات و تأملات گسترده خود در باب آیین مسیح و کتاب مقدس به این نتیجه رسیده بود که بر خلاف دیدگاه غالب کلیسایان، آنچه مایه رستگاری انسان می شود ایمان است نه انجام دادن کارهای نیک. لوتر با ابراز این نظر در واقع به جنگ با کلیسا برخاست. وی بعداً بر پایه همین نظر خود بود که مسئله آمرزش گناهان توسط کلیسا در برابر پرداخت پول و انجام برخی خدمات را مورد نقد قرار داد. او خدا را پدری مهربان می شمرد که بی هیچ چشمداشتی گناهان بندگانش را می بخشد.

۵۶- لوتر نظریات خود را در چند اصل تدوین کرد و در کجا آویخت؟

لوتر در ۱۵۱۷ م، فهرستی از نظریات خود را در ۹۵ اصل تدوین کرد و بر در کلیسای ویتنبرگ آویخت و از مردم خواست درباره آنها با هم گفت و گو کنند.

۵۷- نهضت پروتستان چگونه به وجود آمد؟

پاپ با تکفیر لوتر از امپراتور مقدس روم خواست تا او را سرکوب کند. اما شاهزادگان آلمانی از لوتر حمایت کردند و به پاپ و امپراتور اعتراض (پروتست) کردند. از این روی آنان به پروتستان معروف شدند.

۵۸- بنیان گذار نهضت پروتستان کیست؟

۵۹- نتایج نهضت پروتستان را بنویسید.

نهضت پروتستان ۱- وحدت مذهبی جهان مسیحیت را از میان برد و باعث ۲- بروز سلسله جنگ های مذهبی میان پروتستان ها و کاتولیک ها شد که بخش های وسیعی از اروپا را فرا گرفت. این نهضت همچنین ۳- به تقویت پادشاهای و دولت های ملی و رشد اندیشه ملی گرایی در اروپا کمک فراوانی کرد. پیامد دیگر نهضت پروتستان، ۴- تضعیف قدرت کلیسای کاتولیک و کاهش نقش آن در زندگی مردم و جوامع اروپایی بود.